

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
İKTİSAT TARİHİ BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA MİSKİNLER: ÜSKÜDAR
MİSKİNLER TEKKESİ'NİN SOSYAL VE İKTİSADİ ETKİLERİ**

Özlem DİKEÇLİGİL

2501895423

TEZ DANIŞMANI

Prof. Dr. Mehtap ÖZDEĞER

İstanbul, 2015

Y Ü K S E K L İ S A N S
T E Z O N A Y I

ÖĞRENCİNİN

Adı ve Soyadı : ÖZLEM DİKEÇLİGİL

Numarası : 2501895423

Anabilim/Bilim Dalı : İKTİSAT TARİHİ

Danışman : PROF. DR. MEHTAP ÖZDEĞER

Tez Savunma Tarihi : 04.03.2015

Tez Savunma Saati : 12:00

Tez Başlığı : "OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA MİSKİNLER: ÜSKÜDAR MİSKİNLER
TEKKESİNİN SOSYAL VE İKTİSADİ ETKİLERİ"

TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin 36. Maddesi uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜ'NE OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF. DR. MEHTAP ÖZDEĞER		KABUL
2- PROF. DR. ARZU TERZİ		KABUL
3- YRD. DOÇ. DR. ERCÜMENT BALCI		Kabul

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- YRD. DOÇ. DR. SUNA MUĞAN ERTUĞRAL		
2- YRD. DOÇ. DR. KADİR YILDIRIM		

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA MİSKİNLER: ÜSKÜDAR MİSKİNLER TEKKESİ'NİN SOSYAL VE İKTİSADİ ETKİLERİ

Özlem Dikeçligil

ÖZ

İnsana dair bilinen en eski hastalıklardan biri olan cüzâm göç, savaş ve ticaret gibi nüfus sirkülasyonlarıyla çok geniş bir coğrafyadaki insan topluluklarını etkilemiştir. Yüz ve vücutta yol açtığı deformasyonların korkutuculuğu ve tedavi yollarının bilinmeyişi sebebiyle cüzâm uzun bir tarihsel süreç boyunca tıbbın konusu olarak değil dinsel imgelemin negatif anlamlarla yüklü parçası olarak değerlendirilmiştir. Antik çağdan itibaren günahkâr olarak damgalanan cüzâmlılar sağlıklı insan topluluklarının dışında yaşamaya mahkûm edilerek ekonomik ve sosyal anlamda çaresiz bırakılmışlardır. Tarihin ilk “ötekileri” olarak adlandırabileceğimiz cüzâmlılar hastalığın doruk noktasına ulaştığı Ortaçağ Avrupası’nda lanetli olarak damgalanarak toplumsal öfke ve lincin öznesi olmuşlardır. Bu çalışma tarihin en korkulan hastalıklarından biri olarak toplumsal hafızada derin izler bırakan cüzâmın tarihsel süreç boyunca izlediği yolu takip ederek cüzâmlının Osmanlı dönemindeki sosyo ekonomik portresini çıkarma amacı taşımaktadır. Toplumsal dinamiklerin, sosyal hiyerarşinin ve iktisadî yapılanmanın oluşmasındaki en etkili faktörlerden biri olan dinlerin hastalıklara ve dezavantajlı gruplara ilişkin tavrı bu kesimlere yönelik toplumsal algının oluşmasındaki en önemli aktörlerden biridir. Bu yüzden Osmanlıdaki cüzâmlı algısını daha net ortaya koyabilmek ve sağlıklı bir karşılaştırma yapabilmek için dinlerin cüzâmlıya bakışı bu çalışmanın kapsamı içine alınmıştır. Osmanlı İmparatorluğu’nda cüzâmlılar dini referanslara atfen miskin olarak anılmışlar ve genel halk sağlığını tehdit ettikleri gerekçesiyle Miskinhane denilen yerlerde tecrit edilmişlerdir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi’ndeki belgelerin ışığında incelediğimiz bu miskinhanelerin kuruluş süreçleri, yönetim biçimleri ve iktisadi kaynaklarını yaratma biçimleri söz konusu portrenin çıkartılmasındaki asıl izleği oluşturmuşlardır.

Anahtar Kelimeler: Tarihte Cüzâm, Cüzâmlı, Öteki, Osmanlı’da Cüzâmlı Algısı, Miskin, Miskinhane.

LEPERS OF THE OTTOMAN EMPIRE: SOCIAL AND ECONOMIC FACTS OF THE ÜSKÜDAR HOUSE OF LEPERS

Özlem Dikeçligil

ABSTRACT

Leprosy, known to be one of the oldest diseases of mankind, has spread around the world through migrations, wars and commerce affecting societies living in a vast geography. The appalling skin deformations caused by leprosy, and a lack of remedy has kept leprosy a topic of religion, filled with negative connotations rather than a topic of medicine throughout the history. Lepers, having been considered sinful since antiquity, have been expelled from society and were left helpless and desperate in the social and economic realms. Lepers can be thought of as the first “others” in the history of societies. In the Middle Ages of Europe, when the spread of the disease had reached its peak, they had been ostracized and condemned as sinful, and had become the central subject of societal hatred. The aim of this thesis is to study the socio-economic portrait of lepers in the Ottoman Empire. Organized religion is a major factor determining the dynamics of social life and social hierarchies. The way religion approaches diseased population is particularly important in shaping the society’s outlook on this vulnerable group. In order to better understand Ottoman Empire’s outlook on leprosy with respect to other cultures, this thesis will include discussions on Christianity and Judaism’s perspective on leprosy in addition to Islam. In the Ottoman Empire, lepers were called “miskin” (indolent), and were excluded from the society and placed in special housing units called “Miskinhane” as they were considered to be a threat for public health. Republic of Turkey’s archives on Ottoman Empire were used as the main resource in this thesis to study the establishment, management and funding of Miskinhanes.

Key Words: Leprosy in the History, Lepers, Others, Miskin, Miskinhane, Leprosy in the Ottoman Empire.

ÖNSÖZ

Cüzâm deri ve sınırları tutan kronik seyirli bir enfeksiyon hastalığı olmanın ötesinde kendine has sosyolojik bir literatür ve dinsel motiflerle örülü zengin bir miras oluşturabilmiş ender hastalıklardan biridir. Tıbbın ilerlemesiyle birlikte kesin tedavisi yapılabilen bir hastalık olmasına rağmen zihinlerdeki cüzâmlı imgesi tarihsel süreç içinde canlılığını korumuş ve cüzâm bir hastalık adı olmanın ötesinde dışlanan kesimler için yaygın olarak kullanılan bir terim haline gelmiştir.

Osmanlı toplumunda cüzâmın ve Miskin Tekkeleri'nin incelendiği bu çalışmanın hareket noktasını hastalığın ayrılmaz bir parçası olan dışlanma motifine ve “öteki”ne bakışı anlamaya yönelik heyecan duygusu oluşturmuştur. Sosyal bilimlerin en önemli problemlerinden biri olan “öteki” kavramına Osmanlı döneminde nasıl yaklaşıldığını incelemek için tarih boyunca lanetli kabul edilerek bütün toplumsal kabullerin dışında tutulup vicdani tecritle cezalandırılan kesim olmalarından dolayı cüzâmlılar özellikle seçilmişlerdir.

Üç bölüm halinde hazırladığımız çalışmanın ilk bölümünde hastalığın etimolojisi, geniş bir coğrafyayı etkileme nedenleri, Tevrat'ın ve İncil'in cüzâmlıya bakışı ile ilk cüzâmhanelerin ortaya çıkma süreçleri incelenmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde ise İslâm toplumunda cüzâmlıların da yer aldığı himayeye muhtaç kesimlere bakış ve cüzâmlılara verilen miskin kelimesinin dini çağrışımları incelenmiştir. Çalışmanın üçüncü ve son bölümünde ise Osmanlı Devleti'ndeki sosyal ve ekonomik dinamikler içinde cüzâmlıya yaklaşım biçimi ve Osmanlıların kurmuş olduğu miskinhaneler incelenmiştir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yer alan belgeler, miskinhanelerin fiziki koşulları, yönetim biçimleri ve iktisadi kaynaklarının incelenmesinde çalışmanın asıl kaynağını oluşturmuşlardır.

Danışman hocam Prof. Dr. Mehtap Özdeğer'e İktisat Tarihinin ilgi alanının dışında olduğu düşünülerek reddedilebilecek bu tez konusunu kabul edip heyecanımı paylaştığı ve değerli katkılarını esirgemediği için teşekkür borçluyum.

Özlem Dikeçligil

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ.....	v
TABLolar LİSTESİ.....	x
RESİMLER LİSTESİ.....	xi
KISALTMALAR	xii
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM: CÜZÂMIN TANIMI VE TARİHSEL GELİŞİMİ.....	5
1.1. CÜZÂM KELİMESİNİN ETİMOLOJİSİ.....	5
1.1.1. Cüzâmın Tanımı ve Belirtileri	8
1.2. KUTSAL KİTAPLARDA CÜZÂM.....	10
1.2.1. Tevrat'ta Mucize ve Ceza Olarak Cüzâm	10
1.2.1.1. Yed-i Beyzâ Mucizesi.....	10
1.2.1.2. Miryam'ın Cüzâmla Cezalandırılışı.....	11
1.2.1.3. Deri Hastalıkları Yasası	12
1.2.1.4. Uziya'nın Cüzâmla Cezalandırılışı	15
1.2.1.5. Naam'ın Cüzâmdan Kurtuluşu.....	15
1.2.2. İncil'de Cüzâm ve Hz. İsa'nın Mucizeleri	16
1.2.2.1. İsa'nın Cüzâmlıları İyileştirmesi.....	16
1.2.3. Kur'ân-ı Kerim'de Cüzâm	17
1.2.3.1. Hadis-i Şerifler'de Cüzâm	18
1.3. ORTAÇAĞDA CÜZÂM.....	19
1.3.1. Ortaçağ Hıristiyanlığı'nda Cüzâmlı Algısı	19
1.3.1.2. Cüzâmlının Sosyal Tecridi.....	21

1.3.1.3. Cüzâmlının Teşhisi.....	22
1.3.1.4. Cüzâmlının Veda Töreni	22
1.3.1.5. Cüzâmlının Uymak Zorunda Olduğu Kurallar	23
1.3.1.6. Bir Nefret Objesi Olarak Cüzâmlı İnfazları	24
1.3.1.7. Cüzâmlıların Ekonomik Tecritleri ve Dilencilik.....	26
1.3.2. Ortaçağ'da Cüzâm Tedavisi ve İlk Cüzâmhaneler.....	27
1.3.2.1. Sınıfsal Cüzâm Sığınma Evleri ve İlk Hastaneler.....	32
1.3.3. Ortaçağ Avrupasında Cüzâmın Gerileyişi	33
1.4. BİZANSTA CÜZÂM VE CÜZÂMHANELER	34
1.4.1. Cüzâmla İlgili Efsaneler ve Constantinus	35
1.4.2. Bizans'ta İlk Cüzâmhaneler	36
1.4.2.1. Zootikos Cüzâmhanesi	37
1.4.3. Bizans'ta Hayırseverlik ve Cüzâmlılar	39
1.4.3.1. Manastırların Bünyesindeki Cüzâmhaneler ve Pantakrator Manastırı	42
1.4.3.1.1. Pantakrator Hastanesinin Yönetimi	43
1.4.3.1.2. Pantakrator Kilisesinin Fetihden Sonraki Durumu	45
İKİNCİ BÖLÜM: İSLÂMİYETTE VE OSMANLIDA CÜZÂMLILARA BAKIŞ	46
2.1. İSLÂM TOPLUMUNDA CÜZÂM	46
2.1.1. Bimâristanların Bünyesindeki Miskinhaneler.....	46
2.1.2. Miskin Kelimesinin Anlamı ve Kur'an-ı Kerim'de Miskinler	48
2.1.3. İslâm'da Vakıf Müessesesi ve Miskinlere Yardım	49
2.1.4. Hima Uygulaması ve Miskinler	51
2.1.5. Şer'i Bütçe İçinde Miskinler	52
2.2. OSMANLI DEVLETİ'NDE CÜZÂMLILARA BAKIŞ	54

2.2.1. Osmanlı Kanunnameleri'nde Cüzâm	57
2.2.2. Genel Sağlık Hizmetleri ve Asayiş Uygulamalarında Cüzâmlılar.....	58
2.2.2.1. Cüzâmlılara Dönük Asayiş Uygulamaları	59
2.2.2.1.1. Karantina Uygulamaları ve Tahaffuzhaneler	61
2.2.2.1.2. Klazomen Tahaffuzhanesi.....	62
2.3. OSMANLIDA CÜZÂMLI OLMAK YA DA CÜZÂMLA İTHAM EDİLMEK	64
2.3.1. Cüzâmlı Kişinin Boşanması.....	69
2.3.2. Cüzâmlı Kişinin Aile Birliğinin Korunması	71
2.3.3. Osmanlı'da Cüzâmlının Tedavisi.....	73
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: OSMANLIDA KURULAN MİSKİNHANELER VE ÜSKÜDAR MİSKİNLER TEKKESİ.....	77
3.1. OSMANLILARIN KURMUŞ OLDUĞU MİSKİNHANELER	77
3.1.1. Üsküdar Miskinler Tekkesi'nin Kuruluşu.....	77
3.1.2. Bir Dilek Kapısı ve Şifa Kaynağı Olarak Miskinler	79
3.1.3. Cüzâmlıların Miskinler Tekkesi'nde Tecridi	80
3.1.3.1. Gayrimüslim Cüzâmlıların Tekkeye Kabulü	83
3.1.4. Miskinler Tekkesi'nin İdaresi ve Teşkilatlanması	84
3.1.4.1. İmamların Maaşları	88
3.1.5. Miskinlerin Tekkedeki Yaşamları ve Gelir Kaynakları	89
3.1.5.1. Üsküdar Miskinler Tekkesi'nin Fiziki Durumu.....	101
3.1.5.2. Miskinler Tekkesi'nin Geçirdiği Onarımlar	106
3.1.5.3. Miskinler Tekkesi Çeşmesi.....	109
3.1.5.4. Miskinler Tekkesi'ne Ait Kuyular ve Sebil	111
3.1.5.5. Üsküdar Miskinler Tekkesi Mezarlığı ve Türbesi	112
3.1.6. Üsküdar Miskinler Tekkesi'nin Sonu	112

3.2. BURSA MİSKİNHANESİ	114
3.2.1. Miskinhanenin İdaresi	115
3.3. KIBRIS MİSKİNLER ÇİFTLİĞİ	118
3.3.1. Kıbrıs Miskinler Çiftliği'nde Yaşam	118
3.3.1.2. Çiftliğin Fiziki Koşulları ve Miskinlerin İaşesi	121
3.3.2. Miskinler Çiftliğinin İdaresi ve Miskinlerin İbadetleri	126
3.3.2.1. Miskinler Çiftliği Camisi	126
3.3.3. Çiftliğin İngiliz Yönetimi Dönemindeki Koşulları	127
3.4. GİRİT MİSKİNHANESİ	129
3.4.1. Cüzâmhaneler İle İlgili Bir Lâyiha	130
3.5. OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA AÇILMIŞ OLAN DİĞER MİSKİNHANELER	133
SONUÇ	134
KAYNAKÇA	139
EKLER	152

TABLULAR LİSTESİ

- Tablo 1:** 1839 yılında Üsküdar Miskinler Tekkesi'ne Çeşitli Vakıf veya Kişilerden Miskin Hane Başına Yapılan İaşe Tahsisatları 95
- Tablo 2:** 1853'de Üsküdar Miskinler Tekkesine Ramazan Ayına Mahsusan Verilen Tayinatlar. 97
- Tablo 3:** 1848'de Üsküdar Miskinler Tekke'sinin Gelir Kaynakları 98
- Tablo 4:** 1830'da Kıbrıs Miskinler Çiftliği İçin Yapılacak Bağışlar 118
- Tablo 5:** 1901-1920 Döneminde Kıbrıs Miskinler Çiftliği'nde Kalanlar ve Ölenler. 124

RESİMLER LİSTESİ

- Resim 1:** Üsküdar Miskinler Tekkesi'nin Süheyl Ünver tarafından çizilmiş 30 x 40 tertibinde takribi planı..... 102
- Resim 2:** Üsküdar Miskinler Tekkesi'nin Enver Naci tarafından çizilmiş planı.. 104
- Resim 3:** Süheyl Ünver'in 1957 yılında yaptığı Miskinler Tekkesi tablosu..... 105

KISALTMALAR

A.b.	Aynı belge
A.DVN.	Divân-ı Hümâyûn Kalemî
A.e.	Aynı eser
A.g.e.	Adı geçen eser
A.g.m.	Adı geçen makale
A.g.md.	Adı geçen madde
A.MKT.DV	Sadaret Mektubî Kalemî
A.y.	Aynı yer
ABD	Ana Bilim Dalı
B.	Receb
BEO.	Bâb-1 Alî Evrak Odası
Bkz.	Bakınız
BOA.	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
Bs.	Baskı
C.	Cilt
C.	Cemazeyilahir
C. BLD.	Cevdet Belediye
C. EV.	Cevdet Evkâf
C. SH.	Cevdet Sıhhiyye
C. ZB.	Cevdet Zabtiye
Ca.	Cemaziyelevvel
Çev.	Çeviren
DH. MKT.	Dahiliye Nezâreti Mektubî Kalemî
DH. MUİ.	Dahiliye Nezâreti Muhaberât-ı Umumiye İdaresi

DH. TMIK.	Dahiliye Nezareti Teşri-i Muamelat ve Islahat Komisyonu
DH. UMVM.	Dahiliye Nezareti Umûr-ı Mahalliye-i Vilâyât Müdürlüğü
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
Edt.	Editör
HAT.	Hatt-ı Hûmâyûn
Haz.	Hazırlayan
HR. TO.	Hariciye Nezareti Tercüme Odası Evrakı
İ. DH.	İrade Dâhiliye
İ. MVL.	İrade Meclis-i Vâlâ
K.B. M.AA.	Kıbrıs Milli Arşivi
KŞS.	Konya Şeriye Sicilleri
L.	Şevval
M.	Muharrem
M.E.B.	Milli Eğitim Bakanlığı
MV.	Meclis-i Vükelâ Mazbataları
MVL.	Meclis-i Vâlâ Riyaseti Defterleri
N.	Ramazan
pp.	Sayfa Aralığı
R.	Rebiülahir
Ra.	Rebiülevvel
S.	Safer
s.	Sayfa
S.	Sayı
Sad.	Sadeleştiren.
SBE.	Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ş.	Şaban
ŞD.	Şûrâ-yı Devlet Defterleri
ss.	Sayfa Aralığı
Y.PRK.SH .	Yıldız Perakende Evrakı Sıhhiye Nezareti Mevzuatı
Z.	Zilhicce
Z.B	Zabtiye Nezareti
Za.	Zilkade

GİRİŞ

Cilt lekeleri, ellerin ve burun kıkırdağının tahribatı ve aşamalı olarak felç anlamına gelen cüzâm, hem antikçağın tamamının hem de Ortaçağın simge hastalığı¹ olarak toplumun merkezinde yer alma hakkı verilmeyenlere biçilen “öteki” kavramının çıkış noktası olmuştur. Bugün hâlâ içinde bulunduğu sosyal çevre tarafından dışlandığını, yalnız bırakıldığını ya da aşağılandığını hisseden insanlar maruz kaldıkları davranışı tanımlamak için “bana cüzâmlı muamelesi yapıldı/yapılıyor” derler. Cüzâmı, dünyanın çeşitli yerlerinde on binlerce insanın kitleler halinde ölümüne yol açan veba, çiçek, kolera gibi diğer hastalıklardan farklı kılan ve onu adeta sosyolojik bir tanımlama haline getiren şey, adı geçen hastalıklar gibi hızlı bir ölümle sonuçlanmamasıydı. Tam tersine cüzâmlı, hastalığın vücudunda meydana getirdiği ağır deformasyonlarla on hatta bazan yirmi yıl gibi uzunca bir zaman yaşayıp tecritin yoksunluklarla dolu bütün aşamalarına katlanmak zorundaydı.

Mezopotamya’da cüzâmlılar “vahşi eşekler gibi” yaşamaları için vahşi ormanlara sürülmüş, Hindistan’da cüzâmlılara yardım etmek “Tanrı’nın düşmanı”yla işbirliği etmek kadar ölümcül bir günah sayılmış, Çinliler ise cüzâmı “ruhun rahatsızlığının açık bir belirtisi” olarak görmüşlerdir.² Tevrat’ın cüzâmlıları tanımlarken kullandığı “günahkar” yüklemesi, hastalığın bütün Avrupa’yı etkilediği Ortaçağ’da cüzâmlıya bakışı belirleyen temel argüman olmuş ve bu algı hastalığın azalması ile birlikte şiddetini yitirse bile “cüzâmlı” imgesi aşağılanmanın ve dışlanmanın sembol kavramı olarak günümüze kadar gelmiştir.

Tevrat’ın ardılı olan İncil’de de hastalıkların ilk günden kaynaklanan bir zayıflığa bağlanması ve kişinin hastalıklarla sınındığının düşünülmesi,³ cüzâmlıları diğer insanların merhametine muhtaç kılan sosyal ve ekonomik tecritle karşı karşıya bırakmıştır.

---

¹ Maria Conforti, “Hıristiyanlıkta Beden, Sağlık ve Hastalıklar”, **Ortaçağ; Barbarlar, Hıristiyanlar, Müslümanlar**, Edt. Umberto Eco, Çev. Leyla Tonguç Basmacı, İstanbul: Alfa/Tarih, 2014, s. 485.

² Andrew Nikiforuk, **Mağşerin Dördüncü Atlısı; Salgın ve Bulaşıcı Hastalıklar Tarihi**, Çev. Selahattin Erkanlı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2010, 4. bs., s. 65.

³ Conforti, **A.g.m.**, s. 485.

Yüzü ve vücudu korkunç yaralarla kaplı, insanlardan uzaklaştırılmış ancak başkalarının ekonomik desteğine muhtaç olarak zihinlere kazınmış bu cüzâmlı imgesi edebiyat, resim ve sinema gibi güzel sanatların hemen hemen bütün dallarında karşılığını bulur. Artık sanatın sihirli eli tarafından iyice pekiştirilmiş, cüzâmlı olduğundan utanan “zavallı” bir cüzâmlı imgesi vardır karşımızda. Ortaçağın en önemli yazar ve entelektüellerinden Dante Alighieri, *İlahi Komedya* adlı eserinde cüzâmlıları simya ile uğraşan hilekârlarla aynı cehennem dairesine yerleştirir.⁴ Ahmet Haşim, zenginler karşısında utanan yoksullardan bahsettiği bir yazısında “cüzâmlı olmaktan, sakat olmaktan utanır gibi, yoksul olmaktan utanmaya başladılar”⁵ diyerek cüzâmdan utanılması gereken bir hastalık olarak bahseder. İranlı yazar Sadık Hidayet, *Kör Baykuş* adlı ünlü romanına “yaralar vardır hayatta, ruhu cüzâm gibi yavaş yavaş ve yalnızlıkta yiyen, kemiren yaralar” cümlesiyle başlar. Hidayet’in insanın içinde yer etmiş derin acılardan bahsederken kullandığı tasvir yaraların kapladığı vücuduyla yalnızlığa mahkûm edilmiş cüzâmlı imgesidir. Edebi kompozisyonlardaki her güçlü tasvirde adeta çoğalarak toplumsal bellekte daha derine kök salan bu cüzâmlı algısı “öteki” kavramının bütün dışlanmışlık modelleriyle birebir örtüşür.

Tarihin ilk ötekileri olarak adlandırabileceğimiz cüzâmlılar, hastalığın gerilemesi ve tıbbın ilerlemesiyle birlikte insanlık hafızasındaki lanetli yerlerini terketseler de bıraktıkları boşluğu hızla yoksullar, serseriler, deliler ve ıslaha muhtaçlar doldurmuştur.⁶ Cüzâmlılar, toplumsal dışlanma ve kovulmanın ilk nefret objeleri oldukları için bu çalışmanın merkezine alınmışlar ve toplumsal kodların uğradıkları sosyo-ekonomik tecritte hangi oranda pay sahibi olduklarının cevabı aranmaya çalışılmıştır.

---

⁴ Dante Alighieri, *İlahi Komedya*, Çev. Rekin Teksoy, İstanbul: Oğlak Klasikleri, 2012, Cehennem XXXIX, 13. bs., s. 118-124.

⁵ Ahmet Haşim, *Düzyazıları*, Sad. Mahir Ünlü, İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 2004, s. 181.

⁶ Michel Foucault, *Deliliğin Tarihi*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İstanbul: İmge Kitabevi, 2013, 5. bs., s. 28.

Üç bölüm olarak planlanan çalışmanın bölüm içerikleri aşağıdaki gibidir:

Birinci Bölüm: Cüzâmın etimolojisi, geniş bir coğrafyayı etkileme nedenleri, hastalığın tanımı ve belirtileri incelenerek cüzâmın tarihsel yolculuğundan kesitler verilmiştir. Dinler, etkiledikleri toplumların sosyal algısının ve davranış kalıplarının oluşmasında belirleyici oldukları gibi sistem içindeki ekonomik ve sosyal açıdan dezavantajlı gruplara yönelik uygulamaların da referans noktasını oluşturmuşlardır. Bu düşünceden hareketle Tevrat ve İncil'in bu hastalığa bakışından örnekler verilerek, etkiledikleri toplumlarda cüzâmlının yeri anlaşılmaya çalışılmıştır. Ortaçağ ve Bizans'ta, İsa'ya öykünme şeklinde ortaya çıkan ve Hıristiyan teolojisindeki hayırseverliğin temellerini oluşturan “cüzâmlılara yardım” fikrinin temelleri anlaşılmaya çalışılarak, kiliseler ve manastırlar bünyesinde gelişen ilk cüzâmhaneler incelenmiştir.

İkinci Bölüm: İslâm toplumlarında cüzâmlının sosyo-ekonomik portresi çıkarılmaya çalışılmıştır. Bütün toplumlarda olduğu gibi İslâm'ın etkilediği toplumlarda da çeşitli sebeplerle ekonomik sistemin bütünüyle dışında kalan yardım ve himayeye muhtaç bir sınıf bulunmaktadır. Çalışamayacak durumdaki güçsüz ve hastalardan müteşekkil bu sınıfın içinde cüzâmlılar ayrı bir yer tutar. Hastalığın sınırlarda yaptığı tahribatın etkisiyle hareketlerinde durgunluk ve yavaşlık olan cüzâmlılar, hem bu özelliklerine hem de Kur'an-ı Kerim'de geçen gözetilmesi, zekat ve sadaka verilmesi gereken yoksullardan sayılmalarına atfen “miskin” adıyla anılmışlar ve “miskinhane” adı verilen yerlerde tecrit edilmişlerdir.

Cüzâmlılar hastalıklarının özelliklerinden dolayı miskin kelimesinin işaret ettiği sıfatları taşımakla beraber ekonomik ve sosyal sistemde yer bulamadıkları için de kelimeye yüklenen dinî kabullerin içinde yer alırlar. Bu yüzden Kur'an-ı Kerim'de yer alan miskin terimi direkt olarak cüzâmlıları işaret etmemekle birlikte, cüzâmlılar düşkün, aciz ve hasta olmalarından dolayı miskin sınıfının ayrılmaz parçasıdır. Yani her miskin cüzâmlı olmayabilir ancak her cüzâmlı İslâmi referanslara göre miskindir. Çoğu İslâm toplumunda cüzâmlıların tecrit edildikleri yerlere miskinhane denilmesi ve halk tarafından sadaka verilmesi de cüzâmlılar için kullanılan miskin kelimesinin sadece dinsel anlamından koparılmış sıfatlarına atıf

olmadığını teyit etmektedir. Bu çalışmada, İslâm toplumunun miskinlere yönelik uygulamaları anlatılırken bu gruba cüzâmlıların da dahil olduğu fikrinden hareket edilmiştir.

Üçüncü Bölüm: Çok kimlikli ve çok dinli bir İmparatorluk olmasına rağmen dini ve toplumsal kabullerini İslâm dini üzerinden kuran Osmanlı Devleti'nde sosyal ve ekonomik sistem içindeki cüzâmlı kimliği mercek altına alınmış ve Osmanlıların Edirne, İstanbul, Bursa, Kıbrıs ve Girit'te kurmuş olduğu miskinhaneler incelenmiştir. Miskinhanelerin kuruluş şartları, idari yapıları, gelir kaynakları ve fiziki koşulları incelenirken Osmanlı Arşiv Belgeleri'ndeki kaynaklardan ve daha önce bu konuda yapılmış araştırmalardan yararlanılmıştır.

Bu çalışmada, Osmanlı Toplumundaki cüzâmlıları ve tecrit edildikleri miskinhaneleri incelerken cüzâmı, dünyanın en eski hastalıklardan biri olarak peşinden getirdiği tarihsel ve dinsel geçmişi ile beraber incelemenin daha doğru olacağını düşünerek cüzâmlının sistem içindeki yeriyle içinde yaşadığı toplumun dinsel kimliği arasındaki ilişkiye odaklandık. Osmanlıların kurmuş oldukları Miskinhaneler üzerinde araştırma yapan ve çok önemli bilgiler veren Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, İbrahim Hakkı Konyalı, Süheyl Ünver, Nermi Haskan, Nuran Yıldırım gibi değerli isimlerin çalışmalarından yararlanmakla beraber tezin ana çatısını oluşturan Osmanlı'da cüzâmlı'ya bakışı aydınlatan bilgilerin ana kaynağı Osmanlı Arşiv Belgeleri'nde yer alan miskinler ve miskinhanelerle ilgili belgelerdir.

BİRİNCİ BÖLÜM: CÜZÂMIN TANIMI VE TARİHSEL GELİŞİMİ

1.1. CÜZÂM KELİMESİNİN ETİMOLOJİSİ

Arapça’da “*elin kesilmesi, parmakların düşmesi*” kavramlarını içeren “cezem” kökünden türetilerek kullanılan cüzâm kelimesi, “*Mycobacterium Leprae*” basilinin insan vücudunda meydana getirdiği şekil bozukluklarına yol açan Lepra hastalığını tanımlamak için kullanılır. Bu kelime Türkçe’ye cüzzam olarak yerleşmiştir.⁷

Cüzâm* insanlık tarihi kadar eski bir hastalık olup çıkış yerinin Hindistan olduğu kabul edilmektedir. Cüzâm buradan İran, Suriye ve Mısır coğrafyasını dolaşarak Yunanistan’a kadar ulaşmıştır.⁸ Cüzâmın insanlık tarihi boyunca çok geniş bir coğrafyada farklı insan topluluklarını etkilemiş olması, hastalığın terminolojisini de çeşitlendirmiş, her topluluk ve coğrafyada tarihsel süreç boyunca farklı isimlerle anılmasına yol açmıştır.⁹

Hastalığın ilk çıkış yeri olarak kabul edilen Hindistan’da M.Ö.1400’lerde yazılmış “*Vedas*” isimli kitapta cüzâmdan “*Kuşta*” adıyla bahsedilmiş ve bu isim bazı küçük değişikliklerle Hindistan’da bugün konuşulan dile “*Kasta*” adıyla aktarılmıştır. Museviliğin kutsal kitabı Tevrat’ta cüzâmı tanımlamak için kullanılan kelime ise “*Zaarat*” tır. Tevrat’ta kullanılan anlamıyla Zaarat kelimesi yalnız deride his ve şekil bozuklukları ile kendini gösteren cüzâmın tüberküloit ve ülserli çeşitlerini değil, cüzâm dışındaki deri hastalıklarını da kapsar. Eski Çin’de cüzâm, Latin dillerinden gelen lepra kelimesine benzer şekilde “*Laftion*” ismiyle ifade edilmiştir. Fenikeliler ise adeta kendileriyle özdeşleşmiş olan cüzâm hastalığına “*Morbus Phenicucus*”, Yunanlılar ise cilt ve vücuttaki şekil bozukluklarına atfen söz

⁷ M. Zeki Palalı, “Cüzzam”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)**, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C.VIII, 1993, s. 150.

* Cüzzam” şeklinde yazılışı yerleşmiş olmakla beraber kelimenin doğru yazılışı “Cüzâm”dır. Bkz: Ferit Devellioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, Ankara: Aydın Kitapevi Yayınları, 14. bs. 1997, s. 150.

⁸ Nuran Yıldırım, **İstanbul’un Sağlık Tarihi**, İstanbul: İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti Ajansı İstanbul Üniversitesi Projesi No: 55-10, 2010, s. 62.

⁹ Etem Utku, “Lepra Tarihi”, **Merhaba Yaşamak: Türkiye’de Cüzzamla Savaşın Dünü – Bugünü – Yarını, “20 Yıllık Savaşımız”**, Haz. Türkan Saylan, Mustafa Sütlaş, İstanbul: Cüzzamla Savaş Derneği Yayını, 2. bs., 1998, s. 9.

konusu hastalığa “*Elephantiasis Graecorum*” demişlerdir.¹⁰ Tıp biliminin kurucusu kabul edilen Hipokrat ise “*Corpus Hippocraticum*” adlı eserinde cüzâm için “*Leuce*” kelimesini kullanmıştır.¹¹

İslâm literatüründe ise cüzâma, hastalığın çeşitli evrelerinde, vücutta ve ciltte yaptığı tahribatlara istinaden “*Aslan Hastalığı*” (*Dâü'l-Esed*) ve “*Fil Hastalığı*” (*Dâü'l-Fil*) gibi terimler uygun görülmüştür.¹² Cüzâm için Türkçede kullanılan kavramlar ise “*Cüzzam*” ve “*Miskin Hastalığı*”dır.¹³ Günümüz tıp literatüründe ise cüzâm, hastalığa yol açan *Mycobacterium Leprae* basilinin adıyla; “*Lepra*” diye anılır. *Lepra* kelimesi, antik Yunanca’da kabuklu pul, pul olan anlamına gelmektedir.¹⁴

Cüzâmın klinik belirtileri ve türleri ile yer aldığı bu en eski tıp kitaplarının yazıldığı coğrafyanın Asya oluşu hastalığın çıkış yerinin de Asya olduğu kanısını güçlendirmektedir. Orta Asya’nın en eski kavimlerinden olan İskitler ve komşuları Kuşitler’in Orta Asya’dan Buhara ve İran yolu ile Anadolu ve Arabistan’a yayılmaları, cüzâmın da bu kavimlerle beraber Orta ve Yakın Doğu’ya taşınmasına yol açmıştır.¹⁵

Mısır’a, Mezopotamya ve Arabistan’dan gelerek yerleşen kavimler de İskitler ile Kuşitlerin, Orta ve Yakın Doğu’ya getirdikleri cüzâmı Mısır coğrafyasına taşımışlardır. Menfis Tapınağı’nda bulunmuş ve halen Berlin Müzesi’nde korunan M.Ö 1333 dönemine ait Ebers papirüslerinde cüzâmın klinik tanımı ve hastalığın tedavisinde kullanılan ilaçların reçeteleri de göstermektedir ki cüzâm Mısır coğrafyasında da yaygın ve bilinen bir hastalıktır.¹⁶

Persler’in cüzâmla tanışmasının da komşuları İskitler aracılığı ile olduğu bilinmektedir. Persler’in “*Averta*” adlı kitabında “*Pisagas*” adıyla anılan hastalığın

---

¹⁰ Utku, **A.g.m.**, s. 9.

¹¹ Nazım Beratlı, **Kıbrıs Miskinhanesi (Cüzzam ve Kıbrıs 1830-2001)**, İstanbul: Kalkedon Yayıncılık, Khora Kitaplığı, 2013, s. 24-25.

¹² Palalı, **A.g.md.**, s. 150.

¹³ Utku, **A.g.m.**, s. 9.

¹⁴ Sevan Nişanyan, **Sözlerin Soyağacı (Çağdaş Türkçenin Etimolojik Sözlüğü)**, İstanbul: Everest Yayınları, 2012, s. 368.

¹⁵ **A.y.**

¹⁶ Utku, **A.g.m.**, s. 9.

tarifi cüzâma uymaktadır. Perslere göre “*Allahın Gazabı*” kendini cüzâm hastalığı olarak göstermektedir. Pers tanrıları içinde en güçlüsü olan “*Sin*”, günah işleyen ve kötülük yapmaktan korkmayan günahkârları cüzâm ile cezalandırıp sağır, kör ve dilsiz yapardı.¹⁷

Herodotos “*Tarih*” adlı eserinde, Perslerin görenek ve geleneklerinden bahsederken cüzâmlılara uygulanan tecriti şöyle anlatmıştır:

*“Cüzâm ve akcüzâm hastalığına yakalan yurttaş kente sokulmaz, öbür Perslerin arasına karışamaz; Perslere göre bu hastalık güneşe (Sin) karşı işlenmiş bir suçun cezasıdır. Bu hastalığa yakalanmış olan yabancı, ülkeden çıkarılır; çocukları hatta aynı hastalığa yakalandı diye ak güvercinleri bile kovarlar.”*¹⁸

Hipokrat “*Corpus Hippocraticum*” adlı eserinde, eski Yunan’da da cüzâmlılara yönelik böyle bir tecritin uygulandığından bahsederek cüzâma yakalananların şehir dışına atılıp sağlıklı insanlarla temaslarının kesildiğinden ve “*Leproon*” denilen mabetlerde tutulduklarından bahseder.¹⁹

Yunan mitolojisinde, Mysia Kralı Teuthras’ın anlatıldığı bölümler, cüzâmın kişiye günahlarından dolayı bir ceza olarak verildiğine dair bu coğrafyadaki ilk örneklerden birini teşkil etmektedir. Bugünkü Balıkesir merkez olmak üzere Kuzeybatı Anadolu’da kurulmuş olan Mysia’nın Kralı Teuthras’ın mitolojik öyküsünde, kral avlanırken karşısına çıkan bir yaban domuzu krala kendisini öldürmemesi için insan sesiyle yalvarır ancak Teuthras bu yalvarmalara aldırılmaz ve sonradan kutsal olduğu ortaya çıkan yaban domuzunu öldürür. Kralın tanrılar tarafından cüzâm hastalığı ile lanetlenmesi, bu kutsal domuzun ölümü ile başlar ve ömür boyu sürecektir olan cüzâm ve çılgınlık nöbetleri ile cezalandırılır.²⁰ Teuthras’a tanrılar tarafından verilen cezanın cüzâm oluşu, hastalığa Eski Yunan’daki bakışı ortaya koyması bakımından önemlidir.

---

¹⁷ A.g.m., s. 10.

¹⁸ Herodotos, **Tarih**, Çev. Müntekim Ökmen, İstanbul: Hasan Ali Yücel Klasikleri, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, C. I, 2009, s. 78.

¹⁹ Utku, A.g.m., s. 10.

²⁰ Azra Erhat, “Teuthras”, **Mitoloji Sözlüğü**, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1989, s. 308.

Kuşitler'in soyundan gelen Fenikeliler ise gelişmiş denizcilik faaliyetlerine dayanan ticaretle bütün Akdeniz'i Fenike gölü haline getirmişler ve Latince "*Morbus Phenicicus*" adıyla Fenikeli Hastalığı olarak tanımlanan cüzâm, Asya'dan Avrupa'ya kadar uzanan Fenike kolonileri sayesinde bu topraklara yayılmıştır. Romalıların cüzâmı tanıması da ilk Fenike kolonileri ve ticaret yoluyla olmuştur. Ancak cüzâmın Roma İmparatorluğu'nda yaygınlaşmasının ve yerleşmesinin asıl nedeni, Romalı komutan Pompey'in doğu seferinden dönen ordusunun, cüzâm basilini Roma topraklarına taşımış olmasıdır.²¹

Cüzâm, patojenitesi (hastalık yapıcı etkisi) düşük olmasına karşın uzun kuluçka süresi sebebiyle savaş, göç ve ticaret gibi yollarla yayılarak çok geniş bir coğrafyayı etkilemiştir. Semptomların ortaya çıkması için bazen on yıl kadar zaman geçmesi gerekmekte ve bu sürede cüzâm basilini aldığını farketmeyen hasta, mikrobu sağlıklı insan topluluklarına yayabilmektedir. Roma İmparatorluğu'nda yaygın hale gelmesinin sebebi de ticaret ve savaş yoluyla cüzâma yakalanan kişilerin sağlıklı insanların arasında yaşamaya devam ederek hastalık basilini uzun süre yaymalarından kaynaklanmıştır. Roma İmparatorluğu döneminde nüfusun oldukça hareketli olması cüzâmının yaygınlaşması için etkili bir zemin oluşturmuş ve bu dönemde hastalık nüfus hareketleriyle Kuzey Avrupa'ya kadar yayılmıştır.²²

1.1.1. Cüzâmın Tanımı ve Belirtileri

Cüzâm, 1876'da Gerhard Henric Armauer Hansen (1841-1912) tarafından bulunan *Mycobacterium Leprae* basilinin deri ve sinirleri tutmasıyla gelişen ve eğer tedavi edilmezse vücudun bütününde şekil bozuklukları ve organ kayıplarına yol açan kronik seyirli bir deri hastalığıdır.²³

²¹ Utku, **A.g.m.**, s. 10.

²² Ralph Jackson, **Roma İmparatorluğu'nda Doktorlar ve Hastalıklar**, Çev. Şenol Mumcu, İstanbul: Homer Kitabevi, 1999, s. 182-183.

²³ İbrahim Erdoğan, "Lepra Hastalığı Nedir", (Çevrimiçi) <http://www.sgk.org/konu/lepra-hastaliginin-tedavisi> , 11 Şubat 2014.

Hastalığın kökeni ve insana geçişinde su aygırı veya armadillo türü bir hayvanın etkili olabileceği düşünülmele beraber, hastalığı ortaya çıkaran basilin sadece insana has bir enfeksiyon türü olabileceği bilgisi de göz ardı edilmemektedir. Cüzâm konusunda kesinliği kanıtlanmış en önemli olgu “*Leprae*” basiline maruz kalan kişinin bağışıklık sisteminin ve fiziksel şartlarının cüzâma yakalanmakta önemli bir faktör olduğu bilgisidir.²⁴

Cüzâma yakalanma konusunda bazı olumsuz koşulların bir arada olması gerekir ki bunlar; doğuştan yatkınlık, kişinin hastalıkla çocukluk yaşlarında tanışmış olması, tedavi görmeyen, bol basilli bir hasta ile uzun süreli temas ve kötü sosyo-ekonomik durumdur.²⁵

Tıp literatüründe başlıca üç çeşit cüzâm vardır; Lepromalı Cüzâm, Sinir Cüzâmı ve Tüberkülozumsu Cüzâm.²⁶

a- Lepromalı Cüzâm: Başlıca belirtisi sınırları belirsiz ve kırmızı olan lepromalı şişliklerdir. Hastalığın en ağır türü sayılan bu cüzâm tipinde deride yaygın kabartılar, kol ve bacaklarda deri kalınlaşması görülür ve hastalığa yakalanan kişinin yüzü zamanla aslan yüzü denilen bir görünüme bürünür. Kaşların ve sakalın da döküldüğü bu cüzâm tipi çok bulaşıcı olup, burun akıntısı hastalığın leprae basiliini taşıyan en önemli ifrazatıdır.²⁷

b- Sinir Cüzâmı: Deride, pembe ya da esmerimsi kabarcıklar başta olmak üzere, rengini kaybetmiş halka ve leke şeklinde deri lezyonlarıyla belirti gösterir. Sinirlerde yaptığı hasardan dolayı cildin kimi bölgelerinde oluşan duyu kayıpları neticesinde hasta sıcak, soğuk teması hissedemez. Sinirlerde oluşan hasarlardan dolayı ağrı ve felçler de meydana gelebilir. Sinirsel cüzâmda özellikle dirsek sinirlerinde kalınlaşma ve dokusal beslenme bozuklukları ortaya çıkar.²⁸

---

²⁴ Andrew Nikiforuk, **Mahşerin Dördüncü Athısı (Salgın ve Bulaşıcı Hastalıklar Tarihi)**, Çev. Selahattin Erkanlı, İstanbul: İletişim Yayınları, 4. bs., 2010, s. 53.

²⁵ Süleyman Pişkin, “Lepra”, **Dermatoloji Web Sitesi**, (Çevrimiçi) <http://spiskin.trakya.edu.tr> , 11 Şubat 2014.

²⁶ Palalı, **A.g.md.**, s. 150.

²⁷ “Cüzâm”, **Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi**, İstanbul: Milliyet Gazetecilik A.Ş., C. V. 1986, s. 2525.

²⁸ Palalı, **A.md.**, s. 150.

c- Tüberkülozumsu Cüzâm: Hastalığa yol açan basilin kol ve bacaklarda bulunan çevresel sinirlerin bir veya iki tanesine yerleşip küçük iltihap odakları oluşturmasıyla kendini gösterir. Bu iltihap merkezleri sinir fonksiyonlarını bozarak duyu kaybına yol açarlar. Hastalığın vücut direnci sağlam kişilerde ortaya çıkan bu türünde basil sayısı diğer türlerine göre daha az olduğu için hastalık çevredekilere bulaşmaz.²⁹

1.2. KUTSAL KİTAPLARDA CÜZÂM

Cüzâm insan vücudunda oluşturduğu ağır deformasyonlar ve bulaşıcılığı sebebiyle kimi zaman bir mucize kimi zaman da bir lanet motifi olarak Eski ve Yeni Ahit'te en çok sözü edilen hastalıklardan biri olmuştur. Cüzâmının iyileştirilmesi teması peygamberlerin mucizeleri arasında gösterilmiş ve aynı zamanda cüzâm, kutsal kitapların yasakladığı günahları işleyen insanlara tanrısal bir ceza olarak verilmiştir. Her iki kitapta da sıklıkla işlenen bu lanet ve mucize motifi cüzâmın etrafına dinî ve mistik stigmalarla işlenmiş bir koza örülmesine yol açarak çağlar boyunca toplumun cüzâmlıya olan bakışını da belirlemiştir.

1.2.1. Tevrat'ta Mucize ve Ceza Olarak Cüzâm

Tevrat'ta deri hastalıkları ile ilgili mucize ve ceza kavramlarının öykülediği ayetlerde kullanılan “*Zaarat*” sözcüğü ile cüzâmında dahil olduğu deri hastalıklarının tümünden bahsedildiği bilinmektedir.³⁰

Allah tarafından yaratılan nübüvvet iddiasında bulunan kişinin doğruluğunu göstermeyi amaçlayan ve nitelikleri bakımından diğer insanları benzerini getirmekten âciz bırakan olağanüstü hadiseler mucize denmektedir. Kur'ân-ı Kerim'de de peygamberlerin Allah tarafından gönderilmiş gerçek elçiler olduğunu kanıtlayan bu olağanüstü olaylar birçok ayette belirtilmiştir.³¹

1.2.1.1. Yed-i Beyzâ Mucizesi

²⁹ Yasemin Yazgünoğlu – Jale Erten, “Cüzam, Lepra, Hansen Hastalığı”, (Çevrimiçi) <http://bilheal.bilkent.edu.tr/aykonu/ay2007/ocak07/cuzam.html>, 05 Şubat 2014.

³⁰ Utku, **A.g.m.**, s. 9.

³¹ Halil İbrahim Bulut, “Mucize”, **DİA**, İstanbul: 2005, C. XXX, s. 350.

Tevrat'ta Allah'ın takdiriyle gerçekleşmiş doğüstü olaylardan biri Musa'nın "elinin kar gibi beyaz olması" mucizesidir. İslâmi literatürde "Yed-i Beyzâ" (beyaz el) olarak geçen bu olay Tevrat'a ve Kur'an'a göre Hz. Musa'nın peygamberliğini kanıtlamak için gösterdiği mucizelerden biridir. Musa, kayınpederi Yetro'nun sürüsünü otlatırken Horeb (Sinâ) dağında bir ateş görür ve ateşin içinden Musa ile konuşan Tanrı, Musa'ya onu peygamber olarak seçtiğini ve İsrailoğulları'nı Mısır'daki Firavunun zulmünden korumak için görevlendirdiğini söyler. Musa kavminin kendisini Allah tarafından görevlendirilmiş bir peygamber olarak kabul etmeyecekleri endişesini belirtince Tanrı, Musa'ya yed-i beyzâ mucizesini verir.³² Tevrat'ta Mısırdan Çıkış bölümünde yer alan bu olay şu şekilde anlatılmaktadır:

*"Ve yine RAB ona dedi: Şimdi elini koynuna koy. Ve elini koynuna koydu; ve onu çıkardığı zaman, işte, eli kar gibi cüzâmlı idi. Ve dedi: Elini yine koynuna koy. Ve elini yine koynuna koydu; ve onu koynundan çıkardığı zaman, işte, yine kendi teni gibi oldu."*³³

Tevrat tefsircilerine göre yed-i beyzâ mucizesindeki ana tema Hz. Musa'nın kavmine iftira attığı için cüzâmla cezalandırılmasıdır. Kavminin kendine inanmayacaklarını düşünerek onlara iftira atmış ve bu nedenle Tanrı tarafından elinin bir cüzâmlının eline benzetilmesi mucizesi ile karşılaşmıştır.³⁴

1.2.1.2. Miryam'ın Cüzâmla Cezalandırılışı

İsrailoğullarının Sina Dağı'ndan göç edip tanrının vaat ettiği Kenan topraklarına ulaşana kadar başlarından geçen olayların anlatıldığı Çölde Sayım³⁵ pasajında yer alan olaylardan biri de Miryam'ın cüzâma yakalanışının anlatıldığı ayetlerdir. Hz. Musa'nın ablası olan ve firavunun gazabından korunmak için bir sepet içinde nehre atılan bebek Musa'yı takip ederek Mısır prensesi tarafından

³² Ömer Faruk Harman, "Yed-i Beyzâ", *DİA*, C. XLIII, İstanbul: 2003, s. 376.

³³ *Mısırdan Çıkış*; 4: 6-7.

³⁴ Harman, *A.g.md.*, s. 376.

³⁵ *Çölde Sayım*; Giriş.

bulunmasına yardımcı olan Miryam, İbrani literatüründeki en önemli kadın figürlerden biridir.³⁶ Miryam'ın Tevrat'ta cüzâmla cezalandırılış öyküsünde işlediği günah, Musa'nın Allah katındaki ayrıcalığını sorgulaması ve evliliğini yermesidir.

Tevrat'ta anlatılan öyküye göre, Kûşlu (Etiyopyalı) bir kadınla evlenen Musa'nın beraberliğini kınayan Miryam ve Harun aynı zamanda kendilerini Musa'yla eşit görmüşler ve “*akılsızca işledikleri bu günahtan ötürü*”³⁷ Tanrı onları Miryam'ın tenini “*kar gibi bembeyaz*”³⁸ yaparak cezalandırmıştır. Miryam'ın cüzâmla cezalandırılış hikâyesi Harun'un hastalığın sonraki evrelerinde görülebilecek belirtilere ait korkusuyla devam eder ve “*Miryam etinin yarısı yenmiş olarak ana rahminden çıkan bebeğe benzemesin*”³⁹ diyerek hastalığın Miryam'ın vücudunda meydana getirebileceği deformasyonlara işaret eder. “*Miryam'la Harun'un Yakınmaları*” adını taşıyan bu pasajda yer alan cüzâmın korkutucu arazları da bir mucize olarak Tanrı'nın kâinat üzerindeki otoritesinin özel bir delili olarak karşımıza çıkmaktadır.⁴⁰

1.2.1.3. Deri Hastalıkları Yasası

Eski İsrail'deki tapınma düzeni ve bunu yöneten Levi soyundan gelen kâhinlerle ilgili detaylı kuralların anlatıldığı Levililer Kitabı temel olarak İsrail halkının Tanrıyla ilişkisini sürdürebilmek için nasıl yaşayıp neler yapması gerektiğini anlatır.⁴¹ Levililer Kitabı içinde yer alan Deri Hastalıkları Yasası⁴² ve Deri Hastalarının Paklanması⁴³ bölümlerinde RAB, İsrailoğulları'na Musa Peygamber aracılığı ile cüzâm olarak tercüme edilen hastalığın teşhis edilmesini, onu diğer deri hastalıklarından ayırt edebilmesi için kâhinler tarafından dikkat edilmesi gerekenleri ve bu hastalığa yakalanan kişiyle ilgili uyulması gereken kuralları detaylı olarak anlatır.

³⁶ Ömer Faruk Harman, “Mûsâ”, *DİA*, C. XXXI, İstanbul: 2006, s. 208.

³⁷ *Çölde Sayım*; 12: 11.

³⁸ *Çölde Sayım*; 12: 10.

³⁹ *Çölde Sayım*; 12: 12.

⁴⁰ Salime Leyla Gürkan, “Diğer Dinlerde Mucize”, *DİA*, C. XXX, İstanbul: 2005, s. 353.

⁴¹ *Levililer*; Giriş.

⁴² *Levililer*; 13: 1-59.

⁴³ *Levililer*; 14: 1-57.

RAB Musa 'ya ve Kâhin Harun 'a şöyle dedi:

*“Bir adamda, bedeninin derisinde şiş yahut kabuk yahut parlak leke olup bedeninin derisinde cüzâm hastalığı halini alırsa, o zaman kâhin Harun 'a yahut kâhin olan oğullarından birisine götürülecektir; ve kâhin bedenin derisinde olan hastalığı görecektir; eğer hasta olan yerde kıl ağarmışsa, ve hasta olan yerin görünüşü bedenin derisinden derinse, cüzâm hastalığıdır; ve kâhin onu murdar ilan edecektir.⁴⁴ Ve kendisinde cüzâm hastalığı olan adamın esvabı yırtılacak ve saçları çözülecek, üst dudaklarını kapayıp: Murdar, murdar diye bağıracak. Hastalık kendisinde devam ettiği bütün günlerde murdar olacaktır; murdardır; yalnız başına oturacaktır; meskeni ordugâhın dışarısında olacaktır”.*⁴⁵

Tevrat'ta, cüzâma yakalanan kişinin kâhinler tarafından hastalığının teşhisinden sonra “ordugâhın” dışına çıkarılması ve kişinin “kirliyim” diye bağıarak hastalığını ilan etmesi cüzâmlının çağlar boyu sürecek tecritinin kutsal kitaplardaki ilk örneklerinden biridir. İsrailoğulları o dönemde yaygın bir hastalık olan cüzâmın kimi durumlarda iyileşebileceğini de biliyorlardı. Levililer Kitabı'nda “Deri Hastalarının Paklanması” bölümünde cüzâm belirtileri ortadan kalktıktan sonra kâhin tarafından temiz ilan edilen kişinin toplum içine katılmadan önce yapması gereken dini ritüeller detaylarıyla anlatılır;

RAB Musa 'ya şöyle dedi:

“Tathirinin* gününde cüzâmlının şeriatı bu olacak: kâhine getirilecek; ve kâhin ordugâhın dışarısına çıkacak; ve kâhin görecektir, ve işte, eğer cüzâmlıda cüzâm hastalığı iyi olmuşsa, o zaman kâhin emredecek ve tathir olunacak

---

⁴⁴ Levililer; 13: 1-3.

⁴⁵ Levililer; 13: 45-46.

* Tathir: Temizleme, paklama.

adam için tahir iki diri kuş ve erzağacı** ve kırmızı iplik ve zufa otu*** alacak; ve kâhin emredecek ve kuşlardan biri toprak kap içinde akar su üzerinde boğazlanacak. Diri kuşa gelince, onu ve erzağacını ve kırmızı ipi ve zufa otunu akan su üzerinde kesilen kuşun kanına batıracak ve cüzâmdan tathir olunacak adamın üzerine yedi kere serpecek ve onu tahir ilan edecek ve diri kuşu kırda salıverecektir. Ve tathir olunacak adam esvabını yıkayacak ve bütün kıllarını tıraş edecek ve suda yıkanacak ve tahir olacak; ve ondan sonra ordugâhın içine girecek, fakat yedi gün çadırının dışarısında oturacak. Ve yedinci günde vaki olacak ki, başından bütün saçını ve sakalını ve kaşlarını yani bütün kıllarını tıraş edecek; ve esvabını yıkayacak ve bedenini suda yıkayacak ve tahir olacaktır.”⁴⁶

Tevrat'ta “*Deri Hastalarının Pak Kılınması*” bölümünde anlatılan cüzâmlıyı paklarken kuş uçurulması, Sumatra'lı Battaların “*Lanetli Uçurma*” adını verdikleri törenin neredeyse bir benzeridir. Eski Ahit'te detaylarıyla anlatılan bu ritüeli tamamlamayan, ya da kâhin tarafından iyileştiğine kânaat getirilmeyen cüzâmlı kirli, iğrenç ve murdar sayılarak yerleşim yerinin uzağında yine murdar ilan edilen bir bölgeye bırakılacaktır.⁴⁷

Şehirden ve insanlardan uzaklaştırılmış, kent kapılarının dışında kalan cüzâmlılardan oluşmuş bu küçük grupların kentin surlarından içeriye girmesi yasaklanmıştı. Ekonomik ve sosyal açıdan dışlanan bu cüzâmlı grupların açlıktan ölmek için gizlice şehir kapılarından girerek yiyecek, altın, gümüş vs. çalmak zorunda kaldıkları durumlar da olurdu.⁴⁸

Tevrat'ın Yasanın Tekrarı Bölümü'nde de cüzâm konusunda uyulması gereken kuralların önemi tekrar vurgulanmış ve Miryam'ın cüzâmla cezalandırılışı hatırlatılmıştır.⁴⁹

** Erzağacı: Sedir Ağacı.

*** Zufa Otu: Mercanköşk Otu.

⁴⁶ **Levililer**;14: 1-9.

⁴⁷ Tolga Ersoy, **Tıp Tarih Metafor**, Ankara: Öteki Yayınevi, 1996, 2. bs., s. 49-50.

⁴⁸ **II. Krallar**; 7: 3-8.

⁴⁹ **Yasanın Tekrarı**; 24: 8-9.

1.2.1.4. Uziya'nın Cüzâmla Cezalandılışı

Tevrat'ta Tanrı'nın günah işleyen kullarını cüzâmla cezalandırmasına dair en çarpıcı örneklerinden biri Yahuda Kralı Uziya'nın cüzâma yakalanışının anlatıldığı bölümdür.⁵⁰ On altı yaşında Yahuda'ya kral olan Uziya, “*Rab'be yöneldiği sürece Tanrı onu başarılı kılmış*”⁵¹, “*Ne var ki güçlenince kendisini yıkıma sürükleyecek bir gurura kapılmış, Tanrısı Rab'be ihanet ederek buhur yakmak için Rab'in Tapınağına girmiştir*”⁵² ve bunun neticesinde “*ölünceye kadar cüzâmdan kurtulamamış, bu yüzden ayrı bir evde yaşamış, Rab'in tapınağına sokulmamış ve ölünce de hastalığından dolayı kral mezarlığının ayrı bir yerine gömülmüştür*”.⁵³

Yahudilikte günah, kişinin irade ve arzusundaki köklü bir bozulmayı ifade etmektedir. Kişi, Tanrıyla arasındaki ilişkiyi onun iradesine karşı gelerek bozar ve parçalar. Günah terimi sadece fiziki uygunsuzluklar için değil manevî uygunsuzluklar için de kullanılır. Bu uygunsuzluklardan birini gerçekleştiren kişinin Tanrı tarafından ikame edilen düzeni bozmuş ve başkaldırmış olduğu kabul edilir.⁵⁴

Uziya'nın cüzâmla cezalandırılan günahı da iki yönlüdür. Tanrı'ya karşı işlediği manevî günah; gurura kapılması, fiziki günahı ise; hakkı olmadığı halde Rab'in tapınağına girerek buhur yakmış olmasıdır.⁵⁵ “*Tanrıya ihanet etmek*”⁵⁶ anlamına gelen bu günahlarının neticesinde de yüklenmek zorunda kaldığı cezası ölünceye kadar ayrı bir evde cüzâmlı olarak yaşamaktır.

1.2.1.5. Naam'ın Cüzâmdan Kurtuluşu

M.Ö. 586 yılına kadar İsrail halkının başından geçen olayları anlatan II. Krallar Kitabı'nda bahsedilen tanrısal mucizelerden biri Naam'ın cüzâmdan kurtuluş öyküsüdür.⁵⁷ Aram Kralı'nın ordu komutanı olan Naam, efendisinin ve Tanrı'nın gözünde saygın bir insan olmasına rağmen cüzâma yakalanmış ve bu hastalığından

⁵⁰ **Tarihler**; 26: 1-23.

⁵¹ **Tarihler**; 26: 5.

⁵² **Tarihler**; 26: 16.

⁵³ **Tarihler**; 26: 21-23.

⁵⁴ Ömer Faruk Harman, “Günah”, **DİA**, C. XIV, İstanbul: 1996, s. 280.

⁵⁵ **Tarihler**; 26: 16.

⁵⁶ **Tarihler**; 26: 16.

⁵⁷ **II. Krallar**; 5: 1-27.

kurtulmak için Tanrı adamı Elişa'nın önerisine uyarak Şeria ırmağında yedi kez yıkanarak cüzâmdan kurtulmuş ve “*teni eski haline dönerek bebek teni gibi tertemiz olmuştur.*”⁵⁸ Bu öyküde Tanrı'nın iyi bir kulu olduğu için Naam'a verilen cüzâmdan kurtulma mucizesi, pasajın sonunda Elişa'nın uşağı Gehazi'ye ceza olarak verilir. Gehazi efendisi Elişa'dan habersiz Naam'dan para istediği ve yalan söylediği için soyunun ve kendisinin üzerinden sonsuza dek kalkmamak üzere cüzâmla cezalandırılır.⁵⁹

Tevrat'ta cüzâm belirtileri ile ilgili ayrıntılı tarifler ve hastalığın Tanrısal bir ceza ve mucize motifi olarak sık sık tekrarlanan örnekleri İsrailoğulları zamanında cüzâmın yaygınlığını ve iyileşmesi çok zor bir hastalık olarak bilindiğini göstermektedir. İsa'nın İncil'de söyledikleri de cüzâmın o devirlerde İbranîler arasındaki yaygınlığını doğrulamaktadır:

*“Elişa Peygamber'in günlerinde İsrail'de pek çok cüzâmlı vardı. Ama bunlardan hiçbiri paklanmadı. Yalnız Suriyeli Naam paklandı.”*⁶⁰

1.2.2. İncil'de Cüzâm ve Hz. İsa'nın Mucizeleri

Hıristiyanlık'ta da doğrudan Tanrı'nın gücü ve iradesiyle bağlantılı, izleyenlerin üzerinde hayret uyandırmanın ötesinde Tanrı'nın gücüne ve takdirine yönelik ilahi mucize örneklerine rastlanmaktadır. Ortaçağ'ın en önemli Hıristiyan teologlarından Thomas Aquinas, bir olayın mucize sayılabilmesi için özü ya da yapılaş biçimi itibariyle ilahi bir güce dayanması gerektiğini söylemiş ve İncil'de İsa'nın hastaları iyileştirdiği bölümleri de mucize olarak göstermiştir.⁶¹

1.2.2.1. İsa'nın Cüzâmlıları İyileştirmesi

Cüzâmlıların iyileştirilmesi Matta, Markos, Luka İncillerinde İsa Peygamber'in mucizeleri olarak anılır. İncil'de de aynı Tevrat'ta olduğu gibi cüzâmdan kurtuluş

---

⁵⁸ **II. Krallar**; 5: 14.

⁵⁹ **II. Krallar**; 5: 27.

⁶⁰ **Luka**; 4: 27.

⁶¹ Gürkan, **A.g.md.**, s. 354.

tanrısal bir mucize ile tezahür etmekte ve bu mucizenin aktarımı Hz. İsa vasıtasıyla gerçekleşmektedir.

İsa'nın ayaklarına kapanarak *“istersen beni pak kılabilirsin”* diyen cüzâmlıyı dokunarak iyileştirmesi Matta,⁶² Markos⁶³ ve Luka⁶⁴ İncillerinde anlatılmaktadır. Her üç İncil’de İsa cüzâmlıyı iyileştirdikten sonra mutlaka Yahudi kâhinlere görünüp pak kılındığına dair tanıklıkta bulunmaları için Musa'nın buyurduğu sunuyu sunmasını ister. İsa'nın bu buyruğu söz konusu mucizeyi Tevrat’la ilişkilendiren ve cüzâmlının pak sayılması için hâlâ Tevrat’ta belirtilen yasaların⁶⁵ geçerli olduğunu işaret eden önemli bir atıftır.

Luka İncil’i yukarıda anlatılan cüzâmlı adamın pak kılınmasından başka diğer snoptik İnciller’de yer almayan ve İsa tarafından iyileştirilen on cüzâmlıdan daha bahseder:

“İsa, Yerusaleml’e giderken Samiriye ve Galile bölgelerinden geçiyordu. Bir kasabaya geldiğinde, O’nu on cüzâmlı karşıladı. Uzakta durarak, yüksek sesle dileklerini bildirdiler: “İsa! Üstat! Bize acı!” İsa onları görünce, “Gidin kendinizi rahiplere gösterin” dedi. Cüzâmlılar yolda giderken paklandılar”⁶⁶.

İsa'nın Samiriye ve Galile bölgelerinden geçerken rastladığı bu on cüzâmlı, o bölgelerde de tıpkı Elişa zamanında olduğu gibi⁶⁷ insanların yoğun olarak yaşadığı bölgelerin uzağında ve tecrit halinde yaşayan cüzâmlı grupların olduğunu göstermektedir. Bahsedilen cüzâmlıların İsa’ya yaklaşımadan sadece uzaktan seslenerek iyileşmeyi istemeleri de tecritleriyle ilgili toplumsal dayatmaları benimseyecek kadar uzun bir süreyi sağlıklı insan topluluklarının uzağında geçirdiklerinin bir işareti olarak okunabilir.

1.2.3. Kur’ân-ı Kerim’de Cüzâm

---

⁶² Matta; 8: 1-4.

⁶³ Markos; 1: 40-45.

⁶⁴ Luka; 5: 12-16.

⁶⁵ Levililer; 14: 1-32.

⁶⁶ Luka; 17: 11-14.

⁶⁷ II. Krallar; 7: 3-4.

İslâm dini Hz. İsa'nın cüzâmlıları da iyileştirdiği mucizelerine, tabiat kanunlarını aşan ve Allah'ın müdahalesini gösteren ilahi fiiller olarak bakmış ve bu tür olağanüstü işaretleri her peygamberin hayatında görülebilen ve ona bağlananlarda manevî şevk yaratan ilahi lütufun parçaları olarak değerlendirmiştir. Hz. Muhammed'den önceki peygamberler de henüz olgunluk dönemine ulaşmamış insanlara hitap ettikleri için somut olaylara dayanan mucizelere ihtiyaç duymuşlar ve nübüvvet delillerini duyularla algılanabilecek şekillerde göstermişlerdir. Kur'ân-ı Kerim'de Âl-i İmran⁶⁸ ve Maide Sureleri⁶⁹, Hz. İsa'nın cüzâmlıları iyileştirme mucizesini doğrulamış ve nübüvvetinin bir kanıtı olarak değerlendirmiştir.⁷⁰

1.2.3.1. Hadis-i Şerifler'de Cüzâm

Hz. Muhammed'in İslâm Dini'ni vahiy ettiği ilk günlerden itibaren çevresindekilere sağlık konusunda verdiği emir ve tavsiyeler "*Tıbb-ı Nebevî*" adı altında bir sağlık literatürü oluşturmuştur. Hz. Muhammed kendinden önceki peygamberlerin yaptığı gibi toplumu bu hastalığa karşı uyarılmış, cüzâm konusundaki hadisleri ile hastalığın bulaşıcılığına ve korunmanın yollarına dikkat çekmiştir.⁷¹

"*Cüzâmlı kişiden kaçın, sakının, nitekim aslandan kaçır gibi*"⁷² hadisinde cüzâma karşı toplumunu uyarılmış, kendisine biat etmek üzere Medine'ye gelmekte olan Sakıf kabilesi heyetinin içinde bir cüzâmlının da olduğunu öğrenince cüzâmlı kişiye "*Geri dön, biz senin biatını kabul ettik*" diye haber göndermiştir.⁷³

Cüzâmlı kişinin yüzüne korku ve tiksintiyle bakmanın, cüzâmlı kişiyi utandıracağına, bakan kişiyi de korku ve karamsarlığa sevk edebileceğini düşünerek "*Cüzâmlı kişinin yüzüne çok bakmayınız ve her kim cüzâmlı kişiyle söyleşmek istese ikisinin arasında bir seki boyu aralık ola*"⁷⁴ diye tavsiyelerde bulunmuş ve "*Allahım! delilikten, cüzâmdan, barastan ve kötü hastalıklardan sana sığınırım*" diye dua

---

⁶⁸ Âl-i İmran; 3/ 49.

⁶⁹ Maide; 5/ 110.

⁷⁰ Halil İbrahim Bulut, "Mucize", *DİA*, C. XXX, İstanbul: 2005, s. 351-352.

⁷¹ Palalı, *A.g.md.*, s. 152.

⁷² Bedi N. Şehsuvaroğlu, "Cüzâm ve Türkçe Tıp Yazmaları", *Türkiyede Cüzâm Tarihi Üzerine Araştırmalar*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Tıp Tarihi Enstitüsü, 1961, S. 58, s. 20.

⁷³ Palalı, *A.md.*, s. 152.

⁷⁴ Şehsuvaroğlu, *A.e.*, s. 20.

ederek önüne geçilemez ve üstesinden gelinemez felaketler karşısında Allah'a sığınmaktan başka çare olmadığını hatırlatmıştır.⁷⁵

1.3. ORTAÇAĞDA CÜZÂM

Ortaçağ'da cüzâm sadece bulaşmasından korkulan ve tedavisi olmayan bir hastalığı değil aynı zamanda büyük bir ahlaki ve sosyal sorunu da teşkil etmekteydi. Cüzâma ilişkin sosyal algılamadaki referanslar İncil ve Tevrat'a dayanıyor ve cüzâmlıların günahlarından dolayı Tanrı tarafından cezalandırılan insanlar olarak kabul edilmesine sebep oluyordu.⁷⁶

1.3.1. Ortaçağ Hıristiyanlığı'nda Cüzâmlı Algısı

Ortaçağ Hıristiyan referanslarına göre kendilerini erdemli ve Tanrının iyi bir kulu olarak gören insanlar için cüzâm günahkârlığın bir işareti ve kötülüğün iflah olmaz bir cezasıydı. Bu günah ve günahkâr kavramlarının çarpık algılanışı, cüzâmlının hastalığı ve sosyal tecriti üzerinden, kendini erdemli sayan insana Tanrıyla kurduğu bağı tekrar pekiştirme şansı veriyordu. Dolayısıyla cüzâmlı başına gelen felaketle ahlaki düzenin yeniden onaylanması gibi çok önemi bir görevi yerine getiriyordu.⁷⁷

Kilise, cüzâmlıların hepsini günahkâr kullar olarak nitelese de “*Veda Töreni*” ninde okunan son duada da görüleceği gibi onlara İncil referanslı bir merhamet ihsan etmişti. Günah ve merhamet kavramlarının cüzâmlıya bakışta çelişkili gibi duran beraberliğinin kaynağı Lazarus'un hikayesidir.⁷⁸ İncil'de anlatılan⁷⁹ hikayede Lazarus, bedeni baştan başa açık yaralarla dolu talihsiz bir dilencidir. Hergün kendisine şölenler düzenleyen zengin bir adamın sofrasından atılan artıklarla karnını doyurmaya çalışır ve açık yaralarını köpekler yalar. Lazarus öldüğünde cennete, zengin adam ise cehenneme gider. Zengin bu durum için açıklama ister. Cennette

---

⁷⁵ Palalı, **A.md.**, s. 152.

⁷⁶ Herbert. C. Covey, “People With Leprosy (Hansen's Disease) During The Middle Ages”, (Çevrimiçi) <http://www.his.library.nenu.edu.cn> , 11 Şubat 2014, s. 317.

⁷⁷ Covey, **Ibid**, p. 320.

⁷⁸ Nikiforuk, **A.g.e.**, s. 56.

⁷⁹ **Luka**; 16: 19-31.

Lazarus'la beraber oturan İbrahim Peygamber ise ona şu yanıtı verir. “Ey, oğul, yaşamında iyi şeylerle gönenç bulduğunu, Lazarus'un ise türlü kötülükler çektiğini anımsa. Ama o şimdi avutuluyor, sense acıyla kıvraniyorsun.”⁸⁰

Ortaçağ'da hekimler ve papazlar İncil'in bu hikayesini cüzâmlılara hastalığa yakalandıklarını ya da sosyal tecrite uğrayacaklarını söylerken psikolojik bir ağrı kesici olarak kullanıyorlardı. Hekim ve cerrah Guy de Chauliac, meslektaşlarına, hastalara cüzâmın bir kurtuluş olduğunu söylemelerini öneriyordu: “*Ve gerçeği söylemekten hiç korkmasınlar, eğer cüzâmlı oldularsa, bu onların ruhunun Araf'ı olacaktır ve dünya onlardan iğrense bile, Tanrı onlardan iğrenmeyecektir. O, Lazarus'u herkesten çok severdi.*” Bu cennet tasviri cüzâmlıya müjdelenen tek selametti.⁸¹

Cüzâmlı dünyadan ve kilise cemaatinden dışlansa da varlığı her zaman Tanrının öfkesinin ve merhametinin simgesi olarak görülürdü. Fransa'nın batısında yer alan Vienne Kilisesi'nde cüzâmlının veda ritüelinde, kilisede rahip tarafından okunan dua şöyleydi: “*Dostum, bu hastalığın sana bulaşması Tanrının hoşuna gider ve seni bu dünyada işlediğin suçlardan ötürü bu yolla cezalandırmak istemesi büyük lütuftur, kiliseden ve azizler topluluğundan ne kadar ayrılmış olursan ol, Tanrının lütfundan uzaklaşamazsın.*”⁸²

Cüzâmlıya dünyada verilmiş cezaların tesellisi eğer sabreder ve inanmaktan vazgeçmezse, ölümünden sonra müjdelenen cennetti. Cüzâmlı kapının önüne konulmadan hemen önce okunan duanın son cümleleri işte bu sembolik kurtuluşu işaret ediyordu; “*Böylece hastalığa dayan; çünkü Efendimiz hastalığından ötürü sana daha az değer vermekte değildir, asla ondan ayrılma; eğer sabredersen, tıpkı yeni zenginin konağının önünde ölen ve doğrudan doğruya cennete giden cüzâmlı gibi kurtulursun.*” Bu dualarla cüzâmlıya kiliseden ve sosyal hayattan uzaklaştırılıyor olmasının Tanrı tarafından da terk edilmek demek olmadığı hatırlatılıyordu.⁸³

---

⁸⁰ Luka; 16: 25.

⁸¹ Nikiforuk, A.g.e., s. 56-57.

⁸² Michel Foucault, **Deliliğin Tarihi**, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İstanbul: İmge Kitabevi, 2013, s. 27.

⁸³ A.e., s. 28.

1.3.1.2. Cüzâmlının Sosyal Tecridi

Cüzâmlının sosyal olarak dışlanması ve yaşayan bir ölü olarak kabul edilmesinin altında yatan nedenlerden biri hastalığın vücut ve yüzde meydana getirdiği korkutucu deformasyonlarsa bir diğeri de hastalığa yakalanmış insanların günahkâr ve Tanrı tarafından cezalandırılmış insanlar sayılmasıydı. Papa Büyük Gregory'e (540-604) göre cüzâmlı insanlar tanrı tanımaz kişilerdi. Cüzâmlılarla ilgili ortaçağ boyunca geçerli olan bir başka yanlış algı ise cinsel konularda sapkın, günahkâr ve tüm toplum içinse şüpheli sayılmalarıydı. Bu önyargıların ve cüzâmlılara reva görülen vahşetin temelini en basit şekliyle "*hastalıklı insanlar günahkârdır*" şeklinde özetlenebilecek dini referanslar oluşturuyordu.⁸⁴

Lombardiya Kralı Rothar'ın M.S. 643 yılında çıkarttığı cüzâmlılarla ilgili kararname, cüzâmlıların karşılaştığı ölümcül tecriti göstermesi bakımından önemlidir. Kararnamede şöyle denir: "*Her kim cüzâm hastalığına yakalanır ve bulunduğu kentten veya ikametgâhından kovulursa servetini birisine bağışlamasına izin verilmesin! Kovulduğu gün ölmüş sayılır.*" Bu kararname aynı zamanda cüzâmın Avrupa'ya Haçlı Seferleri (1095-1270) ile gelmiş olabileceği tezini de çürütür. Cüzâm, Avrupa'da Haçlı Seferleri başlamadan 452 yıl önce de bilinen ve yaygın bir hastalıktır.⁸⁵

Ortaçağ Avrupa'sının en güçlü imparatorluklarından biri olan Karolenj İmparatorluğu döneminde Charlemagne tarafından toplam otuz yedi madde olarak hazırlanan bildiride cüzâmlılar ile ilgili talimatlar da bulunmaktadır.⁸⁶ Bu talimatlarla kral, cüzâma yakalanmış kişilerin halk arasına karışmasını yasaklamıştır. Adı geçen bildiride cüzâm ile ilgili yer alan bu maddeler bize cüzâmın 789 yılında Batı ve Orta Avrupa'yı kapsayan geniş bir coğrafyada iyi bilinen yaygın bir hastalık olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

---

⁸⁴ Covey, **Ibid.**, p. 316.

⁸⁵ Norman Davies, **Avrupa Tarihi**, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, M. H. Aklan, İstanbul: İmge Kitabevi, 2011, s. 308.

⁸⁶ Özlem Genç, **Ortaçağ Avrupasının Dini ve Sosyal Hayatına İlişkin Bir Bildiri: Duplex Legationis Edictum**, (Çevrimiçi) <http://www.dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/18/1687/17981.pdf> , 4 Nisan 2014, s. 47.

1.3.1.3. Cüzâmlının Teşhisi

Ortaçağ'daki nüfus artışı ve hijyenden yoksun yaşam biçimi pek çok cilt hastalığının ortaya çıkmasına ve olağan sayılmasına yol açıyordu. Sedef, egzama, mantar, lökoderma gibi cilt hastalıkları bir Ortaçağ ailesinde sıklıkla görülebilecek hastalıklardı. Teşhisin eksik ya da yanlış yapıldığı durumlarda bu hastalıklara yakalanmış kişiler de cüzâmlı olarak damgalanabiliyor ve buldukları sosyo-ekonomik çevreden tecrit edilebiliyorlardı.⁸⁷

Cüzâma yakalandığından şüphelenilen kişi eğer hastalığın ileri bir evresine geçmemişse yani “iğrenç” ya da “satir” görünümüne bürünmemişse; yaşadıkları köyün yaşlıları ve rahiplerinden oluşan bir “cüzâmlılar mahkemesi” tarafından hastalığın teşhisi için inceleniyor, bazı durumlarda cüzâm mahkemesi, cüzâmlı olduğundan şüphelenilen kişiyi bir yıl süreyle gözetim altında tutabiliyordu. Bir cüzâmlıyı teşhis etmek ince bir sanat, ciddi bir işti. Bazı durumlarda komşularının husumetine uğrayan kişiler sırf buruşuk bir yüze ya da kemikli bir burna sahip oldukları için cüzâmlı olmakla suçlanıp cüzâm mahkemesinin karşısına çıkmak ve cüzâmlı olmadıklarını ispat etmek zorunda kalabiliyorlardı.⁸⁸

1.3.1.4. Cüzâmlının Veda Töreni

1179 senesinde Papa III. Alexander başkanlığında toplanan Üçüncü Lateran Ruhani Meclisi, cüzâmlılarla ilgili izlenecek usulleri ve cüzâmlının uyması gereken yasakları belirlemiştir. Cüzâmlı olduğu anlaşılan kişiye yapılan veda töreni sırasında bundan sonraki hayatında uyması gereken emirler bir rahip tarafından yüzüne karşı okunurdu. Bu emirler şunlardı:

- a- *Seni kiliselere girmekten men ediyorum ve pazar yerine girmekten ve bir değirmene ve bir fırına ve insanların bir araya geldiği herhangi bir yere.*
- b- *Ellerini ve sana ait olan eşyalardan herhangi birini ırmakta ya da akan başka bir suda yıkamaktan men ediyorum seni.*

⁸⁷ Nikiforuk, A.g.e., s. 57-58.

⁸⁸ A.e., s. 58.

- c- *Seni bundan böyle, başkalarının seni tanıyacağı cüzâm elbisen olmadan dışarı çıkmaktan men ediyorum.*
- d- *Karın dışında herhangi bir kadınla münasebet kurmaktan men ediyorum.*
- e- *Bebeklere ya da çocuklara, kim olurlarsa olsunlar dokunmaktan ya da onlara herhangi bir eşyani vermekten men ediyorum.*
- f- *Seni bundan böyle cüzâmlıların dışında herhangi bir toplulukla yiyip içmekten men ediyorum.*⁸⁹

Cüzâmlının yüzüne okunan bu yasaklardan sonra tören, cüzâmlı kişinin başının üstüne siyah bir kumaş örtüp, açık bir mezarın başına getirilmesiyle devam eder ve Rahip “*Bu dünyada öl. Tanrı’da yeniden doğ*” diyerek, veda ritüelinin son duasını okurdu.⁹⁰

Bazen cüzâmlı açık mezarın başına siyah kumaşla kaplanmış bir tabutun üzerinde getirilir ve elinde bir mumla açık mezarın başında dururken rahip cüzâmlının başından aşağıya üç kürek toprak atardı. Rahip tarafından sembolik ölüm duası yapılan cüzâmlı “*Ey İsa, kurtarıcım, beni topraktan yarattın, bu vücuda soktun; ahrette yeniden doğmama izin ver*” diyerek sosyal anlamda artık bir ölü olduğunu kabul ederdi.⁹¹ Törenle toplumdan tecriti yapılan ve sembolik olarak artık bir ölü sayılan cüzâmlı, tören sonrası duygusal bir kriz geçirirse sadece o geceye mahsus olmak üzere dostları ve ailesiyle kalabilirdi. Törenin hemen ardından rahip cüzâmlının boynuna bir sadaka çanağı asarak, ilk parayı atar, böylece cüzâmlıya gösterilecek merhamet konusunda topluluğa örnek olurdu.⁹²

1.3.1.5. Cüzâmlının Uymak Zorunda Olduğu Kurallar

Cüzâmlılara uygulanan tecrit cezasının dışında Ortaçağ Hıristiyan toplumu, marjinal olduğunu düşündüğü tüm sosyal sınıflar için işaret ve rozetlerin kullanımını meşru kabul ediyordu. Sosyal ayrımın negatif tarafında kalan kesimler, herkes tarafından okunabilirliği kabul edilen simgeler kullanmak zorundaydılar. Fahişeler,

---

⁸⁹ A.e., s. 49.

⁹⁰ Davies, A.g.e., s. 308.

⁹¹ Nikiforuk, A.g.e., s. 51.

⁹² A.y.

sapkınlar, cellatlar, Yahudiler ve cüzâmlılar toplumun şüpheli kesimi olarak bu kodlamaları taşımakla yükümlüydüler. Yahudi kadınlar sarı kumaşların üzerine işlenmiş daire, sapkınlar sarı haç, cellatlar ise darağacını betimleyen simgelerle işlenmiş kıyafetler giymek, cüzâmlılar ise ellerinde çan taşımak zorundaydılar.⁹³

Ortaçağ'da bazı bölgelerde cüzâmlıların sadece çan taşımak dışında, giyim kuşam konusunda uymaları gereken başka kurallar da vardı. Burada amaç tecrit yasağının uygulanamadığı durumlarda halk arasına karışan cüzâmlıların, toplumun sağlıklı bireyleri tarafından farkedilmesini sağlayarak cüzâmlıyla temasın önüne geçilmesiydi. Cüzâmlılar, "*Lepralı*" kelimesine atfen, dikkat çekmesi amacıyla sarı renkli "L" harfi ya da haç sembolü işlenmiş, parlak renkte, kapüşonlu, uzun kollu ve etekleri ayak bileklerine kadar uzanan bir cüppe ile eldiven giymek⁹⁴ ve yolda yürürken geldiklerini belli etmek için zil, çan ya da boru çalmak zorundaydılar.⁹⁵ Yanlarında taşımaya mecbur oldukları diğer eşyalar ise; istedikleri şeyleri ellerini değdirmeden ve fazla yaklaşımadan işaret edecekleri bir sopa, su matarası ve boyunlarına astıkları sadaka çanaklarıydı. Bazı cüzâmlılar ağızlarına maske de takardı.⁹⁶

1.3.1.6. Bir Nefret Objesi Olarak Cüzâmlı İnfazları

Ortaçağ'daki Hristiyan algısı, Hristiyanlığın kâfirler ve sapkınlar tarafından mahvedileceği şüphesi üzerine bina edilmişti. Cüzâmlılar ve Yahudiler bu şüphenin olağan zanlılarıydı.⁹⁷ Bu yanlış algıyı ve ekonomik şartların zorluğundan etkilenen kesimleri kullanarak cüzâmlıları bir nefret objesi haline getirenlerden biri de Fransa Kralı V. Philippe olmuştur. Tahta geçişinin ardından 1315-1317 yılları arasında yaşanan şiddetli kıtlık, toplumsal ilişkilerde güvensizlik ve gerilim yaratmıştı. V.

---

⁹³ Robert Jütte, **Erken Modern Avrupa'da Yoksulluk ve Sapkınlık**, Çev. Bengü Kurtege Sefer, İstanbul: Bogaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2011, s. 189.

⁹⁴ Covey, **Ibid.**, p. 318.

⁹⁵ Davies, **A.e.**, s. 308.

⁹⁶ Nikiforuk, **A.e.**, s. 63.

⁹⁷ Franck Collard, **Ortaçağda Zehir ve Cinayet**, Çev. Mustafa Daş, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2005, s. 251.

Philippe'nin mali politikalarında sertlikler ve ağır vergi yükü altında ezilen kitleler öfkelerini yöneltebilecekleri kurbanlar arıyorlardı.⁹⁸

Yerel aristokratların da kışkırtmasıyla su kuyularını zehirledikleri bahanesiyle cüzâmlılar ve onlara yardım ettikleri gerekçesiyle Yahudi ve Müslümanlar bu komplonun günah keçileri olarak ilan edilmişlerdir. Su kuyularını zehirlenmesi iddialarının altında yatan asıl sebep cüzâmlıların yaşaması için ayrılmış arazilere ve Yahudi mülklerine yerel aristokratlarca el konulmak istenmesidir. Bütün bu toplumsal hedef gösterme iddiaları halkın kışkırtmasıyla karşılığını bulur. Cüzâmlılar, Yahudiler ve Müslümanlar yakılarak öldürülürler.⁹⁹ Cüzâmlıların infazı ile ilgili bahse konu fermana gösterilen sebep ise cüzâmın bulaşıcılığıdır. Fermana şöyle der; *“tüm cüzâmlıları hastalık tamamen ortadan kalkana kadar bir araya toplayıp yakmalıyız.”*¹⁰⁰

Ortaçağ'da zehirlemek suçlaması ile infaz şekli arasında ilişki tesis etmek oldukça güç gözükmemektedir.¹⁰¹ Ancak suçlu ya da suçluların toplu katliama yol açabilecek eylemleri en üst derecedeki zalimlik teşebbüsü olarak değerlendirilir ve karşılığında da en üst seviyedeki ceza biçimi onanarak infaz edilmelerine karar verilir.¹⁰² Bu ceza bazen diri diri toprağa gömülme bazen de yakılarak öldürülme şeklinde olabilirdi.

Fransanın güney batısında Toulouse kentinde bugün sadece bir kısmı ayakta kalmış “La Capelette Chapelle”'in mermer kitabesinde yazılanlar Ortaçağ Fransa'sında cüzâmlılara uygulanan vahşet ve kıyımı göstermesi bakımından örnek teşkil etmektedir. Kitabede; *“1321 yılında altmış cüzâm kolonisinin çeşmeleri zehirleyerek Hıristiyanları öldürüp mal, mülk ve paralarını gasp etmeye karar vermelerinin anlaşılması üzerine Cajarc'da olduğu gibi halk tarafından diri diri toprağa gömüldüler”* yazar.¹⁰³

---

⁹⁸ A.e., s. 356.

⁹⁹ A.y.

¹⁰⁰ Covey, **Ibid.**, p. 318.

¹⁰¹ Collard, **A.g.e.**, s. 320.

¹⁰² A.e., s. 321.

¹⁰³ “La Capelette Chapelle”, (Çevrimiçi) <http://www.melangedmagic.com>, 11 Nisan 2014.

Ortaçağ Hıristiyanlığının cüzâma bakışına dair en çarpıcı örnek, çağının en büyük entelektüelleri arasında gösterilen Dante Alighieri'den gelmiştir. 1307 -1321 yılları arasında kaleme aldığı İlahi Komedyâ'da cehennemın sekizinci dairesine yerleştirdiği cüzâmlıları, madenlere hile karıştıran simyacılarla aynı cezalara çarptırılmış olarak şöyle tasvir eder:

“...Hiç kimse kaşağıyı, büyük bir öfkeyle kendilerini kaşıyan ama kaşıntılarını yatıştıramayan bu iki ruhtan daha hızlı kullanamazdı; sazanın ya da daha büyük balığın pullarını nasıl kazırsa bıçak, onlar da yaraların kabuklarını tırnaklarıyla öyle kopartıyorlar...”¹⁰⁴

Dante'nin cüzâmlıları tasvir ederken kullandığı dil ve onları cehenneme yerleştirışı Ortaçağın cüzâmlılara bakışındaki suçlayıcı tavrıdan ve kültürel metaforların etkisinden uzaklaşmadığı göstermektedir.¹⁰⁵

1.3.1.7. Cüzâmlıların Ekonomik Tecritleri ve Dilencilik

Cüzâmlıların tecritleri, alıştıkları sosyal çevreden dışlanmaları ve sembolik veda törenleri sırasında boyunlarına takılan sadaka çanağı onlara geçinebilmek için dilencilik yapmaktan başka bir şans bırakmıyordu. XII. ve XIII. yüzyıllar Avrupa'sında zirve yapan cüzâm hastalığı, dilencilerin sayısını da arttırmış ve yetkilileri önlem almaya zorlamıştır.¹⁰⁶

1278 yılında Fransa'da cüzâmlılara verilen sadaka ve yardımların cüzâmlıları Metz'de kalmaya teşvik ettiğini düşünen yetkililer bir kanun çıkararak cüzâmlılara sadaka verirken görülenlerin cezalandırılacağını açıklamışlardır. Çıkarılan bu kanuna uymayanlar bir lağım çukuru üzerinde baş aşağı asılıyor ve kanunu uygulayacaklarına yemin edene kadar lağım çukuruna sokulup çıkarılıyorlardı.¹⁰⁷

Cüzâmlıların ve dilencilerin kentlerdeki artışının önüne geçilmesine yönelik politikalar İngiltere'de de Fransa'dakine benzer bir seyir izlemiştir. 1346 yılında Kral

¹⁰⁴ Alighieri, **A.g.e.**, s. 241- 242.

¹⁰⁵ Ersoy, **A.g.e.**, s. 51.

¹⁰⁶ Covey, **Ibid.**, p. 318.

¹⁰⁷ Nikiforuk, **A.g.e.**, s. 63.

II. Edward, Londra’da dilencilerin aşırı artmasının kamu zararı doğuracağından yola çıkarak cüzâmlı kişilerin şehir dışına sürülmesi ile ilgili yasa çıkarmıştır.¹⁰⁸

II. Edward, cüzâmlıların sürgün gerekçesi olarak şunları söylüyordu:

*“Cüzâmlılar karşılıklı ilişkiler yoluyla, nefesleriyle, genelevlerdeki ve başka gizli yerlerdeki kadınlarla cinsel ilişkiye girerek ve bunu nefret uyandıran bir şekilde sık, sık tekrarlayarak, o iğrenç hastalığı acı çekenler çoğalsın ve bundan teselli bulsunlar diye bulaştırmaya çalışıyorlar, böylece sağlıklı kadın ve erkekleri lekeleyip şehir halkına zarar vermeye çalışıyorlar.”*¹⁰⁹

Kral Edward, cüzâmlıların Londra’dan sürgünü ile ilgili kanunda ayrıca cüzâmlı birini evine alanın, evinin elinden alınacağını da açıklamış ve böylece cüzâmlıların Londra’da yaşayabilmelerinin tamamıyla önüne geçmek istemiştir.¹¹⁰

1.3.2. Ortaçağ’da Cüzâm Tedavisi ve İlk Cüzâmhaneler

Ortaçağ hekimleri cüzâmı tedavi etmek için çeşitli yöntemler uygulamışlar ancak hastalığın tedavisini gerçekleştirememişlerdir. Taze yemekle beslenme, bağırsakların sık boşaltılması, düzenli banyo yapılması gibi hijyenik teşviklerle, vücuda “*Şolmgra Yağı*” sürmek gibi bitkisel tedavilerin denenmesi, cüzâmı tedavi edememiş ancak yayılım şiddetinin azalması bakımından önemli olmuşlardır.¹¹¹

XII. yüzyılda Benedicten tarikatına mensup bazı din adamları cüzâm tedavisi için beyaz zambağın ve karınca yuvası topraklarının kullanılmasını öneriyordu. Tedaviler genellikle fiziksel ve ruhsal tedavilerin bir karışımı olarak uygulanıyor, cüzâmın günahkâr hastalığı olduğundan yola çıkarak kutsallık taşıyan sembollerin vücut üzerinde taşınmasının hastalığa iyi geleceğine inanılıyordu.¹¹²

Cüzâmın tedavisinde çeşitli bitki tertipleri sonuç vermeyince günahla ilişkilendirilen hastalığın İncil referanslı uhrevi bir dokunuş olmadan tedavisinin

¹⁰⁸ Covey, **Ibid.**, p. 318.

¹⁰⁹ Nikiforuk, **A.g.e.**, s. 63.

¹¹⁰ **A.y.**

¹¹¹ Covey, **Ibid.**, p. 319.

¹¹² **A.y.**

mümkün olmayacağına inanılmış ve bu yüzden ilk cüzâmhaneler sadece bakım ve izolasyon merkezleri olarak kiliselerin yakınında kurulmuşlardır.¹¹³

Ortaçağ'da hasta, muhtaç ve cüzâmlılara yardım etmek bir merhamet hissinden ziyade İsa'ya öykünme olarak ortaya çıkmış ve kendi kurumsal görev dağılımını oluşturmuştur. 1200'lü yıllarda “*Sadaka Sağıtıcılar*” bu görev haline getirilmiş yardım faaliyetinin şehirlerdeki uygulayıcısı konumundaydılar. Rahiplerin raporlarına göre sokağa çıkan Sadaka dağıtıcılar, sokağa bırakılmış ölüleri gömmek ve şehrin sokaklarına dağılmış cüzâmlıları bulmakla görevliydi. Sadaka dağıtıcılarının sokaklarda görevli bir memur olarak dolaşmaya başlaması dilenciler, evsizler ve cüzâmlılar gibi muhtaç insanların yardım bulma umuduyla kiliselere akın etmesine ve kilisenin bu muhtaç insan yığınlarına karşı örgütlü bir hayırseverlik inşa etmesine yol açmıştır.¹¹⁴

Ortaçağ Paris'inde Notre-Dame Kilisesi'nin bahçesi terk edilmiş bebekler, evsizler, ölümler ve cüzâmlılar ile doluydu. Bu çaresiz kalabalık, bütün bir günü keşişlerin gelmesini bekleyerek akşamı ise yere yayılmış hasırların üzerinde sabahlayarak geçirirlerdi.¹¹⁵

Kilise cüzâmlıların serbestçe dolaşmalarını yasaklarken, hastaların gruplar halinde bulundurulmalarını zorunlu bir korunma yöntemi olarak seçiyor ve cüzâmlı sığınma evleri bu işlevi yerine getiriyordu. Ancak cüzâmın bulaşıcılığına dair bu abartılı korku zaten “*günahkâr*” olarak nitelenen cüzâmlının bazı bölgelerde dini kurallara uyulmaksızın elbiseleriyle birlikte gömülmesine de yol açabiliyordu.¹¹⁶

Cüzâmlının bir günahkâr olduğu ancak ölümünden sonra Lazarus örneğinde¹¹⁷ olduğu gibi cennetle müjdelendiği paradoksu Hıristiyan teolojisi için bir sorun teşkil etse de cüzâmlılara yardım etmek ve böylece öbür dünya için ayrıcalıklı erdemlere sahip olmak isteyenler için önemli bir merhamet sembolü olabiliyordu. Bu öykünme

---

¹¹³ A.y.

¹¹⁴ Richard Sennett, **Ten ve Taş (Batı Uygarlığında Beden ve Şehir)**, Çev. Tuncay Birkan, İstanbul: Metis Yayınları, 2011, s. 159.

¹¹⁵ Sennett, A.g.e., s. 160.

¹¹⁶ Ersoy, A.g.e., s. 52.

¹¹⁷ Luka; 16: 19-31.

ile gelişen merhamet modelinin uygulayıcılarından biri de İngiltere Kralı I. Henry'nin karısı Kraliçe Matilda'dır. Kudüs'ten cüzâm mikrobuyla dönen ve kutsal bir aura ile harenmiş olan haçlıların da etkisiyle 1101'de Holborn'da Saint Giles Cüzâmlı Evi'ni kurarak burada kırk cüzâmlıyı himayesine almıştır.¹¹⁸

Kraliçe Matilda'nın başlattığı cüzâmlılara gösterilen merhametin bağış ve himayeye dönme şekli diğer hayırseverleri de etkilemiş hatta bazı cüzâmlı evleri büyük miktarda bağış ve toprak sahibi olarak oldukça nüfuzlu ve zengin hale gelmişlerdir. Yine I. Henry döneminde Oxford yakınlarında yapılmış ve günümüze kadar gelebilmiş bir cüzâmlı evinde kalan on iki erkek cüzâmlının bakımı için şehir yönetimi tarafından hasta başına, haftalık dokuz peni, yıllık olarak da toplam yirmi üç paund ödenmekteydi.¹¹⁹

Cüzâmın Ortadoğu'da algılanış biçimi de günah, sevap paradoksu ve İsa'nın çektiği acılar üzerine temellendirilmişti. Kudüs'te "cennetle ödüllendirilmiş" Lazarus adına kurulmuş olan Saint Lazarus Tarikatı'nın görevi de hacıları ve cüzâmlıları koruyup kollamaktı. Daha sonra Haçlı Seferleri sırasında haçlılara da büyük destek verecek olan Saint Lazarus Tarikatı'nın büyük üstadı da İncil'de anlatılan Lazarus gibi cüzâmlı olmak zorundaydı. Cüzâmlıların çektiği acıların aynısını çekiyor olmanın üstadı sorumlu olduğu topluluğa karşı daha duyarlı, daha dikkatli ve şefkatli yapacağına inanılırdı. Haçlı Seferleri sırasında yarı askeri bir kimliğe dönüşen tarikat, Kudüs'te Sion Dağı yamaçlarındaki St. Stephen Ermeni Manastırı'na yerleşerek burada bir cüzâm hastanesi kurmuştur.¹²⁰

1253 yılında Suriye'ye taşınan tarikatın şövalyeleri IV. Papa İnnosent'e başvurarak "*Kuruluşumuzdan beri kendimize cüzâmlı bir üstat seçmek tarikatımızın kanunuydu ancak şimdi bütün cüzâmlılar Kudüs'teki hastanede kaldıkları için aramızda cüzâmlı bir şövalye bulunmamaktadır. Size, bundan sonra kendimize sağlıklı bir Büyük Üstat da seçebilmemiz için yalvarıyoruz*" demişlerdir.

¹¹⁸ G. Browne, "Some Aspects of the History of Leprosy: The Leprosie of Yestarday", (Çevrimiçi) <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC1863843> , 5 Şubat 2011, p. 488 - 489.

¹¹⁹ A.y.

¹²⁰ Berathl, A.g.e., s. 31.

Daha sonraki yüzyıllarda Kudüs'te Saint Lazarus tarikatının faaliyet gösterdiği ve cüzâm hastanesi açtığı bu bölge içinde yaşayan cüzâmlı nüfusa atfen, “*Dar- el Masakin*” (Miskinler kapısı-Miskinler Ülkesi) diye anılacaktır.¹²¹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde 1875 yılına ait Kudüs'te ikamet eden cüzâmlıların eskiden sakini oldukları mahallenin yeniden kendilerine terk edilmesini istedikleri belge de bunu doğrulamaktadır.¹²²

İlk cüzâmhaneler daha çok bir cüzâm sığınma evi olarak işlev görüyordu. Birçok aile ne kadar isterse istesin bir cüzâmlıya on- on beş yıl sürecek bir çürüme boyunca bakabilecek maddi imkâna sahip değildi. Bu yüzden cüzâmlı evleri, aileleri tarafından bakılamayan ve sosyal tecrite uğramış cüzâmlılar için bir sığınma evi işlevi görüyordu. Tedavi hiçbir zaman öncelikli amacı oluşturmuyordu.¹²³

Tipik bir cüzâmlı sığınma evi, birkaç kulübe ve çitle çevrili bir bahçeden oluşuyordu. Pek çoğunun kendi mezarlığı ve şapeli vardı. İlkel motellere benzeyen bu sığınma evleri kısmen hapisane, kısmen manastır, kısmen de düşkünler evi işlevini görüyordu. Cüzâmlı evlerini işletenler ve hastalara hizmet verip, denetleyenler cüzâmlılarla beraber yaşayan din adamlarıydı. Genellikle çok katı kuralların uygulandığı bu cüzâm evlerinde zar atılması, kumar oynanması, dans edilmesi ve kilise eşyalarına dokunulması yasaktı. Zorunlu bir tecrit merkezi olan bu evlerde cüzâmlılar için uygun görülen yaşam her zaman her yerde kendilerini diğerlerinden daha değersiz ve daha aciz hissedecekleri şeklinde tasarlanmıştı.¹²⁴

Ortaçağda cüzâmhaneler, cüzâmlıların sapkın ve aşırı şehvetli oldukları düşüncesiyle çok katı ahlak kuralları ile yönetiliyordu. Ayrı bölümlerde kalan kadın ve erkekler birlikte yemek yemek, sohbet etmek gibi sıradan gündelik edimleri yapamadıkları gibi birbirlerini ziyaret dahi edemiyorlardı. Bu kuralın istisnası sadece pazar günleri birlikte yemek yeme izni verilen evli çiftlerdi. Ortaçağ sonlarında Fransa'da Strasbourg'daki hastane ve cüzâmhanelerde erkekler koğuşundaki gece bakımı için bir uşak, kadınlar koğuşunun denetimi için de kadın bir hizmetçi

---

¹²¹ A.y.

¹²² BOA. HR.TO. 552/22, 11 C. 1292 [15 Temmuz 1875].

¹²³ Nikiforuk, A.g.e., s. 60.

¹²⁴ A.e., s. 61.

görevlendirilmişti. Cüzâmlı hastaların açık gecelik giymeleri dahi bakıcıların keyfi ceza vermelerine neden olabiliyordu.¹²⁵

Cüzâmlı sığınma evlerinin yaşam koşulları Avrupa’da bölgeden bölgeye farklılar gösterse de alt tabakadan gelmiş yoksul cüzâmlıların gruplar halinde küçük yatakhanelere sıkışıp sabah, öğle ve akşam dualarını ederek kötü yaşam koşullarına alışmaya çalışmaları beklenmekteydi. Cüzâma yakalanan Norveçli Rahip Feidie, böyle bir cüzâm sığınma evinde on yedi yıl yaşamış ve vaktini acılı cüzâm şiirleri yazarak geçirmişti. Rahip Feidie’nin kaldığı cüzâm sığınma evlerindeki koşulları çarpıcı bir şekilde anlattığı kısa şiiri şöyledir;

*“Biz cüzâmlılar burada hekim bilmeyiz
Burada kalmalı, beklemeli ve tükenmeliyiz
Doluncaya kadar zamanımız.
Peter hapisten kaçabildi
Çünkü o Tanrı’nın lütfuyla bekledi
Yüce Tanrım, kemiklerimizi acıyla bağlayan zincirleri kır
şimdi.”¹²⁶*

İngiltere’de Derbyshire bölgesinde XII. yüzyıl sonuna tarihlenmiş bir mezar, cüzâm hastanesinde görevli bir rahibe ait olması bakımından ilgi çekici bir örnektir. 1195 yılında cüzâmlıların barındırılması için Chesterfield’de Roter Nehri yakınlarında kurulmuş ve Aziz Leonard’a adanmış bir cüzâm hastanesinde çalışmış bir rahibin mezarı daha sonra bölgenin sakinleri tarafından Derbyshire bölgesine taşınmıştır. Mezar taşının üstünde şunlar yazar:

*“Burada XII. Yüzyıl sonu XIII. Yüzyıl başında yaşamış bir rahip yatmaktadır.
Buraya yakın bir cüzâm hastanesinde hizmet vermiştir. Buraya Chesterfield ve
Spital sakinleri tarafından tekrar defnedilmiştir.”¹²⁷*

¹²⁵ Hans Peter Duerr, **Çıplaklık ve Utanç (Uygarlaşma Sürecinin Miti)**, Çev. Tarhan Onur, Ankara: Dost Kitabevi, 1999, s. 172.

¹²⁶ Nikiforuk, **A.g.e.**, s. 61.

¹²⁷ “Spital Leper Hospital”, Derbyshire Heritage, (Çevrimiçi)

<http://www.derbyshireheritage.co.uk/Menu/Misc/Spital-Leper-Hospital.php> , 15 Nisan 2014.

Tipik bir cüzâmlı sığınma evindeki kuralları göstermesi bakımından ilk halleriyle korunmuş olan Saint Albans ve Saint Julian Hastanelerindeki cüzâmlı hastalar yönetmeliğinin içeriği çok önemlidir. Maddeler haline getirilmiş uygulamalar şu şekildedir:

- a. Enfeksiyonu kapmış olan her kimse, kendini diğer herkesten aşağı görecektir.*
- b. Hastalıklarına uygun kıyafet giymelidirler.*
- c. Düzenli olarak kiliseye gitmeliler ve kardeşçe sevgi içinde devam etmeliler.*
- d. Kimse belirlenen sınırların dışına çıkamaz.*
- e. Kimse fırına ya da çay ocağına giremez.*
- f. Kimse hiçbir şeye dokunamaz, çünkü bu hastalar ortak kullanımdaki şeylere dokunamazlar.¹²⁸*

1.3.2.1. Sınıfsal Cüzâm Sığınma Evleri ve İlk Hastaneler

Ortaçağ'da aşırı nüfus artışının olduğu bir dönemde günlük yaşamın devamı için temizlik, öncelikli bir konu değildi. Aziz Jerome'nin "İsa'nın yanında yıkananların bir daha yıkanması gerekmez" diye buyurması, kirli kalmaya bir tür kutsallık atfetmişti. Temiz olmanın erdemli olmakla ilgili dini bir referansının olmaması, ellerini bir kez dahi suya sokmamış bir azizler topluluğu yaratmıştı. Temizliğin önemsenmemesi sadece din adamları arasında değil üst sınıftan kişiler arasında da yaygındı. En önemli temizlik maddesi olan sabunun vergilendirilmiş olması yoksulları, dini ve sosyal kabullerin dışında da kirli kalmaya mahkûm ediyordu.¹²⁹

Ortaçağ'da cüzâm genel olarak yoksul nüfusu etkilese de zengin, soylu ve ruhban sınıfından olanları da etkileyebiliyordu. Bu kesimden gelen cüzâmlılar kötü koşullarda yaşamak zorunda değillerdi. Soylu ve zengin kesimden gelen cüzâmlılarla, rahip ve rahibelerden oluşan cüzâmlılar kendilerine ait cüzâm kolonileri oluşturabiliyordu. Dauphigne'de kraliyet erkânından hanımların ve beylerin oluşturduğu cüzâmlı kolonisi bu uygulamanın örnekleri arasındadır.¹³⁰

---

¹²⁸ Browne, *Ibid*, p. 488.

¹²⁹ Nikiforuk, *A.g.e.*, s. 57- 58.

¹³⁰ Nikiforuk, *A.g.e.*, s. 61.

İngiliz Kilisesi Baş Pisikoposu Lanfanc'ın hayırsever bağışlarıyla 1084 yılında açılan cüzâmlı evleri ve bu bağışlarla Tannington'da yaptırılan cüzâmlı rahibeler sığınma evi, sınıfsal cüzâm kolonilerine ait ilk örneklerdendir. Bu sığınma evinde cüzâma yakalanan yirmibeş rahibe kalıyordu. 1137 yılında cüzâmlı rahipler için de ayrı bir cüzâm evi kurulacaktır.¹³¹

Cüzâmın Ortaçağ boyunca en korkulan hastalıklardan biri sayılıp, yarattığı ahlaki ve sosyal baskıların sonucunda gelişen en etkileyici miras kiliselerin bünyesinde gelişen hastanelerdir. Avrupa'da Ortaçağ boyunca Fransa, İngiltere ve İtalya'daki en ünlü hastaneler başlangıçta cüzâmlı evleri olarak kurulmuştur.¹³² Paris'teki dini hastaneler bugün hala eski katedrallerin yakınlarında bulunur.¹³³

Ortaçağın başlarından Haçlı Seferlerinin sonuna kadar geçen sürede cüzâmhaneler tüm Avrupa coğrafyasında lanetli kentlerin sayısını arttırmıştır. Ortaçağ boyunca Hıristiyan âleminin tamamındaki sayıları 19.000'ne kadar ulaşmıştır. Fransa Kralı VIII. Louis'in 1266 yılında çıkardığı cüzâmhaneler kararnameinde Fransa'da 2000 kadar cüzâmhane olduğu tespit edilmiştir. Yalnızca Paris Diyakozluğu'nda bulunanların sayısının 43'e kadar çıktığı dönemler olmuştur. Bu cüzâmhanelerin en büyük iki tanesi Fransa'da Paris yakınlarında bulunan Saint Germain ve Saint Lazare Cüzâmhaneleriydi. İngiltere ve İskoçya ise XII. yüzyılda bir buçuk milyonluk nüfusuyla, 220 cüzâmhaneye ev sahipliği yapmaktaydılar.¹³⁴

1.3.3. Ortaçağ Avrupasında Cüzâmın Gerileyişi

Cüzâm, XIII. yüzyılın sonlarına doğru Avrupa'da kademeli olarak gerilemeye başladı. 1342'de İngiltere'de Kral III. Richard'ın Ripon Hastanesi'nin vakıf malları ile ilgili soruşturmasında hastanede hiç cüzâmlı kalmadığı tespit edilmiş ve Kral vakfın mallarını yoksullara tahsis etmiştir. İngiltere'de Büyük Saint Albans cüzâmhanesinde 1348 yılında sadece üç cüzâmlı bulunmaktaydı. İngiltere'nin en büyük cüzâmhanelerinden biri olarak Chatham'da 1078 yılında kurulan Saint –

---

¹³¹ Browne, **Ibid.**, p. 487.

¹³² Nikiforuk, **A.g.e.**, s. 52.

¹³³ Sennett, **A.g.e.**, s. 155.

¹³⁴ Foucault, **A.g.e.**, s. 23-24.

Barthelemy Cüzâmhanesi'nde ise Elizabeht döneminde (1558-1603) sadece iki cüzâmlıya bakılmaktaydı. Fransa'da ise 1693 ve 1695 yılları arasında çıkarılan kanunlarla artık hastaları kalmayan cüzâmhanelerin malları diğer hastaneler ile yardım kurumlarına devredilmiş, krallıkta hala varlıklarını sürdürmekte olan 1200 cüzâmhaneye gelişigüzel dağıtılmış olan birkaç cüzâmlı Orleans yakınlarındaki Saint - Mesnin Cüzâmhanesi'ne toplanmıştır. Bu kararlar daha sonra Paris başta olmak üzere taşra kentlerinde de uygulamaya koyulmuş ve cüzâmhanelerin gelirleri tedavisi mümkün olmayan hastaların bakıldığı hastanelere devredilmiştir.¹³⁵

Avrupa'da cüzâmın hızlı yok oluşunun sebepleri araştırılırken çeşitli varsayımlar ileri sürülmüştür. Kazanılmış bağışıklıklar, refah seviyesinin kısmi artışı ile beslenme imkân ve çeşitliliğinin çoğalması, şehirleşme, cüzâmlıların uzun bir zaman dilimine yayılan sosyal tecritleri ve Avrupa'da akciğer tüberkülozunun artması bu varsayımlardan öne çıkanlardır.¹³⁶ Tüberküloz ile cüzâm arasındaki çapraz bağışıklık neticesinde Avrupa'da yayılmaya başlayan tüberküloz, cüzâmın kademeli olarak gerilemesine yol açmıştır.¹³⁷

Beslenme faktörünün cüzâmın gerileyişinde öne çıkan etkisi, besin çeşitliliğinde kendini göstermiş sebzelerin ve özellikle patates üretiminin artması ve buna bağlı olarak ucuzlaması halkın sofrasındaki besin kalitesini ve çeşitliliğini arttırmıştır. XVI. yüzyıla kadar Ortaçağ Avrupa insanının temel besinleri tuzlanmış balık, et konservesi ve kalitesiz undan yapılmış ekmeği. Üstelik bu gıdaların üretiminde ve tüketiminde aynı günlük yaşamın tüm alanlarında olduğu gibi hijyen kurallarına uyulmamaktaydı. Beslenmeden başlayarak, yaşam alanlarında da kendini gösteren hijyen kaygısının az da olsa artması ve konutların görece daha ferah ve daha az sayıda kişiyle paylaşılıyor olması da hastalığın gerilemesindeki etkenler arasında sayılmaktadır.¹³⁸

1.4. BİZANSTA CÜZÂM VE CÜZÂMHNELER

---

¹³⁵ A.e., s. 25-26.

¹³⁶ Covey, *Ibid.*, p. 320.

¹³⁷ Jackson, *A.g.e.*, s. 183.

¹³⁸ Utku, *A.g.m.*, s. 12.

Bizans toplumunda özellikle IV-VI. yüzyıllar arasında yoksullar ve yoksulluk gündelik dilde farklı katagoriler oluşturacak kadar yaygınlaşmıştı. Belirli bir işi olduğu halde emeğinin karşılığını alamayıp güvenli bir yaşam sağlayamayan yoksullar (*Penes*) ve herhangi bir işi olmayıp ihtiyaçları için başkalarının yardımına ihtiyaç duyan muhtaçlar (*Ptochos*) için farklı terimler kullanılıyordu.¹³⁹ Yaygın olarak görülen hastalıklar ve sakatlıklar ise daha ciddi toplumsal sorunlar doğurarak bu yoksul ve muhtaç grubu katlanılması zor yaşam koşulları içine sürüklüyordu. Cüzâmlılar ise kendilerini korumaktan çok, vücutlarını kısmen örtme vazifesi gören yıpranmış giysileriyle şehirlerin kenar mahallelerinde yaşıyor ve muhtaçlar (*Ptochos*) grubunun içinde yer alıyorlardı.¹⁴⁰

1.4.1. Cüzâmla İlgili Efsaneler ve Constantinus

Bizans döneminde cüzâmın nedenine ilişkin algı, cüzâmın da veba gibi şeytanın aldatmasıyla yayılan bir hastalık olduğuna ilişkin din motifli bir argümana dayanıyordu. Adı geçen dönemde cüzâm hakkındaki bilgilere daha çok azizlerin hayatlarını anlatan eserlerde efsaneler şeklinde rastlamaktayız.¹⁴¹ Bu efsanelerden biri de İmparator Constantinus'un bir cüzâmlı olduğu ve Hıristiyanlığı seçtikten sonra cüzâmdan kurtularak, Hıristiyanlığı Bizans'ın resmi dini haline getirdiğidir. Bu efsanenin izlerine hem Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi'nde hem de Dante'nin İlahi Komediya'sında rastlarız.

Evliya Çelebi'nin Seyahatname'sinde, Constantinus aslında "Mecusi" dinine mensuptur. Roma'da cüzâm illetine yakalanmış; kaş ve kirpikleri dökülmüş, burnunun orta direği düşmek üzeredir. "Şam cinine" benzeyen bu halinden kurtulmak için derdine deva arar ve bir hekim tavsiyesi üzerine anne memesindeyken alınan Hıristiyan çocukların kanıyla banyo yapmaya kalkar. Ancak çocukların ailelerinden yükselen feryatlar karşısında çocukları öldürmektense cüzâm illetinden ölmeye razı olur. Hıristiyanlara gösterdiği bu merhametinden sonra rüyasında

---

¹³⁹ Evelyne Patlagean, "Yoksullar", *Cogito Dergisi - Bizans*, Çev. Elif Özsayar, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, Ocak 2012, 9. bs., S.17, s. 130.

¹⁴⁰ Patlagean, *A.g.m.*, s. 132.

¹⁴¹ Yıldırım, *A.g.e.*, s. 63.

kendisine gözükten İsa tarafından cüzâmı iyi edilir ve bu mucize karşısında Constantinus, Mecusiliği bırakarak imanlı bir Hıristiyan olur.¹⁴²

Dante Alighieri’de ünlü eseri İlahi Komedya’da İmparator Constantinus’un cüzâm hastalığından kurtuluşu ile ilgili efsaneden farklı bir biçimde söz eder. Constantinus’un cüzâmdan kurtuluşu, kendi zulmünden kaçmak için Siratti Dağı’nda bir mağaraya sığınan Papa Silvestro’nun sayesinde olur. Cüzâmdan kurtulmak için çareler arayan İmparator Constantinus, Papa Silvestro’yu çağırır ve kendisini iyileştirmesini ister. Constantinus’un cüzâmdan kurtuluşu ile ilgili bu efsane İlahi Komedya’da şöyle geçer:

*“Contantinus’un, cüzâmdan kurtulmak için Siratti dağından Silvestro’yu getirtmesi gibi, kendini üstünlük hummasından kurtarmam için hekimi kıldı beni.”*¹⁴³

1.4.2. Bizans’ta İlk Cüzâmhaneler

Bizans döneminde yoksullar ve toplum dışında kalmışlara yardımın izlerini ilk Hıristiyan cemaatlerine kadar uzatabiliriz. İmparator Constantinus, vergi muafiyetleri karşılığında kiliseye yüklediği görevlerle bu modelin temelini oluşturmuş, başkentte Yüce Kilise’ye ait on bir bin dükkan bu sayede vergi dışı kalmıştır. Dönemin aziz anlatılarında Nyssalı Gregorios’un, şehrin dışına sürülmüş ve *“korkunç bir hastalığın pençesinde mahvolmuş yoksullar”* olarak tanımladığı cüzâmlılar her tür destekten yoksun, yerinden yurdundan koparılmış muhtaçlarla beraber hayırseverlik değerlerinin Hıristiyanlaşmasında pay sahibi olacaklardır.¹⁴⁴

Bizans’ta Hıristiyanlığın benimsenip yayılmasından sonra hayırseverliğin içeriği ve doğası da değişmiştir. Sadaka vermenin ilahi ödülleri vaaz konusu

¹⁴² Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, Haz. Robert Dankoff, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, C. I, 2011, s. 21-23.

¹⁴³ Dante Alighieri, *A.g.e.*, s. 227.

¹⁴⁴ Patlagean, *A.g.m.*, s. 132.

olması muhtaçlara ve hastalara yapılan yardımı Hıristiyanlığın asıl konusu haline getirmeye başlamıştır. Pisikoposlar ve varlıklı dindarlar bu konuda önemli roller üstlenmişlerdir. Bu hayırseverlik ülküsü ile hareket eden din adamlarından biri olan Kaiseralı (Kayserili) Basileios, 368 yıllarında Kaisera’da kaynakların yetersizliği yüzünden bakıma muhtaçların artması ile sonuçlanan krizi ustalıkla çözmüştür.¹⁴⁵

Basileios, dönemin Bizans İmparatoru Valens’in Kayseri Kilisesi’ne bağışladığı toprakların geliriyle¹⁴⁶ şehrin kapılarında evsizlerin ve hastaların misafir edildiği bir yer açarak özellikle cüzâmlıların bakımını sağlamıştır. Ancak evsiz, hasta ve cüzâmlılardan oluşan bu yardıma muhtaçlar kitlesinin barındığı yer bugün düşündüğümüz anlamda bir hastane kavramından uzaktı. Hasta, sakat ve kendi ihtiyaçlarını karşılayamaz durumda olanlar burada sadece bir çatı altında tutuluyorlardı. Dolayısıyla Basileios’un Kayseri’de kurmuş olduğu hastanede de cüzâmlıların tedavi edilmeden sadece bir arada tutulduklarını düşünebiliriz.¹⁴⁷

1.4.2.1. Zootikos Cüzâmhanesi

Bizans’da cüzâma yakalananların yerel yöneticilerin ya da valilerin emriyle denize atıldıkları ya da nehirlerin akıntısına bırakıldıkları ile ilgili rivayetlerin¹⁴⁸ izine Bizans’ın ilk cüzâm hastanesi olarak kabul edilen Zootikos’un kuruluşu ile ilgili anlatımlarda da rastlarız. Dönemin Bizans İmparatoru (bu efsanedeki İmparatorun Constantinus olabileceği ileri sürülür), cüzâm hastalığının şehirde önlenemez bir şekilde yaygınlaşması üzerine Zootikos isimli saray memuruna şehirdeki bütün cüzâmlıları toplatarak denize attırmasını söyler. Ancak Zootikos bu emri yerine getirmez ve cüzâmlıları denize atmak yerine İmparator’dan cüzâmlıları

---

¹⁴⁵ **A.g.m.**, s. 134.

¹⁴⁶ Semavi Eyice, “Bizans Hastanelerine Dair”, **Taç Dergisi**, İstanbul: Türkiye Anıt Çevre Turizm Değerlerini Koruma Vakfı Yayınları, C. I, S. 3, 1986, s. 5-15.

¹⁴⁷ Patlagean, **A.g.m.**, s. 134.

¹⁴⁸ Yıldırım, **A.g.e.**, s. 63.

yok etmesi karşılığında almış olduğu bağış ile Elaiones Tepesi'nde cüzâmlılar için bakım evleri yaptırır.¹⁴⁹

Bu dönemde Konstantinapolis'te yoksullar gözle görünür biçimde artmıştır. Şehirde yaşayanlara her gün 80.000 adet ekmek dağıtılmakta ve bu yardım civardaki yerleşim yerlerinden şehre doğru bir göç hareketinin doğmasına neden olmaktadır. Kente yeni gelen bu muhtaç ve yoksul kitlenin içinde Zootikos'un etrafında toplanan cüzâmlılar da vardır. Gıda maddelerinin adil paylaşılmadığını düşünen halk, kent in iaşesinden haksız yere cüzâmlılara pay verdiği gerekçesiyle Zootikos'u şikâyet etmekte ve adalete aykırı davranmakla suçlamaktadır. Bu arada İmparatorun kendi kızı da cüzâma yakalanmış ve imparator tarafından diğerleri gibi denize atılması yönünde karar verilmiş ancak Zootikos denize atılması emredilen prensesi de cüzâm evine almıştır. Sonunda cüzâmlıların iaşesi ile ilgili halkın giderek büyüyen öfkesi yatıştırılmaz hale gelmiş ve Zootikos hakkında tutuklama kararı verilmiştir. Zootikos'un yaptıklarını görmek için cüzâmhaneye gelen imparator hastaların arasında kendi kızını da görünce daha çok öfkelenir ve Zootikos'un katırların kuyruklarına bağlanarak öldürülmesi emrini verir. Ancak ölümünden sonra gözünün çıktığı yerde şifalı bir su kaynağının oluşması ve katırların cesedi denize sürüklemek için kıpırdamaları, İmparator'a Zootikos'un keramet sahibi olduğunu düşündürür ve kendisini affettirmek için de Zootikos'u öldürttüğü yerde cüzâmlılar için büyük bir cüzâmhane yaptırır.¹⁵⁰

Efsane ile harmanlanmış bu cüzâmhane kuruluşu sırasında geçen olayların tamamının gerçekliği ile ilgili haklı bir kuşku duysak da, efsanenin ortaya çıkışındaki temel figürler; şehirdeki yoksulluk, cüzâmlıların sayısındaki artış ve cüzâmlılar konusundaki olumsuz düşünceler bize IV. yüzyılda cüzâmın Bizans'ta yaygın bir hastalık olduğunu gösterir.

Kentin dışında ve bir tepenin üzerinde böyle bir cüzâmhane olduğu ile ilgili bilgiyi 1200'lü yıllarda Konstantinapolis'e uğrayan Rus Hacı Novgorodlu Anton da teyit eder. Efsane ve kaynaklardan yola çıkarak bu cüzâmhanenin yeri ile ilgili

¹⁴⁹ Semavi Eyice, "Zootikos Cüzâmhanesi", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, C. VII, 1994, s. 566-567.

¹⁵⁰ Yıldırım, **A.g.e.**, s. 62.

Semavi Eyice, Hasköy'e hâkim bir tepede Hasköy Köprü'sü yapılırken kesilen yamaçtaki Bizans kalıntılarını işaret eder. Eyice, yoğun yapılaşmadan önce Hasköy Köprüsü'nden kolaylıkla görülebilen bu duvar kalıntılarının Zootikos Cüzâmhanesi'ne ait olabileceğini düşünmektedir.¹⁵¹

İmparator II. Justinianos (565-578) ve eşi Sofia, Zootikos Cüzâmhanesi'ne her yıl yüksek miktarda ödenek ayırmışlardır. İmparator Maurisius (582-602) Avar saldırıları sırasında yıkılan bu cüzâmhaneyi yeniden taş kubbeli olarak yaptırmış (596), Herakleios da (610-641) Slavların akını sonrasında tahrip edilen bu cüzâmhaneyi onartmış, İmparator I. Ioannes (969-976) ise genişletip, yenilemiştir.¹⁵²

Zootikos Cüzâmhanesi, IX. yüzyıl sonlarından XI. yüzyıl sonlarına kadar cüzâmlı hastalara hizmet vermiştir. Cüzâmhane ile ilgili efsaneler neticesinde buradaki su kaynağının ve Zootikos türbesinin şifalı olduğuna inanılmış ve bu inancın çevresinde çeşitli cüzâmdan kurtulma hikâyeleri örülmüştür. Zootikos türbesinde bulunan kandillerin yağının yüze sürülmesiyle cüzâmdan kurtulanlar ve kız kardeşi ile birlikte şifalı suyla iyileşen Hazar Yahudisinin hikâyeleri bu mucizelere örnek teşkil etmektedir.¹⁵³

Yoksullar ve içlerinde önemli bir yer tutan cüzâmlılarla ilgili gelişen hayırseverlik faaliyetleri öncesinde, İmparator Constantinus zamanına yerleştirilen Zootikos Cüzâm Hastanesi'nin kuruluş aşamasındaki ekonomik veriler manastır bünyesinde gelişen hayırseverliğin dinamiklerini göstermesi bakımından önemlidir.

1.4.3. Bizans'ta Hayırseverlik ve Cüzâmlılar

Bizans'ın sosyal ve ekonomik hayatı ile ilgili bugüne kalan yasalar, kronikler ve aziz biyografileri IV. ve V. yüzyıllarda, çalışabilen ve çalışamayan yoksullarla ilgili somut kanıtlar sunar. Cüzâmlılar bu somut ifadeleri olan yoksulluk türleri içindeki önemli figürlerden biridir. Özellikle cüzâmlılar gibi sağlığı yerinde olmayan

---

¹⁵¹ Eyice, **A.g.md.**, s. 566.

¹⁵² **A.y.**

¹⁵³ Yıldırım, **A.g.e.**, s. 63.

yoksullara yardım için gücünü dinden alarak gelişen hayırseverlik, iffetli insan olmaya eklenerek hayır kurumlarının doğmasına neden olmuştur.

“Şefkat Derneği” gibi dernek üyelerinin giysi dağıtması, geceleri sokakta gömülecek ölüleri toplamasıyla başlayan bu hayırseverlik hareketi, zaman içinde ayrılmaya başlayarak ihtiyaç sahipleri için farklı kurumların doğmasına yol açmıştır. Süreç içinde gelişen bu hayırseverlik hareketleri içinde cüzâmlılar, kimsesizler, sokak kadınları, terk edilen bebekler farklı ihtiyaçları olan muhtaçlar olarak görülüyor ve bu doğrultuda muhtaçlık hiyerarşisinde statü kazanmaya başlıyorlardı. Kamu yararına olduğu düşünülen muhtaçlara yardım gibi hizmetler karşılığında vergi muafiyeti sağlanıyor ve manastır mülkleri yasalarla satılamaz, devredilemez hale getiriliyordu.¹⁵⁴

IV. ve V. yüzyıllarda kentin büyümesi ile birlikte ihtiyaç duyulan erzak miktarı da artmış, Trakya’da yetiştirilen buğday ve sebzenin Konstantinapolis’in iâşesi için kullanımını da yiyecek sorununu çözmeye yetmemiştir. Anadolu’nun batı kıyısındaki tahıl üretimi ise ancak kendi kalabalık nüfuslu kentlerini beslemeye yetiyordu. Şehirde günlük olarak bedava dağıtılan ekmeğin (*Annona*) kaynağı ise Mısır’dan gelen tahıldı. Dağıtılan 80.000 annonaya karşılık şehrin nüfusu yaklaşık olarak 300.000 di. Mısır’dan gelecek tahılın miktarı ise Nil’in yıllık taşkınlarına bağlıydı. Tahılın ölçümü, depolanması ve nakliyesi sırasında oluşabilecek aksilikler Konstantinapolis’teki halkı açlıkla karşı karşıya getiriyordu. Kentin erzak ihtiyacı ve bunu karşılamanın zorlukları ilerleyen dönemlerde de Bizans’ın en büyük sorunu olmaya devam etti. Sasanilerin Mısır’ı ele geçirmesiyle birlikte tahıl sevkiyatı da bitti. Hemen peşinden gelen veba salgınlarıyla kentte yoksulluk ve muhtaçlık kronik bir hal aldı.¹⁵⁵

Bizans’ta VIII. yüzyıla gelindiğinde hâlâ yoksullara, muhtaçlara ve hastalara yardım Hıristiyan sofuluğunun bir uzantısı olarak algılanıyordu. Bu yüzyılda yaşamış Nikomedeia’lı (İzmit) Theophylaktos’un bir rahip tarafından yazılmış olan biyografisi buna güzel bir örnek teşkil etmektedir. Theophylaktos, yaklaşık 784-806

¹⁵⁴ Patlagean, **A.g.m.**, s. 138.

¹⁵⁵ Cyril Mango, **Bizans: Yeni Roma İmparatorluğu**, Çev. Gül Çağla Güven, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008, s. 86-87.

yılları arasında kendisi de bir hayırsever olan Patrik Tarasios tarafından Nikomedeia’da bir yoksullar evi yapması için görevlendirilmiştir. Theophylaktos, Nikomedeia Piskoposluğu’nda Aziz Kosmas ve Aziz Damiani tapınaklarının da bulunduğu bir dizi bina yaptırmış. Bu binaların içini yoksul ve hastalar için gerekebilecek her tür malzeme ile teçhiz ederek aralarında cüzâmlıların da olduğu düşkünleri maaşa bağlamıştır.

Doktor ve hizmetli kadrosunun da olduğu bu “*Tıp Evi*”nde kalanların hastalıkları, aileleri ve geldikleri yerler kayıt altına alınıyor; kendilerine aylık olarak yiyecek yardımı yapılıyordu. Kendisine Hz.İsa’yı örnek alan Theophylaktos, burada kalan hastaları her gün ziyaret ediyor ve Paskalya Yortusun’dan önceki cuma özellikle cüzâmlılara kendi elleriyle banyo yaptırıyordu. Bu örnekteki cüzâmlılara ve diğer hastalara gösterilen merhamet, İsa’ya öykünülen bir Hıristiyan sofuluğu olarak gözüke de burada kalanların eskiden olduğu gibi sadece bir çatı altında toplanan cüzâmlı ve muhtaçlardan bir farkı vardı; bakım görüyorlardı ve cüzâm sığınma evleri artık sadece bir sığınaktan ibaret değildi.¹⁵⁶

Bizansta, İsa’ya öykünme ile gelişen hayırseverlikten pay alan yoksullar içinde cüzâmlılar her zaman önemli bir yer tutuyordu. Patrik Photios, 868 yılında yazdığı bir mektupta düşmanlarının, kendi günahlarını düşünerek bir çatı altına yerleştirdiği cüzâmlıları kovalayıp, paralarını ve mallarını aldıklarından bahseder.¹⁵⁷ Bu örnek bir din adamının günahlarının affolması için seçtiği figürün cüzâmlılar olması sebebiyle dikkat çekicidir.

X. yüzyıl Bizans’ta imparatorluk hayırseverliğinin gelişmesi açısından önemli bir dönem olmuştur. Protokol biçimlerine de yansıyan bu değişiklikte artık keşişler ve din adamlarının dışında İmparator bizzat hayırseverin kendisidir. I. Romanos (920-944) her gün üç yoksulu kendi sofrasında ağırlıyor ve her birine birer altın Solidus veriyordu. Noel günlerinde de İmparatorluk sofrası İsa’nın havarilerine benzer “*On iki yoksul kardeş*”i ağırlıyordu. VII. Konstantinos bir cüzâmlı evine sürekli bağış yapıyor ve buradakilerin bakımına bizzat katılıyordu. İhtiyaçlara cevap

---

¹⁵⁶ Patlagean, **A.g.m.**, s. 142.

¹⁵⁷ Patlagean, **A.g.m.**, s. 145.

vermekte zorlanan cüzâmhanenin genişletilmesini de sağlamıştı. Bu sayede, Bizans İmparatorları, din adamlarının, İsa'ya öykünme şeklinde geliştirdikleri hayırseverlik modelini himayelerine almış oldular. Artık İmparatorla İsa arasında hayırseverlik üzerinden kurulan ayrıcalıklı ilişkinin öznesi yoksullar ve özellikle cüzâmlılardı.¹⁵⁸

I. Basileios'un yaşamının anlatıldığı bir biyografide, dönemin İmparatoru I. İoannes Tsimiskes'in mali merhametlerinden de söz edilir. Tsimiskes, sahibi olduğu büyük arazinin yarısını Konstantinapolis yakınlarında yaptırdığı bir cüzâmhane için hibe etmiş, diğer yarısını da söz konusu kurumun yakınında oturan köylüler arasında paylaşmıştır.¹⁵⁹

1.4.3.1. Manastırların Bünyesindeki Cüzâmhaneler ve Pantokrator Manastırı

Bizans'ta manastırlar, bünyelerinde kalan rahip ve rahibeler dışındaki topluluklara da hizmet veriyorlardı. Çoğu manastırın kapısında ücretsiz yemek ve ufak miktarda da olsa para dağıtılıyordu. Bazı manastırların bünyesinde hastaneler de bulunmaktaydı. Bu manastırlardan biri de bünyesinde bir de cüzâmlılar evi¹⁶⁰ bulunan Pantokrator Manastırı'ydı.¹⁶¹

Pantokrator Manastırı'nın vakfiyeleri arasında yer alan cüzâmhanesi ile ilgili vakfiye yönetmeliğinde detaylı bilgiler olmamasına rağmen bu cüzâmhanenin İmparator İoannes Komnenos tarafından, "*Kutsal İlet*" (Hiera Nasos) diye anılan cüzâm hastalığına yakalananların bakımı için 1136'da yaptırıldığı bilinmektedir. İmparator Komnenos bu cüzâmhaneyi, cüzâmlıların şehrin içinde ancak sağlıklı insanların arasına karışmadan yaşabilecekleri ve biraz olsun acılarını azaltıp dayanma güçlerini arttıracak bir bakımevi olması amacıyla inşa ettirmişti.¹⁶²

Günümüzde Zeyrek Cami olarak anılan yapı aslında üç kilisenin bir araya gelmesinden oluşuyor ve geniş bir manastır kompleksinin içinde yer alıyordu.

---

¹⁵⁸ A.y.

¹⁵⁹ A.g.m., s. 148.

¹⁶⁰ Patlegean, A.g.m., s. 152.

¹⁶¹ Alice Mary Talbot, "Bizans Manastır Sistemine Giriş", *Cogito Dergisi - Bizans*, Çev. Özden Arıkan, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, S. 17, Ocak 2012, 9. bs., s. 170.

¹⁶² Eyice, A.g.m., s. 8.

Manastır kompleksini ve güney tarafındaki ilk kiliseyi II. İonnes Komneos'un karısı İmparatoriçe İrene yaptırmıştır.¹⁶³

İmparatoriçe İrene hakkında Pantakrator Kilisesinin yapımına katkıda bulunduğu ve Aya Sofya'nın güney galerisinde yer alan bir mozaikte tasviri olduğuna dair bilgiler dışında bildiklerimiz çok azdır. İonnes'in, Pantakrator Manastırı vakıf belgelerindeki yazısında “*Hayat Ortağı*”nın kompleks tamamlanmadan öldüğüne ve kompleksi tek başına bitirdiğine dair yazısı vardır. Bu yazıda İrene'nin, kompleksin tasarlanma, yapım ve kısmen bitiş aşamalarına katıldığından, manastırın yapımına bağış olarak katkıda bulunduğundan, ancak son halini göremeden öldüğünden bahseder. Dönemin kaynaklarında İrene'nin manastır kompleksi için verdiği bağışın miktarını ya da kaynağını gösteren belgeler yoktur. Ancak İonnes, vakıf belgelerinde bu bağışın İrene'e armağan olarak verilen mülklerden geldiğinden bahseder. Bizans İmparatoriçeleri'nin mali kaynaklarını genelde evlenirken getirdikleri drahomalar ve kocalarından “*Sabah Armağanı*” olarak aldıkları mücevherlerle, para ya da araziler oluşturuyordu. Pantakrator Manastır ve cüzâmhane kompleksi için İrene'nin yaptığı bağışın kaynağının da drahoma ve armağanlardan oluştuğunu söyleyebiliriz.¹⁶⁴

1.4.3.1.1. Pantakrator Hastanesinin Yönetimi

Manastırın vakıf belgeleri (*Typikon*) bu hastanenin örgütlenmesi ve yönetim biçimi hakkında önemli bilgiler verir. Hastanede beş koğuş ve toplam altmış bir yatak vardı. İç hastalıkları, göz, yaralanma gibi vakalar için ayrılmış koğuşlar dışında sadece kadınların bakıldığı on iki kişilik bir de kadınlar koğuşu bulunuyordu. Hastalar, hastane içinde buldukları süre içinde mutlaka özel hasta giysileri giyerler, kendi giysilerini ise hastaneden ayrılırken yıkanmış olarak geri alırlardı. Hastalara ekmek ile sebzedden oluşan günlük bir mönü çıkardı. İçinde hamamı da bulunan hastanede hastalar haftada iki kez yıkanabilirlerdi. Bir kompleks şeklinde

¹⁶³ Murat Belge, *İstanbul Gezi Rehberi*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 3. bs., 1994, s. 124.

¹⁶⁴ Barbara Hill, *Bizans İmparatorluk Kadınları: (1025-1204) İktidar, Himaye ve İdeoloji*, Çev. Elif Gökteke Tut, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003, s. 175, 182.

tasarlanmış manastırın ayrıca çalışarak kendine bakamayacak durumda olan hasta, sakat ve yaşlıları kabul eden yirmi dört kişilik düşkünler evi ile bir de cüzâmhanesi bulunmaktaydı. Kurumda kalan herkese ekmek, şarap, kuru sebze, peynir ve yağdan oluşan yıllık bir tayın ile yakacak odun sağlanırdı.¹⁶⁵

Heybeliada'daki Rum Teoloji Okulu kütüphanesinde P. Bezobrazof tarafından bulunmuş olan Pantakrator Manastırı'nın vakfiyesi ile ilgili el yazma nüsha, manastır bünyesinde kurulmuş olan hastane ve cüzâmhanenin fiziki şartları hakkında detaylı bilgiler verir. Burada yer alan bilgilere göre her yatağın ayrı bir kilimi, bir kıl şiltesi, bir yastığı ve yastık örtüsü vardır. Kışın ayrıca bütün hastalara keçi kılından iki örtü daha verilir ve fakir hastalara tahsis edilmiş 15-20 adet giysi her zaman hazır bulundurulurdu. Her yıl eskiyen yataklar, yastık yüzleri ve gömlekler değiştirilip yenilenir, eski yatak ve kıyafetler ise ayniyattan düşülerek fakirlere dağıtılırdı.¹⁶⁶

Hastanedeki doktorların dağılımı ise şu şekildeydi; Erkek hastaların kaldığı koğuşlarda iki hekim, üç devamlı asistan, iki yardımcı asistan ve iki bakıcı vardı. Kadınlar koğuşunda ise biri kadın olmak üzere iki hekim, dört kadrolu ve iki kadrosuz olmak üzere altı kadın asistan vardı. Bu hekimlerden başka ayrıca bir de fitik cerrahı bulunan hastanede hekimler iki vardiya halinde görev yapmaktaydılar. Bir grup hekim bir ay boyunca her gün hastaneye gelir yatanları muayene ederek ilaçlarını verir, diğer vardiyada çalışanlar ise aynı bakımı diğer ay yaparlardı. Hekimler çalıştıkları vardiyalarda her gün hastaneye gelip hastaları tedavi etmek zorundaydılar.¹⁶⁷

Hastanede görevli hekimlerden başka hastanede bir tane baş eczacı ile üç eczacı kalfası, iki yardımcı, bir kâhya, beş çamaşırcı kadın, bir kazancı, iki aşçı, değirmeni çeviren atlara ve hekimlerin atlarına bakmakla görevli iki seyis, iki dua okuyucu, iki ekmek fırıncısı, dört mezarcı, bir rahip, bir lağımçı ve bir değirmenci vardı. Hastanenin kadrosuna ilişkin çalışan rakamları arasında dört mezarcının bulunması hastanedeki ölüm oranının yüksekliği ile açıklanabilir.¹⁶⁸

---

¹⁶⁵ Talbot, **A.g.m.**, s. 170.

¹⁶⁶ Eyice, **A.g.m.**, s. 8.

¹⁶⁷ Eyice, **A.g.m.**, s. 8.

¹⁶⁸ **A.y.**

1.4.3.1.2. Pantakrator Kilisesinin Fetihden Sonraki Durumu

İstanbul'un fethinden sonra Fatih Sultan Mehmed, kiliseyi kendi vakfi olarak camiye çevirdiğinde kompleksin içindeki manastır binasını ve hastane odalarını medreseye çevirmiş¹⁶⁹ ve böylelikle yapı İstanbul'un Osmanlı dönemine ait ilk eğitim kurumu olmuştur. Manastırın keşiş hücreleri, medrese hücrelerine; kiliseleri ise mescid ve camiye dönüştürülmüştür.¹⁷⁰ Aralarında avlular bulunan birbirine bitişik elli adet hücreden oluşan medrese odaları zamanında "*Zeyrek Medrese Odaları*" olarak anılıyorlardı.¹⁷¹ Yapının, Osmanlı dönemindeki isminin kaynağı medresenin müderrislerinden Zeyrek lakaplı Molla Mehmed Efendi'dir. Binanın hem medrese hem de cami olarak kullanılacağı Fatih Vakfiyeleri'nde açıkça belirtilmiş ve Fatih Külliyesi'nin medreseleri inşa edildiğinde yapı Abdullah-ı İlâhî'ye verilerek zaviye haline dönüşmüştür. Bizans kiliselerinin farklı dönemlerinde yapılan bölümlerinin tamamı Osmanlı döneminde cami olarak kullanılmıştır. 1766 yılındaki depremde büyük zarar gören yapı, III. Mustafa döneminde yapılan esaslı onarımla bugünkü halini almıştır.¹⁷²

Günümüzde sadece güney kısmı kullanılan yapı, Zeyrek Cami olarak hizmet vermektedir. Kilisenin kompleksini oluşturan hastane, cüzâmhane, düşkünler yurdu gibi binaların ise caminin etrafını çepeçevre saran yıkıntıların bulunduğu alanda olduğu tahmin edilmektedir.¹⁷³

---

¹⁶⁹ Eyice, **A.g.m.**, s. 10.

¹⁷⁰ Hayri Fehmi Yılmaz, "Zeyrek Kilise Camii", **DİA**, C. XLIV, İstanbul: 2013, s. 377.

¹⁷¹ Eyice, **A.g.m.**, s. 10.

¹⁷² Yılmaz, **A.g.m.**

¹⁷³ Belge, **A.g.e.**, s. 126.

İKİNCİ BÖLÜM: İSLÂMİYETTE VE OSMANLIDA CÜZÂMLILARA BAKIŞ

2.1. İSLÂM TOPLUMUNDA CÜZÂM

İslâmiyet'te kişi Hıristiyanlık'ta olduğu gibi doğuştan günahkâr olarak kabul edilmediği için yakalandığı hastalıklar da “*günahkârlığının sonucu*” olarak kişiye verilen bir ceza olarak düşünülmez.¹ Fetih Suresi'nde “*Köre vebal yoktur, topala da vebal yoktur, hastaya da vebal yoktur...*”² denilerek hastalara hiçbir suç atfedilmemesini ve hastalıkların kişinin vebali sayılmaması gerektiğini emretilir.³

Bu anlayıştan dolayı İslâm Toplumlari'nda cüzâmlılar da diğer hastalar gibi kötü muamele ile karşılaşmamışlar; Ortaçağ Avrupa'sında olduğu gibi günahkâr olarak kabul edilmemiş ve vahşete uğramamışlardır. Ancak cüzâmın bulaşıcı olduğu düşüncesiyle toplumdaki tecrit edilmiş ve bimâristanlarda cüzâmlılar için ayrılan bölümlerde ya da sadece cüzâmlılar için yapılmış miskinhanelerde tedavi edilmeye çalışılmışlardır.

2.1.1. Bimâristanların Bünyesindeki Miskinhaneler

Bimâristan kelimesi; “*bimâr*” (hasta) kelimesinin, yer adı yapmak için kullanılan “*istan*” ekiyle birleştirilmesinden türetilmiş Farsça bir kelimedir. Halk arasında daha çok “*Tımarhane*” anlamına gelen “*Mâristan*” ismi kullanılmıştır. Mâristan değimi İspanya'da “*Malastan*”, Mısır'da “*Murustan*” şekline dönüşmüştür. Hz. Peygamber döneminin ünlü hekimi Haris b. Kelede'nin de öğrenim gördüğü İran'daki Cündişapur Hastane ve Tıp Okulunun da bimâristan adıyla anılması bu deyimden erken dönemlerden itibaren kullanıldığını göstermektedir. Orta Asya müslümanları bimâristan kelimesi yerine “*Dârülmerza*”, Selçuklular “*Dârülâfiye*”,

¹ Michael W. Dols, **Mecnun: Ortaçağ İslam Toplumunda Deli**, Çev. Didem Gamze Dinç, İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2013, s. 316.

² **Fetih**; 48/ 17.

³ Dols, **A.g.e.**, s. 316.

Osmanlılar ise daha çok “*Dârüşşifâ*” ile birlikte “*Dârüssıhha*”, “*Şifâhane*” ve “*Bimârhane*” isimlerini kullanmışlardır.⁴

Emevi Halifesi Al-Valid bin Abd-el-Melik’in Şam’da 706 yılında yaptırdığı bimâristanın bir bölümü cüzâmlılar için ayrılmıştı. En eski İslâm Hastanesi olarak kabul edilen bu bimâristanda, alanlarında uzmanlaşmış çok sayıda hekim görev yapıyordu. Burada cüzâmlılar, diğer hastalarla temasları engellenecek şekilde ayrı bir yerde tecrit halinde tutuluyor ve ihtiyaçları esirler tarafından karşılanıyordu.⁵ Halife ayrıca kör ve cüzâmlıların beslenme ihtiyaçlarının giderilmesinde zorlukla karşılaşmamaları için bu grup hastalara erzak temin edilmesini de sağlamıştı.⁶

İspanya’da da İslâm hâkimiyeti döneminde bimâristanlar bünyesinde cüzâmhaneler bulunmaktaydı. Bu cüzâmhanelerden biri, Kurtuba’da şehrin dışında Münyetü Aceb Sarayı’nın yanındaydı. Fas’ta da cüzâmlılar şehir dışında “*Al- Hare*” denilen bölgelerde tecrit edilmişlerdi. XIII. yüzyılın ilk yarısında şehir dışındaki bölgelerden alınarak Babüşşeria’nın dışındaki mağaralara konulmuşlar ancak XVI. yüzyılın başlarında bu mağaralardan da alınarak Suq al-khamis yakınında küçük bir şehirde tecrit edilmişlerdir. Marakeş’te bulunan cüzâmhane de XVI. yüzyılın sonunda şehir dışına nakledilmiştir.⁷

Cüzâmın çıkış yeri olarak kabul edilen Hindistan’da da cüzâmlılar için cüzâmhanelerin olduğunu tahmin edebiliriz. 1333 yılında Hindistan’a giden İbn Battûta’da, Betva nehri kenarında bir mabette cüzâmlıların tedavi edildiğini görür⁸ ve seyahatnamesinde şöyle anlatır:

“Suyun tam ortasında kırmızı taşlardan yapılmış üç katlı üç kule bulunuyor. Dört köşesinde de birer kule var. O yörede bir grup cuki (yogi) oturuyor. Onların saçları birbirine dolanıp keçeleşmiş ama ha bire uzatırlar hatta boyunlarından aşağı akar da yere erişir. Öyle perhiz etmişler ki renkleri

⁴ Arslan Terzioğlu, “Bimaristan”, **DİA**, C. VI, (Çevrimiçi) <http://www.islamansiklopedisi.info/> , 15 Nisan 2014, s. 163.

⁵ Terzioğlu, “Türk Lepra ve Leprosori Tarihine Kısa Bir Bakış”, **Merhaba Yaşamak**, s. 14.

⁶ Terzioğlu, **A.g.md**, s. 163.

⁷ Terzioğlu, **A.g.m.**, s. 14.

⁸ Terzioğlu, **A.g.md**, s. 163.

sararmış, yüzleri solmuş. Pek çok Müslüman, eğitim görmek ve öğretilerini anlamak için bu grubu ziyaret ediyor. Söylentilere göre cüzâm ve sedef hastalığına yakalanıp perişan olanlar uzun bir süre bunların yanında kalarak Yüce Allah'ın izniyle sağlık buluyorlarmış.⁹

İslâm dünyasında karşımıza çıkan bimâristanlar içinde Mısır Sultanı Kalavun'un 1284 yılında Kahire'de yaptırdığı Kalavun Bimâristanı anıtsal yapısıyla olduğu kadar tıbbi rolü açısından da önemlidir. Sultan Kalavun, cüzâmlılar için de ayrı bir bölümü olan bu bimâristan için Kahire ve diğer yerlerdeki mülklerinden yaklaşık bir milyon dirhemlik gelir tahsis etmiştir. Sultan Kalavun, hastaneden faydalanacak kişilerin kimler olabileceğini şöyle anlatır: “Burayı benimle aynı seviyede olanlar ve benim altımdakiler, kral ve memluklar, asker ve prensler, büyükler ve küçükler, köleler ve özgürler, kadınlar ve erkekler, kısacası herkes için bir vakıf olarak açıyorum”.

Zengin ya da fakir her kesimden hastanın tedavisi için gerekli mimari ve tıbbi olanakların sunulduğu bimâristanda, her hastalık için özel bir yer tahsis edilmiştir. Hastanenin her tarafında fiskiyeler, farklı hastalıkları olanlar için ayrı avlular; ilaç, iksir, merhem gibi eczayı depolamak ve dağıtmak için ayrı bölümler vardır. Bimâristana kabul edilen hasta sayısında sınırlama olmadığı gibi tedavi süresinde de sınırlama yoktur.¹⁰

2.1.2. Miskin Kelimesinin Anlamı ve Kur'an-ı Kerim'de Miskinler

Miskin kelimesi “hiç ya da yeteri kadar malı olmayan, zelil, zayıf kimse” manasına gelir. Arapça sükûnet kökünden türemiştir. Halk arasında uyuşuk, tembel, zavallı ve özellikle cüzâmlı kişiye miskin denilmektedir. Dini bir terim olarak ise zekât, ganimet, kefarete vb. gibi konularda yardım yapılacak yoksul kişiyi ifade etmektedir.¹¹

⁹ Ebu Abdullah Muhammed İbn Battuta Tanci, **İbn Battuta Seyahatnamesi**, Çev. A.Sait Aykut, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, “Kazım Taşkent Klasik Yapıtlar Dizisi”, C. II, 2010, 4. bs., s. 778.

¹⁰ Dols, **A.g.e.**, s. 165.

¹¹ Cengiz Kallek, “Miskin”, **DİA**, C. XXX, İstanbul: 2005, s. 183.

Miskin ile fakirin birleştiği ve ayrıldığı noktalar konusunda İslâm âlimleri arasında görüş ayrılıkları olmakla birlikte Bakara suresinde¹² dilenciden önce ve ayrı zikredilmesi bazı İslâm düşünürleri tarafından dilenciden daha yoksul olduğu yönünde değerlendirilmiştir. Miskin kelimesi, Kur'an-ı Kerim'de tekil olarak on bir, çoğul olarak (mesâkîn) on iki yerde geçer. Bu ayetlerde miskinlerin maddi olarak desteklenmesi, doyurulması ve gözetilmesi sevap kabul edilmiş¹³ görmezden gelinip, ihtiyaçlarının karşılanmaması¹⁴ ise cehennemlik tutumlar arasında gösterilmiştir.¹⁵

Kur'an-ı Kerim'de toplumun yoksul ve düşkünlerle sürekli ilgilenmesi gerektiği hususu ayetlerin tamamında ifade edilmiş ve bu ayetler doğrultusunda düşkün, yoksul, hasta ve zorda kalmışlar miskin kelimesi ile anılmışlar; fitre, nafaka, vakıf, nezir, cizye gibi konularda yoksullukları ölçüsünde hak sahibi sayılmış ve böylece sosyal güvenlik şemsiyesi altına alınmışlardır.¹⁶

2.1.3. İslâm'da Vakıf Müessesesi ve Miskinlere Yardım

Sözcük olarak durmak; durdurmak, alıkoymak anlamındaki “*Vakıf*” terimi “bir malın mâliki tarafından dinî, içtimaî ve hayrî bir gayeye ebediyyen tahsisi” olarak özetlenebilecek hukukî bir işlemle kurulan hayır müesseselerini ifade eder. Kur'an-ı Kerim'de vakıf müessesesini ve kavramını doğrudan çağrıştıracak bir ifade olmamakla birlikte Allah yolunda harcama yapmayı, hayırlı ve yararlı işler yapmayı öğütleyen pek çok ayet vardır. “*Sevdiğiniz şeylerden Allah yolunda harcama yapmadıkça gerçek iyiliğe ulaşamazsınız*” âyeti¹⁷ fakir, muhtaç ve kimsesizlere Allah'ın rızasını kazanmak için sadaka vermeyi öğütlediği için vakıf kavramıyla yakından ilişkilendirilmiştir.¹⁸

İslâmî literatürde vakıf kurumu, Kâbe'nin İbrahim Peygamber tarafından tüm müslümanlara vakfedilmesiyle başlar ve Hz. Muhammed'in hicretin otuz ikinci ayında Medine'de kendisine ait yedi hurma bahçesini İslâmın müdafaası yolunda

¹² Bakara; 2/ 177.

¹³ Bakara; 2/ 83-177- 215, Nisâ; 4/ 36; İnsân; 76/ 8.

¹⁴ Hâkka; 69/ 34, Müddessir; 74/ 44, Feccr; 89/ 18.

¹⁵ Kallek, A.g.md., s. 183.

¹⁶ A.g.md., s. 184.

¹⁷ Âl-i İmrân; 3/ 92.

¹⁸ Hacı Mehmet Günay, “Vakıf”, DİA, C. XLII, İstanbul: 2012, s. 475-476.

yapılacak zorunlu ihtiyaçlar için vakfetmesiyle devam eder. Hz. Muhammed, bu hurmalıklardan Fedek hurmalığını yiyecek ve içeceği tükenmiş ihtiyaç sahipleri için vakfederken; Hayber hurmalığını üç parçaya bölerek gelirlerini müslümanlar, kendi ailesinden olanlar ve fakir muhacirler için tahsis eder.¹⁹

Peygamberin vakıf kurumuna esas teşkil edecek bu uygulamaları ve kişinin ölümünden sonra amel defterinin kapanmaması için sadaka bırakması gerektiği yönündeki hadisi İslâm dünyasında vakıf kurumunun benimsenmesi ve uygulanması için dayanak teşkil etmiştir.²⁰

Hz. Ömer de Hayber’de sahip olduğu “*Semg*” ismindeki hurmalığını Peygamberin yol göstermesi ve “*Aslını alıkoy, gelirini tasadduk et*” tavsiyesi üzerine²¹ satılmamak, bağışlanmamak ve mirasla intikal etmemek şartıyla; fakirlere, miskinlere, yakın akrabalara, yolda kalanlara, gazilere ve azad olmak üzere olan kölelere vakfetmiştir.²²

Hz. Ali’nin de Yenbu’da bulunan bir arazisini ve çeşmesini fakirlere, miskinlere ve yolda kalanlara Allah yolunda vakfettiđi bilinmektedir.²³

İslâm tarihinin ilerleyen dönemlerinde vakıf uygulamalarının giderek artması kuruluş ve işleyiş hükümleri etrafında ayrıntılı bir hukuk doktrini oluşturmuştur. Vakıf hukuku literatüründe imaret, hastahane, dulhane gibi sadece fakir ve ihtiyaç sahiplerinin faydalanacağı vakıflara “*Müessesât-ı hayriyye, hayrât ve meberrât*” isimleri verilmiş²⁴ ve miskinler için hayır işlemeye bütün İslâm âleminde görüş ayrılıklarına yer bırakmayacak şekilde cevaz verilmiştir.²⁵

---

¹⁹ Mehmet Zeki Pakalın, “Vakıf”, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, Devlet Kitapları, C. III, 1983, 3. bs., s. 578.

²⁰ Günay, **A.g.md.**, s. 476.

²¹ **A.y.**

²² “Vakıf ve Vakfiye Kültürümüz”, (Çevrimiçi) <http://www.anadoluvakfi.org> , 11 Temmuz 2014.

²³ Ahmet Akgündüz, **İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988, s. 18.

²⁴ Günay, **A.g.md.**, s. 476.

²⁵ Kallek, **A.g.md.**, s. 184.

İslâm dininde miskinlerin öncelikli olarak zekat verilecekler gurubuna dahil edilmesi ve İslâm tarihinin ilk dönemlerinden itibaren görülen miskinler için vakıf tasadduku; daha sonraları kurulacak pek çok vakfın hayır şartları arasında miskinlerin fakirlerden ayrı olarak özellikle zikredilmesini sağlamıştır. Bunlara örnek olarak aşağıdaki vakıfları verebiliriz:

Sivas'ta Hattab İbni Saib Ahmed İbni Rahat Vakfı'nın 1321 tarihli vakfiyesinde: cüzâmlılar için yıllık 60 dirhem tahsis edilmesi hususu zikr edilmiştir.²⁶

Konya'da Şeyh Muslihiddin Ebülvefa Çelebi Vakfı'nın 1463 tarihli müşterek vakfiyesindeki miskinlere yapılacak yardımdan şu şekilde bahsedilmiştir:

*“Vakfın gelirini fazla kısmayup israf da etmeyip masraflar çıktıktan sonra mescidin ve imaretin ihtiyaçlarına sarf olunması, şayet mescit yıkılır ve yeniden yapılması da mümkün olmaz ise, zikredilen vakıf tertip dairesinde, fukara ve miskinlere tahsis olunması.”*²⁷

2.1.4. Hima Uygulaması ve Miskinler

Miskinlerin İslâm hukukunda ayrıcalıklı olarak yararlandıkları ve korunup, gözetildikleri sosyal adelet politikalarından biri de “*Himâ*” uygulamasıdır.

Himâ, mubâh bir araziye kamu yararını gözeterek belirli hayvanların otlaması için tahsis edip koruma altına almak anlamını taşıyan Arapça bir kelimedir. Rivayete göre İslâmiyetin doğuşundan önce Bedevîlerin içindeki bir takım hâkim zümreler, verimli toprakların üzerindeki yüksekçe bir yere köpeklerini bağlayarak seslerinin ulaştığı yere kadar olan araziye kendilerine ait olarak kabul ederek başkalarının faydalanmasına izin vermezlerdi.²⁸

²⁶ T.C. Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü, “Bazı Vakfiyelerin Hayır Şartları”, (Çevrimiçi) <http://www.vgm.gov.tr>, 12 Nisan 2014.

²⁷ A.y.

²⁸ Hacı Mehmet Günay, “Himâ”, **DİA**, İstanbul: 1998, C. XVIII, s. 53.

İslâmın kabul edilmesiyle birlikte Cahiliye devri adetlerinden zenginlere mahsus olan himâ usulü yasaklanmış ancak miskin ve fakirlere kamu arazilerinden himâ tahsisi câiz sayılmış ve miskinlere vakıfta bulunmaya izin verilmiştir.²⁹

İslâm hukukunda doğrudan veya dolaylı olarak kamu yararına yapılması gereken himâ, Allah yolunda kullanılan yük develeri, yitik ve sahihsiz hayvanlar, hayvanlarını otlatmak üzere uzaklara gidemeyecek kadar güçsüzlere ve miskinlerin hayvanlarına tahsis edilmiş³⁰ ve böylece İslâm hukunun en önemli sosyal adalet uygulamalarından bir olan himâ tahsisinden miskinler de yararlanmıştır.

Miskinlerin zekâtta hak sahibi olduğunu söyleyen Tevbe sûresindeki ayetten³¹ hareketle Hz. Ömer'in fakirleri Müslümanların; miskinleri Ehl-i Kitabın yoksulları şeklinde açıkladığı ve miskin zimmîleri de cizyeden muaf tuttuğu bilinmektedir.³²

İslâm dini, Müslümanların uyması gereken yükümlülükler konusunda ganimet ve kefâret konularında da miskinleri korunup gözetilecek gruplar arasında öncelikli olarak zikretmiştir. Enfâl sûresindeki ayete³³ göre ganimetin beşte birinden (humus) miskinlere pay ayrılması ve yine bazı ayet ve hadislerde çeşitli günahlara kefâret olmak üzere belirli sayıda miskinlerin doyurulması, giydirilmesi³⁴ ve ramazan orucunu tutamayan kimsenin her gün için bir miskini doyurması³⁵ emredilmiştir.³⁶

2.1.5. Şer'i Bütçe İçinde Miskinler

Müslüman toplumlarda cüzâmlılara yapılan yardım İslâm'ın ilk günlerinden itibaren şer'i bütçede "*Miskinlere yapılacak yardım*" adında sabit bir gider kalemi olarak yer almıştır.³⁷

²⁹ Kallek, "Miskin", **DİA**, İstanbul: 2005, C. XXX, s. 184.

³⁰ Günay, **A.g.md.**, s. 54.

³¹ **Tevbe**; 9/ 60.

³² Kallek, **A.g.md.**, s. 184.

³³ **Enfâl**; 8/ 41

³⁴ **Mâide**; 5/ 89- 95, **Mücâdele**; 58/ 2- 4

³⁵ **Bakara**; 2/ 184.

³⁶ Kallek, **A.g.md.**, s. 184.

³⁷ Ahmed Akgündüz, Said Öztürk, **700. Yılında Bilinmeyen Osmanlı**, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2000, s. 443.

İslâm'ın ilk dönemlerinden beri devlet hazinesi yani beytülmal vardı ve beytülmalın gelir ve gider fasıllarını tanzim eden bütçe hukuku biliniyor ve uygulanıyordu. Toplanan vergi, zekât, cizye gibi gelir kalemleri Kur'an'ın emrettiği gider fasıllarına harcanıyordu. İslâm devletinin sınırları genişledikçe beytülmalın ve buna bağlı olarak gelir, gider kalemlerinin sayısı artmış ve dört ayrı sandığa ayrılmışlardır. Bu dört ayrı sandıktan oluşan beytülmalın içinde miskinlere harcanacak yardımların toplamı iki sandıkta giderler kalemi içinde gösterilmiştir.³⁸

Beytülmal sandıklarının Mevârid (gelir) ve Masârif (gider) kalemleri şöyledir:³⁹

a. Birinci Sandık (Beytül-Mal'iz- Zekât):

Gelirler: 1. Hayvanların zekâtı. 2. Öşürler. 3. Müslüman tüccardan alınan gümrük vergileri.

Giderler: 1. Fakirler. 2. Miskinler. 3. Âmiller ve Kur'an'da sayılan sekiz gurubun tamamı,

b. İkinci Sandık (Beytül-Mali'l-Harâc):

Gelirler: 1. Harâc. 2. Cizye. 3. Emâretlerden alınan vergi. 4. Gayr-ı müslim tüccardan alınan gümrük vergileri.

Giderler: 1. Mükâteb köleler. 2. Borçlular. 3. Gâzi ve muhtaclar. 4. Garibler. 5. Ordu. 6. Bütün memurlar. 7. Kadılar ve âlimler.

c. Üçüncü Sandık (Beytül- Mal'il- Ganaim):

Gelirler: 1. Ganimetler. 2. Ma'denler. 3. Definelere alınan beşte bir pay.

Giderler: 1. Müftiler. 2. Eğitim hizmetleri. 3. Askeri harcamalar, askerler. 4. Hayır müesseseleri. 5. Bayındırlık hizmetleri. 6. Yetimler. 7. Miskinler. 8. Fakirler. 9. Yolda kalanlar.

d. Dördüncü Sandık (Beytülmal'iz - zıyâ'):

Gelirler: 1. Lukata (Buluntu mallar), 2. Yave (Kaçkun). 3. Tereke.

Giderler: 1. Hastahaneler. 2. Hastalar ve muhtacların masrafları. 3. Çalışamayanların iâşesi. 4. Bunların masrafları (yavelerin).

³⁸ Akgündüz, Öztürk, A.g.e., s. 443.

³⁹ A.y.

Osmanlı Devletinde, İslâmın ilk yıllarından beri uygulanan bu şer'i bütçenin esasları muhafaza edilmiştir. Osmanlı Bütçeleri, yukarıda saydığımız dört sandığın gelir ve gider kalemlerinden oluşan şer'i bütçeye devletçe ilave edilen hususi bütçeler eklenerek hazırlanmıştır. Osmanlı padişahları bu gelir ve gider kalemlerinin meşru sınırları içinde yetkilerini kullanmışlardır.⁴⁰

2.2. OSMANLI DEVLETİ'NDE CÜZÂMLILARA BAKIŞ

Osmanlı Devleti'nde cüzâmlıların toplum içindeki konumları ve yaşam şartlarına geçmeden evvel Anadolu Selçuklu Devleti'nin cüzâmlılar ile ilgili kurmuş olduğu müessese ve uygulamalara kısaca bakmamız gerekmektedir.

Selçuklular, Konya'yı Anadolu Selçuklu Devleti'nin merkezi yaptıktan sonra, şehri başkent haline getirebilecek imar faaliyetlerine girişmişler ve şehri adeta yeniden inşa etmişlerdir. Bimâristan ve Dârüşşifâ gibi sağlık kurumlarının yanı sıra cüzâmlı hastaların bakımı için de teşkilatlı tekkeler tesis etmişlerdir.⁴¹

Selçuklu döneminin en önemli hekim ve astronomlarından olan Kutbeddin-i Şirazi'nin cüzâmın teşhis ve tedavisi hakkında yazdığı "*Risale fi'l Baras*" isimli eseri Selçuklular zamanında cüzâm ile ilgili yapılmış tıbbî çalışmalara örnek teşkil etmektedir.⁴² Aynı zamanda bu bize Selçuklular zamanında cüzâmlıların tedavisine verilen önemi de göstermektedir.

Selçuklular, cüzâma karşı koruyucu tedbirler geliştirmek için hastalığı yakından tanımaya çalışmışlar ve cüzâmlıların halkın arasında dolaşması ve hastalığın yayılmasını engellemek amacıyla miskinhaneler yapmışlardır. Osmanlı dönemi arşiv belgelerinde "*nazır ve cabiliğinin tevcihi*"⁴³ konusunda adı geçen "*Sırçalı Sultan Zaviyesi*", Sultan Alâeddin Keykubad tarafından 1220'li yıllarda Anadolu'da yaptırılmış mevcudiyeti bilinen cüzâmhanelerin en eskisidir. Konya'nın

⁴⁰ Akgündüz, Öztürk, **A.g.e.**, s. 444.

⁴¹ Yusuf Küçükdağ, Neyhan Ergene, Fuat Yöndemli, Refik Soylu, "Konya'da Cüzâmlı Hastaların Osmanlı Döneminde Bakım ve Tedavileri", **Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları**, İstanbul: Türk Tıp Tarihi Kurumu, S. 9, 2003, s. 188.

⁴² Terzioğlu, **A.g.md.**, s. 163.

⁴³ BOA. C.EV. 24/1196, 21 M. 1253 [27 Nisan 1837].

dışında bağlar ve bahçeler arasında, Bordabaşı denilen mevkide yaptırılan miskinhane, Osmanlı döneminde de cüzâmlılara tahsis edilmiştir.⁴⁴

Selçuklular dönemi Konyası'nda Sırçalı Sultan Zaviyesi olarak da anılan bu cüzâmhaneden başka At Pazarı semtinde yaptırılan başka bir Miskinler Tekkesiyle birlikte Baruthane mahallesinde de miskinler için ayrılmış bir de kabristan bulunmaktaydı. Bu dönemde Konya'nın dışında, Kayseri, Sivas, Kastamonu ve Tokat'ta da cüzâmhanelerin olduğu bilinmektedir.⁴⁵

Anadolu Beylikleri zamanında Dulkadiroğulları'ndan (1339- 1521) Hasan Bey Kayseri civarında bulunan Salkon nahiyelerini cüzâmhane yapılması için vakfetmiş ve bu bağışla adı geçen bölgede “*Meczumiyn Zaviyesi*” adında bir cüzâmhane kurulmuştur.⁴⁶ Sırçalı Sultan Zaviyesi gibi Kayseri Meczumiyn Zaviyesi de Osmanlı döneminde miskinhane olarak hizmet vermeye devam etmiştir.⁴⁷

Melik Gazi Türbesi, Derviş Mehmed Ağa Cami gibi vakıfların senelik muhasebe kayıtlarının yer aldığı Ankara Vilayeti Kayseri Sancağı'na ait belgeler arasında Kayseri'de bulunan miskinler zaviyesinin de kaydı bulunmaktadır.⁴⁸

Osmanlı Devleti de dini referanslarını İslâm dininden aldığı için, devlet uygulamalarında ve sosyal hayatta İslâmın, hasta ve hastalıklara merhametli yaklaşımı benimsenmiş, cüzâmlılara kötü muamele edilmemiş ve miskinleri daima sosyal adalet sistemi içinde tutacak uygulamalara yer verilmiştir. İslâmda zekat verilecek ve haklarında vakıf tasadduk edilecek ihtiyaç sahibi gruplar arasında miskinlerin özellikle anılması, İslâm literatüründe çok önemli bir yeri olan sadaka kavramının içine miskinlerin de dahil olmasına vesile olmuştur.

“Sadaka” doğruluk demek olan “sıdk” kelimesinden türemiş olup Allah rızası için fakirlere verilen şey anlamında kullanılır. Sevaplı şeylere olan arzunun, isteğin

---

⁴⁴ Küçükdağ, **A.g.m.**, s. 188.

⁴⁵ Terzioğlu, **A.g.m.**, s. 15.

⁴⁶ A. Süheyl Ünver, **Türkiye Cüzâm Tarihi Üzerine Araştırmalar**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Tıp Tarihi Enstitüsü, 1961, s. 4.

⁴⁷ BOA. C.EV. 13/637, 13 N. 1126 [22 Eylül 1714]; BOA. C.EV. 59/2918, 15 B. 1207 [26 Şubat 1793].

⁴⁸ BOA. EV.d. 38761, tarihsiz.

gerçek olduğunu gösterir bir terim olarak “kendileri için tahsis edilen fakirlerden başkasına haram kılınmış” manasıyla “vakıf” kelimesinin kapsadığı içerikle örtüşür. Bu tanımdan hareketle bizzat belli bir zümreye vakfedilen mallar ve atıyyeler için de sadaka terimi kullanılabilir.⁴⁹

Kur’an-ı Kerim’de birçok ayette ve hadislerde zengin müminlerin malında fakirler ve ihtiyaç sahipleri için hak olduğu bildirildiğinden gönüllü olarak hayır yolunda harcama yapmak ideal müslüman olmanın özelliklerinden biri olarak kabul edilmiştir.⁵⁰

Kişinin edindiği malı kendi başarısının ürünü olarak görmemesi gerektiğini, bunun gerçek sahibinin Allah olduğunu ve kişinin kendisine imtihan amacıyla bir lütuf ve emanet olarak verildiğini hatırlatan⁵¹ Kur’an-ı Kerim’in ayetleri⁵² uyarınca Osmanlı padişahları da sadakalarında muhtaçları ve miskinleri gözetmişlerdir.

III. Selim’in İhsan Defteri’nde dini ve resmi törenlerde sadaka dağıtılacaklar arasında miskinlerin isminin fakirler, dervişler ve şeyhlerden önce zikredilmesi Osmanlı Devleti’nde miskinlerin korunup gözetilecek gruplar arasındaki önceliğini göstermektedir.

*“Padişahın cuma, teravih, bayram namazları ve kadir gecelerinde camiye gidişlerinde, surre-i hümayun, donanma-yı hümayun çıkışlarında, divan günlerinde, Hırka-ı Şerif odasında, kalyon indirme, aşure dağıtma, mevacic çıkarmada arz odasında, baş ağa eliyle verilecek ihsan-ı hümayunu alacaklar arasında pehlivanlar, miskinler, fakirler, dervişler, şeyhler..”*⁵³

Başbakanlık Osmanlı Arşivleri’nde yer alan miskinler için verilen sadakaya bir başka örnek de I. Abdülhamid’e verilmek üzere Hazine-i Hümayun kethüdası tarafından tutulan hesap defterinde miskinlerin adının zikredilmesidir. Belgede; *“Hazine buyuruldularından baki kalan akçelerden, kapı tarafından ve Edirne*

⁴⁹ Akgündüz, **A.g.e.**, s. 31-32.

⁵⁰ Ali Duman, “Sadaka”, **DİA**, C. XXXV, İstanbul: 2008, s. 383-384.

⁵¹ Duman, **A.g.md.**, s. 384.

⁵² **Âl-i İmrân**; 2/ 26, **Enfâl**; 8/ 28, **Nûr**; 24/ 33.

⁵³ BOA. T.S.MA.d. 840, tarihsiz.

bostancı başından gelip irat kaydedilen ve şehzadeler için miskinlere sadaka olarak verilen, sır katibi vasıtasıyla tasdik edilen..”⁵⁴ denilerek, I. Abdülhamid’in şehzadeleri için miskinlere verilen sadaka da hesap defterine kayıt olarak düşülmüştür. Bu kayıt beytülmalin giderleri arasında “Miskinlere yardım”⁵⁵ adıyla zikredilen kaleme de örnek teşkil etmektedir.

2.2.1. Osmanlı Kanunnameleri’nde Cüzâm

Osmanlılar cüzâmlıya merhametle yaklaşmışlar ancak hastalığın bulaşıcı olması sebebiyle şehirlerde, kalabalık mahallerde serbestçe dolaşmalarına izin vermemişler ve kanunnamelerinde cüzâmlılar ile ilgili uyulması gereken açık hükümlere yer vermişlerdir.

Osmanlı Kanunları’nda cüzâmlıların sosyal hayattan tercihleri ile ilgili çeşitli hükümler yer almaktadır.

II. Bayezid Devri (1481-1512) Rumeli Eyaleti Kanunnamesi’nde cüzâmlılar hakkında “*Ve cüzâmlıları, şehirden süreler; şehirde koymayalar*” hükmü bulunmaktadır.⁵⁶

Aynı hüküm, Kanuni Devri (1520-1566) Kanunnamesi, Merkezi ve Umumi Kanunnameler’de “*Ve şehir içinde cüzâmlı taifesin yürütmeyeler*” olarak geçmektedir.⁵⁷ Kanuni Devri Eyalet Kanunnameleri’nde “*Ve cüzâmlı taifesin yasağ edüb ilden süreler*” ifadesi yer almaktadır.⁵⁸

II. Selim Devri (1566-1574) Merkezi ve Umumi Kanunnamesi’nde diğer kanunlardan farklı olarak cüzâm olan bir şahsın tasarrufunda olan çiftliğinin oğlu var ise onun tasarruf edeceği, oğlu yoksa bir başkasına tapu ile verileceği

⁵⁴ BOA. T.S.MA.d. 2427/0032, tarihsiz.

⁵⁵ Akgündüz, Öztürk, A.g.e., s. 443.

⁵⁶ Ahmed Akgündüz, **Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri - II. Bayezid Devri Kanunnameleri**, II. Kitap, İstanbul: Fey Vakfı Yayınları, İlmi Araştırmalar Serisi No:1, 1990, s. 295.

⁵⁷ Akgündüz, **Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri - Merkezi ve Umumi Kanunnameler**, IV. Kitap, I. Kısım, İstanbul: Fey Vakfı Yayınları, İlmi Araştırmalar Serisi No:1, 1992, s. 329.

⁵⁸ Akgündüz, **Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri - Eyalet Kanunnameleri**, VI. Kitap, II. Kısım, İstanbul: Fey Vakfı Yayınları, İlmi Araştırmalar Serisi No:1, 1993, s. 470.

belirtilmektedir. Çünkü cüzâm illetinin hükmü ölümdür. “*Bir kimse cüzzam olsa, tasarrufunda olan yeri oğlu var ise tasarruf eder, yok ise tapuya müstehakk olur. Ol maraz hükm-i mevtdir.*”⁵⁹

I. Ahmed Devri (1603-1617) Kanunnameleri’nde cüzâm ile ilgili “*Ve cüzzamlılar gözlene; şehirlerde cüzzam taifesinden kimesne durğurmayalar*” hükmü bulunmaktadır.⁶⁰

Yukarıda sıraladığımız diğer kanunnamelerin cüzâmla ilgili hükümleri çerçevesinde cüzâmlılar sadece sokakta dolaşmaktan men edilmişlerdir. Osmanlı toplumunda cüzâmlı olduğu teşhis edilen kişileri sokakta dolaşmaktan men etme görevi ise ihtisâb ağalarına verilmiştir.⁶¹

2.2.2. Genel Sağlık Hizmetleri ve Asayiş Uygulamalarında Cüzâmlılar

Osmanlı Devleti, idarî ve şer’î yapılanmasında kendisinden önce gelen İslâm Devletlerini örnek aldığı için “İhtisâb” uygulamasında da İslâmî referansların takipçisi olmuş ve bu sebeple devlet tarafından kadı tayin edilen her yere bir de “*muhtesip*” tayin etmiştir. Muhtesiplik görevini ifa edenlere de “*ihtisâb ağası*” ya da “*ihtisâb emini*” denilmiştir.⁶²

Osmanlı Kanunnameleri’nde yer alan cüzâmlıların serbestçe dolaşmaktan men edilmesi görevi genel sağlık hizmetlerinin denetlenmesi kapsamında İhtisâb ağalarının sorumluluğuna verilmiş ve ayrıca cüzâmlıların serbest dolaşmalarının engellenmesi için mürûr tezkerelerinde de meczûmlar için yasaklar konulmuştur.⁶³

⁵⁹ Akgündüz, **Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri - II. Selim Devri Kanunnameleri**, VII. Kitap, II. Kısım, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İlmi Araştırmalar Serisi No:1, 1994, s. 329.

⁶⁰ Akgündüz, **Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri - I. Ahmed, I. Mustafa ve II. Osman Devri Kanunnameleri**, IX. Kitap, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları No: 12, 1996, s. 533.

⁶¹ Yıldırım, **A.g.e.**, s. 63.

⁶² Akgündüz, Öztürk, **A.g.e.**, s. 348-349.

⁶³ Nalan Turna, **Osmanlı Topraklarında Seyahat, Göç ve Asayiş Belgeleri: Mürûr Tezkereleri**, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2013, s. 78.

2.2.2.1. Cüzâmlılara Dönük Asayiş Uygulamaları

Dersaadet'te köprü üzerinde dilenenlerin ve cüzâmlıların toplatılmasına yönelik uygulamalar da asayiş ve sağlık uygulaması çerçevesinde alınan bu kararlara örnek gösterilebilecek niteliktedir.

Aşağıda transkripsiyonunu verdiğimiz 1905 senesine ait belgede, İstanbul'da köprü üzerinde dilenen dilencilerin gelip geçenleri rahatsız ettikleri düşüncesiyle çıkartılması düşünülen toplama kararında adı geçenler arasında cüzâmlılar da vardır.

Efendim hazretleri

Dersaadet'te köprü üzerinde bulunan ve ekseri ilel ve eskama ibtila ve nakih-ül-aza olan bir çok seele yerlü ve ecnebi gelüb geçenleri iz'ac etmekte ve enzar-ı umumiyede çirkin görünmekte olduklarından bu halin men'i zımında ittihazı lazım gelen tedaviye dair bit-takdim meclis-i mahsus-ı vükelada mütalaa olunan tezkire-i acizi üzerine cihet-i zabitanın iki üç polisi tefrik ve nezaret-i aciziden vuku' bulacak tebligata göre hareket etmek üzere nezaret maiyyetine tahsis olunarak bunlar dar-ül-acezeden tayin kılınacak müfettişlerle birleşüb her gün köprü üzerindeki seeleyi cem' ve dar-ül-acezeye sevk ve orada hüviyetleri tedkik olunub darülhayr-ı mezkure kabule şayan bulunanların orada alıkonulması ve taşra ahalisinden olanların memleketlerine sevk olunmak üzere zabıtaya tevdi' edilmesi ve ana ve babası olan çocukların badezzin teseül ettirilmeyeceklerine dair ebeveyninden teminat alınarak kendilerine teslim kılınması ve illet-i cüzzam ile malul olanların da Üsküdar'da Miskinler Dergahındaki mahall-i mahsusa gönderilerek bu kabil musabînin badezzin İstanbul cihetine geçirilmemesine Üsküdar zabitasınca dikkat olunması ve memleketlerine iade olunan seelenin isim ve hüviyetleri hükümet-i mahalliyeye bildirilerek bunlarla emsalinin hiç bir sebep ve bahane ile İstanbul'a gönderilmemeleri için vilayetlere tebligat-ı ekide icrasıyla beraber içlerinden şayed bu suretle avdet edenler bulunur ise heman geldikleri yerlere iadeye ve memurîn-i zabitanın mecbur tutulması seelenin hal-i sefaletten kurtulmalarını mucib vaz'-ı teseül nizamnamesine dahi muvafık görünmüş

olduğundan zabtiye nezaret ve şehir emanet-i celileleriyle vilayata tebligat ifası meclis-i ali-yi mezkurca bit-tezekkür mucibince icra-yı icabı şeref-varid olan tezkire-i samiyede izbar buyurulmağla keyfiyet lazım gelenlere tebliğ olduğundan gerek buradan iade edilecek olan ve gerek o kabilden bulunan seele malulînin fımabaad Dersaadet'e gelememeleri için memurîn-i mülkiye ve zabıtaca bilhassa dikkat ve itina edilmesi zımında icab edenlere ihtarat ve tenbihat-ı ekide icrası hususuna,
*Nazır-ı Umur-ı Dahiliye*⁶⁴

Osmanlı Devlet'inde ihtisap ağalığı müessesesinin kaldırılıp (1854) yerine şehremaneti teşkilatı kurulduktan⁶⁵ elli bir yıl sonrasına ait 1905 tarihli söz konusu belgede "Seele" (dilenciler) olarak adlandırılan kesim içinde bulunan değişik muhtaciyete haiz kişiler, kendi konumları içinde değerlendirilmiş ve her biri için ayrı çözüm mekanizması işletilmiştir. Zabıta ve müfettişlerden oluşan ekip tarafından bir kısmının ihtiyaçları doğrultusunda Darülâceze'ye yatırılmalarına, taşradan gelenlerin bir daha İstanbul'a dönüşlerine engel olunması kaydıyla memleketlerinde iskân edilmelerine ve dilenen küçük çocukların da, ailelerinden tekrar dilendirilmemeleri teminatı alındıktan sonra teslim edilmelerine yönelik kararlar verilmiştir.

Dilenenlerin içindeki cüzâmlıların Üsküdar'daki Miskinler Tekkesi'ne gönderilmeleri ve tekrar İstanbul'a dönüp halkın arasına karışmalarına mani olunması için Üsküdar zabıtasının dikkatli davranması gerektiği hususu, alınan kararda özel olarak vurgulanmıştır.

Bu arşiv belgesi bize Osmanlı'nın dilenci olarak adlandırılan gruba yönelik toptancı bir karar mekanizmasını işletmediğini; cüzâmlıların da dahil olduğu bu grubun sosyal ve fiziki ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik kararlar almakla birlikte bu gurubu oluşturan çeşitli sosyal sınıfların Dersaadet'e tekrar dönmelerini engellemek amacıyla buldukları yerlerdeki mülki ve zabıta amirlerince de denetlenecek olduklarını göstermektedir.

⁶⁴ BOA. DH.MKT. 2609/74, 15 L. 1323 [12 Aralık 1905].

⁶⁵ Akgündüz, Öztürk, **A.g.e.** s. 350.

Bu alınan kararlar doğrultusunda hem Dersaadet'te yoğunlaşmış dilencilik faaliyetinin önüne geçilmiş hem de dilencilik yapan cüzâmlıların da dahil olduğu grupların muhtaçlıkları ayrı ayrı değerlendirilerek çift yönlü bir çözüm sistemi işletilmeye çalışılmış ve netice olarak hem kamu sağlığı hem de güvenliği koruma altına alınmıştır.

İhtisâb Nezaretinin 1854 yılında ilga edilmesine kadar geçen sürede mürûr tezkereleri ve karantina uygulamaları bulaşıcı hastalıkların yayılmasını önlemek açısından kilit önemde rol oynamıştır. 27 Şubat 1841 tarihli Takvîm-i Vekâyi'de yayınlanan on altı maddelik “*Men’-i Mürûr Nizâmnâmesi*” nde yer alan sağlıkla ilgili maddelerin uygulamasına ayrıca dikkat edilmesi gerekmekte ve bu amaçla İstanbul dışına gidenlerden önce karantinadan sıhhiye tezkeresi, ardından da mürûr tezkeresi almaları istenmekteydi. Sıhhiye tezkeresi almayanlara mürûr tezkeresi verilmeyeceği hususu da üzerinde hassaslıkla durulan konulardan biriydi.⁶⁶

2.2.2.1.1. Karantina Uygulamaları ve Tahaffuzhaneler

Osmanlı Devleti'nde koruyucu sağlık uygulamaları karantina teşkilatının kurulmasıyla başlamıştır. Karantina teşkilatının merkezi olan Sıhhiye Meclisi, bütün limanlarıyla yerleşim birimlerindeki karantina istasyonları kanalıyla ülkeyi, salgınlardan ve bulaşıcı hastalıklardan korumaya çalışırdı.⁶⁷ Osmanlı Devleti, 19. yüzyılın ilk yarısında toprakları dışında ortaya çıkan salgın hastalıkların ülke içinde yayılmasını önlemek amacıyla Karantina Meclisi kurmuştur. Karantinanın, Osmanlı Devleti tarafından ilk uygulaması Rusya'daki kolera salgını nedeniyle olmuş ve bu ülkeden gelen ticaret gemilerine tatbik edilmiştir.⁶⁸

Karantina uygulamaları başladıktan sonra Mekke'den getirilen Kâbe örtüsü dahi Hicaz odaklı kolera salgınları nedeniyle Hırka-i Saadet'te sergilenmeden önce karantinaya tabi tutulurdu. Osmanlı Devleti'nin ilk karantina merkezi İstanbul'da kurulan Kuleli Tahaffuzhanesi'dir.⁶⁹

---

⁶⁶ Turna, **A.g.e.** s. 77.

⁶⁷ Yıldırım, **A.g.e.** s. 131.

⁶⁸ Necati Çavdar, Erol Karacı, “XIX. Yüzyıl Osmanlı Sağlık Teşkilatlanması'na Dair Bibliyografik Bir Deneme” (Çevrimiçi) http://www.turkishstudies.net/makaleler/2131669244_15ÇavdarNecati-vd-trh-255-286.pdf, 1 Kasım 2014, s. 258.

⁶⁹ Yıldırım, **A.g.e.**, s. 131.

Akdeniz ve Karadeniz taraflarından Haliç'e gelen tüm gemiler ile vapur ve kayıklarla, kara ve deniz yoluyla gelen tüm yolcuların, karantina uygulamaları kapsamınca denetlenmeleri esnasında, bulaşıcı hastalık riski taşıyanların gelmiş oldukları yerlere iade edilmeleri de söz konusu olabilmekteydi. Alınan bu önlemlerle bulaşıcı hastalıkların önüne geçilmeye çalışılmış özelliklere cüzâmlıların seyahatlerinin kısıtlanması ve denetlenmesine özel önem verilmiştir.⁷⁰

Cüzâmın da dahil olduğu bulaşıcı hastalıklara karşı halkın korunması ve hastalıkların yayılmasının önlenmesi için kurulmuş olan karantina teşkilatı içinde önemli bir yere sahip olan sağlık kurumları da "*Tahaffuzhane*" lerdi.

Koruma anlamına gelen tahaffuz kelimesi; halka yabancı olduğu düşünülen karantina kelimesine karşılık olarak kullanılmaya başlanmış ve karantina için bekleme yapılan yerlere Tahaffuzhane adı verilmiştir. Tahaffuzhaneler, salgın ve bulaşıcı hastalık bulunan ülkelerden kara ve deniz yoluyla gelenlerin hastalık taşıyıp taşımadıklarının kontrolü için bekletildikleri yerlerdi. Tahaffuzhanelerde kalanların bütün ihtiyaçları devlet tarafından karşılanırdı. İstanbul'daki tahaffuzhaneler Karadeniz'den gelen gemileri kontrol edip karantinaya almak için Boğaz'ın iki yakasına yerleştirilmişlerdir.⁷¹

Tahaffuzhaneler, normal zamanlarda kullanılmazken, çevre ülkelerden birinde salgın hastalık çıktığı haberi alınınca derhal gözden geçirilip, eksikleri tamamlanır ve kullanıma hazır hale getirilirlerdi.⁷²

2.2.2.1.2. Klazomen Tahaffuzhanesi

Daniel Panzac, 18. yüzyılda denizde seyreden gemiler için üç ayrı tehlikeden bahseder; fırtına, korsanlar ve hastalıklar. Bahsettiği tehlikelerin hepsi, sadece açık bir deniz üzerinde bulunan gemidekileri etkileyen tehlikeler olmakla beraber bulaşıcı hastalıklar diğer iki tehlikeden farklı olarak geminin yanaştığı limanlar aracılığı ile taşınarak tüm bölgeyi etkileyen tehlikelerdi. Hastalıkların özellikle vebanın

---

⁷⁰ Turna, **A.g.e.**, s. 78.

⁷¹ Yıldırım, **A.g.e.**, s. 131.

⁷² **A.e.**, s. 132.

denizyoluyla bulaşması son derece sık görünen bir olaydır ve özellikle Akdeniz denizciliği, bulaşıcı hastalıkların taşınması bakımından önemli bir araçtır.⁷³

9 Ağustos 1893 tarihli bir arşiv belgesi İzmir ve civarında görülen kolera salgınından dolayı, muhtelif vapurlarla gelen hacıların Fener ve Klazomen (Urla) Tahaffuzhanesi'nde sıhhi muayenelerinin yapıldığından ancak yolculardan bir kısmının kolera ve cüzâmdan burada vefat ettiklerinden bahseder.⁷⁴

Belgede adı geçen Klazomen Tahaffuzhanesi Anadolu, Rumeli, Bosna ve Rusya'ya giden hacılar için “*Kuzey Hac Yolu*” olarak bilinen bölge üzerindeki adada bulaşıcı hastalıkların yayılmasını engellemek amacıyla 1865 yılında kurulmuştur. Osmanlı Devleti tarafından Fransızlara yaptırılan Tahaffuzhane 1950 yılına kadar faaliyetini sürdürmüştür.

Karaya bir köprü ile bağlı olan adada özellikle Kuzey Hac Yolu'nu kullanan ticaret ve yolcu gemilerinin yolcularıyla mürettebatları, sıhhi denetime tabii tutuluyorlardı. Hac, ticaret vb. amaçlarla bu yolu kullanan gemiler ada açıklarında demir atar ve yolcular küçük filikalarla karantina adasına taşınırlardı. Yolcular eşyalarını bıraktıkları kapının haricindeki bir kapıdan içeriye alınıp, kayıt işlemleri ve ön muayeneleri yapıldıktan sonra duş yerlerine gönderilir, kıyafetleri ise sterilizasyon işleminden geçmek üzere numaralı filelere koyulurdu. Duştan çıkan yolcular adada hazır bulunan dezenfekte edilmiş giysileri giyerek kapsamlı doktor muayenesine alınırlardı. Doktor muayenesinde sağlıklı olduğuna karar verilen yolcular seyahatlerine bütün dezenfeksiyon işlemlerinden geçirilmiş olan gemiyle devam eder, herhangi bir bulaşıcı hastalığı taşıyanlar ise hastalıkları iyileşse dahi bir daha asla tahaffuzhaneden dışarı çıkamazlardı.

Klazomen adasında ölen hastalar, adanın arka tarafında bulunan mezarlığa üstlerine sönmüş kireç dökülerek defnedilirlerdi. Tahaffuzhanenin hizmet verdiği seksen beş yıl içinde hastalığından dolayı yolculuğunu tamamlayamamış ve burada

---

⁷³ Daniel Panzac, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Veba (1700-1850)**, Çev. Serpil Yılmaz, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2011, 2. bs., s. 66.

⁷⁴ BOA. Y.PRK.SH. 4/36, 26 M. 1311 [9 Ağustos 1893].

ölmüş her milletten yolcunun bu mezarlıkta gömülü olduğu söylenmektedir.⁷⁵ Bu bilgilerden yola çıkarak 1893 tarihli belgede⁷⁶ bahsi geçen kolera ve cüzzamdan dolayı Klazomen Tahaffuzhanesi'nde ölen yolcuların da aynı mezarlıkta sönmüş kireçle defnedildiklerini söylememiz mümkündür.

30 Aralık 1906 tarihinde İtalyan posta vapuruyla Trablusgarb'a gittikleri öğrenilen cüzâmlı dört kişi hakkında bütün vilayetlerin alınacak tedbirler konusunda uyarılması ile ilgili belgeye⁷⁷ ilaveten 13 Nisan 1907'de Marta'dan Trablusgarb'a cüzâmlı yolcuların geldiğinin öğrenilmesi üzere gereken tedbirlerin alınmasına dair kayıtlar⁷⁸ cüzâmlıların seyahatlerinin karantina usullerine göre gözetim altında tutulduğuna dair diğer örneklerdendir.

2.3. OSMANLIDA CÜZÂMLI OLMAK YA DA CÜZÂMLA İTHAM EDİLMEK

Osmanlı Kanunnameleri ve nizamnameleri uyarınca cüzâmlı olduğu anlaşılan kişiler ya miskinhaneye yatırılıyor ya da buldukları sosyal çevreyi terk etmeye zorlanıyorlardı. Cüzâmlı olmadığı halde cüzâmlı olmakla itham edilenler ise hekimlere muayene olup kadı efendiden cüzâm olmadıklarını gösteren bir hüccet aldıktan sonra sosyal hayatlarına dönebiliyorlardı.⁷⁹

Osmanlı'da adının anılmasının dahi korku salan cüzâmdan bahsederken "*hâşâ'ani's-sâmi'in ve'l-hâzırîn*" kelimeleri kullanılıyor ve cüzâm olduğuna ilişkin kesin teşhis konulan kişilerin hüccetine "*kabil-i ilâc değildir*" diye yazılıyordu. Cüzâma dair beş hüccet vardı ve bunlar halk tarafından kolaylıkla anlaşılabilir diye Türkçe yazılırdı. Pazarlı İskender isminde bir yeniçerinin hüccetinde yazılanlar bu duruma örnek teşkil etmektedir:⁸⁰

⁷⁵ "Karantina Adası", (Klazomen Tahaffuzhanesi), (Çevrimiçi) <http://www.urla.gov.tr> , 25 Ağustos 2014.

⁷⁶ BOA. Y.PRK.SH. 4/36, 26 M.1311 [9 Ağustos 1893].

⁷⁷ BOA. DH.MKT. 1137/37, 14 Za. 1324 [30 Aralık 1906].

⁷⁸ BOA. DH.MKT. 2611/27, 29 S. 1325 [13 Nisan 1907].

⁷⁹ Yıldırım, **A.g.e.**, s. 63.

⁸⁰ Halil Sahillioğlu, "Tıpla İlgili On Beşinci Yüzyıl Sonuna Ait Davalar", **Yeni Tıp Araştırmaları Dergisi**, Türk Tıp Tarihi Kurumu, İstanbul: 2002, S. 8, s. 13.

“Yenişehir tevâbiinde Akçapınar nâm köyden Mesud oğlu Yusuf nâm kimse elinde olan Pazarlı İskender nâm yeniçeri oğlanı hâşâ ‘ani’s-sâmi’în ve’l-hâzırîn, cüzzâm olmuş, etibbâya ve ehl-i hibreye gösterildi: cüzzâmlı ve kabil-i ilâc değildir, didiler.”⁸¹

Cüzâmlı olmakla töhmet altına alınan ve aslında cüzâmlı olmayan kişilerin toplum dışına itilmemek için tabiplerden aldıkları belge de ise “Bu ol marazdan ve zahmetten beriyü’s-sahadır” ifadesi yazılmaktaydı.⁸²

Mudurnu’dan Rahoğlu Mustafa’nın oğlu Osman, cüzâmlı olmakla töhmet edilen kişilerden biri olarak Bursa Darüşşifa’sına giderek hekimlere görülmüş ve hastalığının cüzâm olmadığı anlaşılmıştır. Mustafa’nın hastalığının âkile adlı başka bir hastalık olduğu anlaşılınca iki tanık huzurunda kendisine cüzâmlı olmadığına dair şu hüccet verilmiştir:⁸³

“El-hakim be-Mudurnu ba’adesselâm mâlum ola kim;
İşbu hâmilli’l-kitâp Osman bin Rahoğlu Mustafa’ya anda taht-ı hukûmetinizde cüzzâm töhmetin etmişler. Bunda mahrûse-i Burusa’da Merhum Sultan Mustafa hekimi Mevlânâ’ya ve Mevlânâ Hekim Sadruddin’e mezbûr Mustafa gösterilüb zikrolan zahmetden bu beridir, sâlimdir zahmet-i mezbûre âkiledir didiler. Eyle olsa şehâdet-i mezbûre inhâ olundu.
(Durum Tanıkları): Mehmed bin Tanrıvermiş ve Mustafa bin Kara Muhyiddin.”⁸⁴

Osmanlı Arşivi’nde, cüzâmlı olmakla itham edilip hastalığının cüzâm olmadığını ispata çalışanlarla ilgili örnek gösterilebilecek daha geç tarihli vakalardan biri de Seyyid Hasan isminde bir kişiye aittir.⁸⁵

⁸¹ Sahillioğlu, A.g.m., s. 13.

⁸² A.y.

⁸³ A.g.m., s. 14.

⁸⁴ Bursa Kadı Sicilleri, no. 4A, Vrk.191 b, 27 Şaban 889 [19 Eylül 1484], Aktaran: Halil Sahillioğlu, A.g.m., s. 14.

⁸⁵ BOA. MVL. 98/20, 5 Ra. 1267 [8 Ocak 1851].

26 Aralık 1850 tarihli bu belgeye göre, Kastamonu'nun Azdavay kazası Kocaoğlu köyünde yaşayan Seyyid Hasan'ın sol elinde çıkan bir yara sonucunda parmakları sakatlanmış ancak daha sonra iyileşme göstermesine rağmen bu duruma şahit olan köy halkı Seyyid Hasan'ı cüzâmlı olmuşsun diyerek eşi ve çocuklarından ayırarak köyden çıkarmak istemişlerdir.⁸⁶

Seyyid Hasan hastalığının cüzâm olmadığını, eğer yaşadığı yerden çıkarılırsa çocuklarından ve eşinden ayrı düşüp, çaresiz kalacağını söyleyerek, köyünde ailesiyle beraber kimsenin müdahalesi olmadan yaşamaya devam etmeyi istemiştir. Bu hususda yazdığı arzuhal aşağıdaki gibidir.

Ma 'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki

Bu kulları fi'l-asl Kastamonu sancağında vâki' Azdavay kazâsında alây dîvânında Kocaoğlu karyesi sâkinlerinden olup sol elimde bir illete dûçâr olup illet-i mezbûrun şiddetiyle parmaklarım sakatlanmış olduğundan hamden te'âlâ ifâkat bulmuş isem de karye-i mezbûr ahâlîleri cüzâm illeti olmuşsun diyerek bu kullarını evlâd-ı iyâlim derûnunda sâkin itdirmeyüp karye-i mezbûreden çıkarmak murâdları olduğundan rencîdelerinden hâlî olamayüp dûçâr kalmış olduğumdan ancak merhamet-i âtîfet-i seniyyelerine muhtâc olduğum ma'lûm-ı rahîmâneleri buyruldukda merâhîm-i aliyyelerinden mercû ve mutazarri'dir ki karye-i mezbûremiz ahâlî kullarının rencîdeleri def'-i ref' olunup evlâd-ı iyâlim ile hânemizde sâkin olup kimesne müdâhale olunmamasıyçün yedd-i âcizânemizde bir kıt'a fermân-ı âlîşân inâyet ve ihsân buyrulup evlâd-ı iyâlim câriyelerinin bu kullarının du'âlarına mazhar olup sevâb-ı arzlara nâil olmaları niyâzında hâkipâ-yı vâlâ-yı âsafânelerine arz-ı hâle cesâret kılındı ve her hâlât emr u fermân-ı lütf ü ihsân hazret-i menlehü'l-emrindir.

Fî 21 S. sene 67

Bende es-Seyyid Hasan kulları.

⁸⁶ BOA. MVL. 98/20, 21 S. 1267 [26 Aralık 1850].

Yapılan tetkikler sonucu dilekçe sahibi Seyyid Hasan'ın hastalığının başka bir cilt hastalığı olup cüzâmla ilgisi olmadığı anlaşılmış ancak “*illet-i mezbûre her ne kadar alîl-i sâriyeden değilse de mukaddemleri öyle add olunduğundan bu illete ma'lûl olanları memleketlerinde tavattun itdirmedikleri örf-i bedelden olmuştur*”⁸⁷ denilmiştir. Bu belge, adı geçen illetin bulaşıcı bir hastalık olmasa dahi önceleri öyle bilindiğinden örf gereğince memleketlerinde oturtulmadıklarına dair önemli bir örnek teşkil etmektedir. Söz konusu örfе dayanarak verilen hükme göre de Seyyid Hasan, ya Üsküdar'daki Miskinler Tekkesi'ne gönderilecek ya da yaşadığı köyde diğer sakinlerden ayrı bir mahalde hayatına devam edecektir.⁸⁸

Cüzâmlıyı ya da cüzâmlı olmasa dahi yaşadığı çevre tarafından cüzâmlı olarak damgalanmış kişiyi sosyal hayatını sürdürürken çeşitli zorluklar beklemekteydi. Çevresi tarafından dışlanan cüzâmlı, toplum içine karışmaktan imtina ederek kendi muhitinde yaşamak istese de cüzâmlının kendi bölgelerinde ikametini istemeyen halk şeyhülislamdan alınan cüzâmlı fetvasını öne sürerek cüzâmlının ailesi ile beraber sürgün edilmesini isteyebiliyor⁸⁹ ya da kişi cüzâmlı olduğu iftirasıyla töhmet altında bırakılıp, saldırıya uğrayarak yaşadığı yerden kovulabiliyordu.⁹⁰

Bu gibi durumlarda ahali tarafından bir tür lince tabi tutulan kişinin yeniden sosyal hayatına dönebilmesi için ya Hassa Hekimbaşı'sından belge alınıyor⁹¹ ya da kadı başkanlığındaki şer'i mahkemelerce⁹², cüzâmlının kendi bölgesinde ancak insanlardan ayrı bir mahalde ikametini mani olunmayarak⁹³ çevresinin cüzâmlıyı tacizden ve kovmaktan men edilmesi kararı alınıyordu.⁹⁴

Benzer örneklerine sıklıkla rastladığımız bu tür vakalarla⁹⁵ ilgili, Evliya Çelebi'nin Tokat Miskinler Tekkesi'ndeki cüzâmlılara karşı halkın duygularını anlattığı “*Bunlar halkdan münzevî ve halk bunlardan nefret etmiş mezmûm*

⁸⁷ BOA. MVL. 98/20, 21 S. 1267 [26 Aralık 1850].

⁸⁸ BOA. MVL. 98/20, 29 S. 1267 [3 Ocak 1851].

⁸⁹ BOA. C.SH. 134/3, 10 Ş. 1178 [2 Şubat 1765].

⁹⁰ BOA. C.SH. 1154/24, 29 Z. 1255 [4 Mart 1840].

⁹¹ **A.b.**

⁹² BOA. C.SH. 1052/22, 29 Ca. 1232 [16 Nisan 1817].

⁹³ BOA. A.MKT.DV. 9/61, 3 Za. 1268 [19 Ağustos 1852].

⁹⁴ BOA. MVL. 20/98, 5 Ra. 1267 [8 Ocak 1851].

⁹⁵ BOA. C.SH. 628/13, 2 Za. 1237 [21 Temmuz 1822]; BOA. C.SH. 18/1, 29 L. 1224 [7 Aralık 1809]; BOA. C.SH. 1001/21, 22 Ca. 1229 [12 Mayıs 1814].

kavimdirler”⁹⁶ yorumundan hareket edersek; halkın cüzâmlılara yönelik nefretinin Tokat Miskinler Tekkesi’nde kalan cüzâmlılara yönelik spesifik bir duygu durumundan ziyade toplumun ortak hafızasına yerleşmiş “cüzâmlı” imgesine karşı geliştirilmiş duygusal bir refleks olduğunu tahmin edebiliriz.

Ancak toplumun cüzâmlıya yönelik bu zorbalığına karşın Osmanlı Devleti merkez ve taşra teşkilatlarındaki tüm kurumlarıyla cüzâmlının yaşam hakkına yönelik tecavüzlere kayıtsız kalmayarak cüzâmlının ikamet, barınma ve sosyal haklarını korumaya yönelik bir tavır benimsemiştir.

Yaşadıkları çevre ya da dahil oldukları sosyal ve ekonomik grup tarafından sosyal lince uğrayarak dışlanan bireylerin kendilerini bekleyen tecritten kurtulmaları çoğu zaman uzun ve zorlu bir mücadele dönemine katlanmayı gerektiriyordu. Cüzâmlı olduğu zannıyla İstinye Mavnacılar Kethüdalığı’ndan ihrac edilerek Üsküdar Miskinhanesi’ne yatırılmak istenen Hüseyin Ağa’nın cüzâm olmadığını ispatlamaya çalışarak; miskinhaneye yatmaktan kurtulma çabaları bu zahmetli mücadeleye örnek gösterilebilecek bir vakadır.⁹⁷

Ellerinde arız olan bir cild hastalığının cüzâm olduğu iddiasıyla miskinhaneye yatırılmak için polis tarafından aranan⁹⁸ ve bu sebeple İstinye Mavnacılar Kethüdalığı’ndan çıkartılarak⁹⁹ ekonomik ve sosyal dışlanmaya uğrayan Hüseyin Ağa’nın Başbakanlık Osmanlı Arşivi’ndeki kayıtlardan öğrenebildiğimiz mücadelesi 1890 tarihinden başlayarak 1892 yılına kadar sürmüştür.

Bu süre zarfında önce, ömrünün geri kalanını tam bir tecrit altında geçireceği Üsküdar Miskinhanesi’ne yatmamak için Anadolu’da bir yerde iskân edilmeyi kabul etmiş¹⁰⁰ ve yaklaşık bir sene süren bu iskân işlemleri süresince zaman kazanmaya çalışmıştır. Sonunda “*Cemiyet-i Tıbbiye*” nin cüzâm hastaları ile ilgili aldığı farklı

---

⁹⁶ Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, **Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, Hz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, Robert Dankoff, Zekeriya Kurşun, İbrahim Sezgin, İstanbul: YKY (Yapı Kredi Yayınları), 2011, 5. Kitap, s. 36.

⁹⁷ BOA. DH.MKT. 1742/3, 25 Za. 1307 [12 Temmuz 1890].

⁹⁸ BOA. DH.MKT. 1757/37, 17 M. 1308 [2 Eylül 1890].

⁹⁹ BOA. DH.MKT. 1742/3, 25 Za. 1307 [12 Temmuz 1890].

¹⁰⁰ BOA. DH.MKT. 1871/89, 20 S. 1309 [24 Eylül 1891].

kararları ve serbestçe dolaşan diğer cüzâmlıları emsal gösterek miskinhaneye yatmaktan kurtulmuş¹⁰¹ ancak denetimli serbestliği bir süre daha devam ederek evinde gözetim altında tutulmaya devam edilmiştir.¹⁰² Hüseyin Ağa'nın halk arasına karışmasında bir mani olmadığına dair kararın çıkması ve bu vesileyle özgürlüğüne kavuşması ancak 2 Ekim 1892 tarihinde gerçekleşebilmiştir.¹⁰³

Hüseyin Ağa'nın miskinhaneye yatmamak için verdiği mücadele neticesinde bahsi geçen tarihler arasında cüzâmlıların halk arasına karışmasına ilişkin farklı kararlar alınabildiğini ve bu kararlar doğrultusunda bazılarının serbestçe dolaşabildiğini¹⁰⁴ öğrenmekle beraber bu kararların miskinhaneye yatmamak için emsal gösterilebileceğini de görmekteyiz.¹⁰⁵

2.3.1. Cüzâmlı Kişinin Boşanması

Ekonomik ve sosyal dışlanmanın yanı sıra cüzâma yakalan kişilerin karşılaşabileceği zorluklardan bir diğeri de aile birliğinin dağılması ile karşı karşıya kalmaktı.

İslâm hukukunda boşanma yasağı olmadığı için Osmanlı hukukunda da evlilik akdi, bozulması mümkün olmayan ilahi bir akid gibi algılanmamış, erkeğin iradesine öncelik verilmekle beraber karşılıklı rıza ile başlayıp, rıza ile bitebilen bir akid olarak değerlendirilmiştir.¹⁰⁶

Erkeğe “*Talâk*” adı altında karısını hür iradesiyle boşama hakkı verirken, kadına ise bazı hallerde boşanma yetkisi vermiştir.¹⁰⁷ Bu hallerden biri de cüzâm, frengi gibi hastalıklara yakalanmış bir erkekle bilmeden evlenen kadının nikahın feshini talep ya da dava edebilmesidir.¹⁰⁸ Evlilik hayatını çekilmez hale getiren bu gibi sebeplerin varlığı halinde kadın evliliğin sona erdirilmesi için hakime

¹⁰¹ BOA. DH.MKT. 1937/55, 28 Ş. 1309 [27 Mart 1892].

¹⁰² BOA. DH.MKT. 2000/75, 20 S. 1310 [12 Eylül 1892].

¹⁰³ BOA. DH.MKT. 2007/57, 11 Ra. 1310 [2 Ekim 1892].

¹⁰⁴ BOA. DH.MKT. 1096/4, 27 Ca. 1309 [29 Aralık 1891].

¹⁰⁵ BOA. DH.MKT. 1937/55, 28 Ş. 1309 [27 Mart 1892].

¹⁰⁶ Akgündüz, Öztürk, **A.g.e.** s. 421.

¹⁰⁷ **A.y.**

¹⁰⁸ H. Necâti Demirtaş, **Açıklamalı Osmanlı Fetvâları II**, İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 2012, s. 122.

başvurabilir ve hakim tarafından çiftin ayrılması kararı verilebilirdi.¹⁰⁹ İslâm hukunda “*Tefrik*” adı verilen bu ayrılığın cüzâm sebebiyle gerçekleşen örneklerine Osmanlı belgelerinde rastlamaktayız.

28 Haziran 1664 tarihinde, Konya Sancağı Saidilli nahiyesine tabi Lâdik köyünde oturan Mustafa kızı Emine, Konya mahkemesine başvurarak kocası Misafir oğlu Sefer’in cüzâm olduğunu bu nedenle “*Tefrik Murad*” ettiğini söylemiş ancak mahkemede hazır bulunan Hekimbaşı “*Sefer’de cüzâm zahmeti yoktur. Marazı ilâc ile ifakat buldu*” deyince Mustafa kızı Emine davadan men edilmiştir.¹¹⁰

Daha geç tarihlere ait bir başka örnek de 20 Mart 1913 senesinde kocası cüzâma yakalandığı için hayat boyu kalmak üzere Kıbrıs Miskinhanesi’ne gönderilen ve bu yüzden tefrik isteyen kadına aittir. Belgeden anlaşılacağı üzere “*adem-i tatlikde*” ısrarcı olan kadının bu isteğinin fetvalarda yeri olup olmadığı araştırılır ve Abdurrahim Efendi’nin “*emrû’l- meczûm ve’r-rikâi ve’l halvet*” başlığı altındaki fetvası söz konusu durum için bir dereceye kadar müsait bulunur.¹¹¹

Burada verdiğimiz örnekler her ne kadar genel bir değerlendirme yapmamıza imkân tanımayacak kadar azsa da sadece yukarıda verdiğimiz iki örnek için cüzâma yakalananın erkek olması durumunda kadının boşanmasının daha güç olduğunu söyleyebiliriz. Bu belgelerin ilkinde kadı tarafından boşanmaktan men edilen kadın ile ikinci örnekteki cüzâmlı olduğu kesinleşmiş olan kocasını boşamak isteyen, ancak sürekli ısrarları neticesinde durumuna uygun düşebilecek bir fetva bulunabilen kadının durumu; cüzâma yakalan kişi kendisi olmasa dahi sürecin kadın aleyhine işlemeye daha müsait olduğuna işaret etmektedir.

Osmanlı toplumunda cüzâmlı olmak hastalığın yüzde ve vücutta meydana getirdiği ağır deformasyonları göğüslemenin dışında, nihayetinde yalnızlaşmayla sonuçlanacak damgalanma ve tecrit sürecini de beraberinde getiriyordu. Ancak tüm bu olumsuz koşullara karşın toplum tarafından dışlanan cüzâmlıyı devlet çaresiz ve sahipsiz bırakmıyordu.

¹⁰⁹ Akgündüz, Öztürk, **A.g.e.** s. 421.

¹¹⁰ KŞS. 12, s. 182; Aktaran: Yusuf Küçükdağ, **A.g.m.**, s. 190.

¹¹¹ KB. MAA.FE. 10/71, 11 R. 1331 [20 Mart 1913].

2.3.2. Cüzâmlı Kişinin Aile Birliğinin Korunması

Anadolu’da miskinhanesi olmayan bölgelerde cüzâma yakalanan kişinin küçük çocuklarıyla bakımına muhtaç ailesi olduğu durumlarda halkın arasına karışmayıp münzevi bir hayat süreceğini bildirerek Üsküdar Miskinhanesi’ne yatmak istemediği durumlarla da sıkça karşılaşılıyordu.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nde bulunan 16 Ağustos 1850 tarihli belge¹¹² Kastamonu Sancağı’nın Boyalı Kazası İndimas Köyü sakinlerinden cüzâm hastalığına yakalanan Kırmancıoğlu İbrahim adlı kişinin insanların içine karışmadan kendi evinde kalmasına müsaade edilmesine dair yazdığı arzuhal bu konuya ait örneklerden biridir:

*Ma ‘rûz-ı çâker-i bendeleridir ki,
Kastamonu sancağında Boyalı kazâsına tâbi‘ İndimas karyesi sâkinlerinden
olup bir seneden berü illet-i cüzâma dûçâr olduğımdan ahâlî-i karye bî-vech-i
şer‘î dahl ü ta‘arruz eylediklerinden emn ü râhatım meslûb olmağla vâki‘-i
rahîmâne ândan mutazarri‘dir ki Dîvân-ı hümâyûn kaleminden muktezâsı
ba‘de‘l-ihrac bundan böyle nâssa karışmayup kendi hânemde iskân eylemek
şartıyla iktizâsına göre bir kıt‘a emr-i âlîleri recâ ve niyâz olunur emr-i fermân
ve lütf-i ihsân hazret-i menlehü‘l-emrindir
Bende Kırmancıoğlu İbrahim kulları¹¹³*

Yukarıdaki arzuhal örneğindeki vakada olduğu gibi kendi köy ya da mahallesinde ailesi ve çocukları ile beraber insanların arasına karışmadan yaşamak isteyen cüzâmlıların durumlarının incelenip kadı tarafından kendi karyesinde hayatına devam etmesi yönünde karar verildiğine dair başka örnekler de mevcuttur. 30 Haziran 1802 tarihli Kastamonu’nun Daday Kazası ahalisinden cüzâma yakalanmış Hocaoğlu Hüseyin ismindeki kişinin köyünün haricinde münasip bir

¹¹² BOA. A.DVN. 77/61, 7 L. 1266 [16 Ağustos 1850].

¹¹³ A.b.

mahalde iskânının kabulü hakkında Daday kadısının ilâmı¹¹⁴ örneğinde olduğu gibi bir başka belgede de Çiğlene Kazası'nın Kürtköyü Karyesi ahalisinden Akçabeşe oğlu Süleyman'ın halilesi Tuti Hatun'un "*miskin illetine duçar*" olduğu halde birkaç küçük evladı bulunduğu için karyesinde gizli bir mahalde ikamesine kaza naibi tarafından izin verilmiştir.¹¹⁵ Bu belgeler, cüzâmlıların bazı durumlarda miskinhanelere getirilmeyip kendi bölgelerinde insanların arasına karışmadan ve hastalıklarını bulaştırmadan yaşabileceklerine dair durumlara örnek teşkil etmektedir.

Osmanlı'da cüzâmlıların, şehir içinde ya da yaşadıkları yerlerde serbestçe dolaşmaları ya da dilenmeleri kanunlarca yasaklanmış ancak yukardaki örneklerde olduğu gibi miskinhaneleri olmayan bölgelerde de halk arasına karışmadan yaşayacakları bölgeler tahsis edilip, iaşeleri sağlanmıştır.¹¹⁶

24 Eylül 1906 tarihli belge¹¹⁷, Kastamonu'da yaşayan on hanelik cüzâmlı nüfusun şehir dışında kendileri için hazırlanmış olan mahalleye nakledilmeleri ve buradaki geçimlerinin sağlanması hususu ile ilgilidir. Belgede cüzâm malulleri için maliye hazinesinden tahsis olunan 150 kuruş maaşın gecikme sebebiyle 80 kuruş olarak ödenmesine rağmen aslında bu ödemelerin mahalli belediyelerin acil vazifeleri arasında olduğu belirtilir. Aynı belgede söz konusu cüzâmlılar için Kastamonu belediyesinin gelirlerinden ödenmesi gereken maaşın hane başına Ellişer kuruş olmak üzere toplam 500 kuruş olarak ödenmesi gerektiği bildirilir.

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki cüzâmlı nüfusun "malul" sayılarak geçim ve barınmalarının devlet teminatı altında oluşunu göstermesi açısından dikkat çekici olan bu belge, miskinhane olmayan bölgelerdeki cüzâmlıların iskan koşullarını göstermesi bakımından da önemlidir. Miskinhane olmayan yerlerde aileleri ile halk arasına karışmadan yaşamak isteyen cüzâmlıların bu arzuları karşılandığı gibi¹¹⁸ cüzâmlı hanelerin çok olduğu yerlerde şehir merkezi dışında cüzâmlıların iskanı için bölgeler ayrılmıştır.¹¹⁹

¹¹⁴ BOA. C.SH. 1110/23, 28 S. 1217 [30 Haziran 1802].

¹¹⁵ BOA. C.SH. 1021/21, 2 R. 1216 [12 Ağustos 1801].

¹¹⁶ BOA. ŞD. 1676/ 7, 22 R. 1335 [15 Şubat 1917].

¹¹⁷ BOA. DH.MKT. 1102/48, 11 Temmuz 1322 [24 Eylül 1906].

¹¹⁸ BOA. C.SH. 1021/21, 2 R. 1216 [12 Ağustos 1801].

¹¹⁹ BOA. DH.MKT. 1102/48, 11 Temmuz 1322 [24 Eylül 1906].

2.3.3. Osmanlı'da Cüzâmlının Tedavisi

İslâm dünyasında cüzâm bulaşıcı ancak tedavi edilebilir bir hastalık olarak bilindiğinden XIV. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak nedenleri, belirtileri, tedavi şekilleri ile birlikte Türkçe tıp kitaplarında da yerini almıştır.¹²⁰

Ortaçağ tıp dünyasında yaygın olan bir düşünceye göre insan vücudu da dahil olmak üzere varlık âlemi “*Anâsır-ı erba'a*” denilen hava, toprak, su ve ateşten oluşmuştur. Bu dört unsurun insan vücudunda bulunma oranları insanın karakterini meydana getirmekte, “*Ahlat-ı erba'a*” denilen kan, balgam, safra ve sevdadan oluşan dört sıvının dengesi de sağlığı oluşturmaktadır. Bu görüşe göre hastalıkların sebebi, bahsi geçen sıvıların vücutta eksik ya da fazla salgılanarak aralarındaki oranın bozulmasıdır.¹²¹

Türklerin en çok korktukları hastalık cüzâm ve veba olduğu için bu hastalıkları çoğu zaman vebada olduğu gibi “*Maraz-ı İspanya*” diyerek ortaya çıkış yerlerini çağrıştıran tamlamalarla ya da cüzâmda olduğu gibi hastalığın sebebi olduğunu düşündükleri adlarla anmışlar ve cüzâmın toplumsal algılara göre değişen isimlerine yenilerini ekleyerek; “*Cüzâm-ı cimâdiye*”, “*Maruzü 'ş-şeytan*”, “*Marazü 'l-hacale*”, “*İlletü 'z-zânî*” gibi muhtelif isimler vermişlerdir.¹²²

Cüzâma verilen isimlerden de anlaşılacağı üzere vücuttaki “*Ahlat-ı erba'a*” denilen sıvıların içindeki sevda maddesinin fazla oluşu cüzâm, cinnet gibi hastalıkların ortaya çıkma sebebi olarak düşünülüyordu. “Kara sevdaya tutuldu” deyimini de bu inanıştan gelen ve siyah olduğuna inanılan sevda sıvısının vücutta artmasından dolayı aşka düşüldüğüne işaret etmekteydi. Bu inanışa göre kalpte “süveyda” adı verilen bir noktadan salgılanan sevda sıvısının oranındaki artış aşk ve cinnet¹²³ gibi cüzâmın da başlıca nedeniydi.¹²⁴

¹²⁰ Bedi N. Şehsuvaroğlu, *Cüzâm ve Türkçe Tıp Yazmaları*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Tıp Tarihi Enstitüsü, S. 58, 1961, s. 20-33.

¹²¹ Şeref Boyraz, *Fal Kitabı; Melhemeler ve Türk Halk Kültürü*, İstanbul: Kitabevi, 2006, s. 214.

¹²² Osman Şevki Uludağ, *Osmanlılar Devrinde Türk Hekimliği*, Hz. Esin Kahya, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2010, s. 137.

¹²³ Boyraz, *A.g.e.*, s. 214.

Emir Çelebi ve Nidâi'nin yazdıkları tıp kitaplarında cüzâmın nedeni şöyle açıklanmıştır:

*“Cüzâmın tabiatı sevdanın rikkatindedir,”*¹²⁵ *“kim balgamın galiz hılta galebesinden olur, veyahut hatunlar, hayzdan pâk olmadan cima ederler, doğan oğlan cüzâm olur.”*¹²⁶

XV. yüzyıldan XVIII. yüzyılın başlarına kadar yazılmış hemen tüm Türkçe tıp kitaplarında doktorlar cüzâmı tedavi etmek için vücuttaki sevda sıvısını azaltacağını düşündükleri terkipler önermişlerdir.¹²⁷

Kurutulmuş sünnet derisini misk ile karıştırıp yemek,¹²⁸ boz yürek yılanının ödünü çıkarıp etini semed unuyla kavurup yemek,¹²⁹ hüdhüd kuşunun gözünü, ayı yavrusunun hayasını¹³⁰ ve timsahın kanını içip, iç yağını yemek¹³¹ vücutta sevda sıvısının miktarını dengeleyeceği düşünülerek önerilen yiyeceklerdendi. Ayrıca, sevdavî kanı azaltmak için damardan kan almak, hacamat yapmak ve sülük yapıştırmak da¹³² sıklıkla başvurulan tedavi yöntemlerindendi.

XVIII. yüzyılın başlarında Veliyyüddin Efendi tarafından yazılan “Kamus’ul Hikmet-i Ve’t Tıp” adlı eserde kan alınarak yapılan böyle bir cüzâm tedavisinden bahsedilir; Bursa’da cüzâma yakalanan bir tüccar, şah damarından kan alarak birçok cüzâmlıyı tedavi eden Derviş Yusuf Efendi’ye gelerek kendisini de tedavi etmesini ister. Tehlikeli ve önemli tıbbi müdahalelerden önce kadıdan hüccet alınması gerektiğine işaret eden Yusuf Efendi, ancak hüccet alındıktan sonra cüzâmlının şah damarından kan alır. Bu tehlikeli müdahale sonrası tüccardan o kadar çok kan akar ki sonunda bayılır. Akan kan ancak damar tuzla ovularak durdurulabilir. Aynı işlem beş, altı gün sonra başka bir damar açılarak tekrarlanır ancak bu kez kanın durması daha uzun sürer. Cüzâmlının rengi beyazlaşıp dili dışarı sarkar en sonunda Yusuf

¹²⁴ Şehsuvaroğlu, **A.g.m.**, s. 20-33.

¹²⁵ Emir Çelebi, **Enmuzec-i fit Tıbb**, Aktaran: Şehsuvaroğlu, **A.g.m.**, s. 27.

¹²⁶ Nidâî, **Menafiünnas**, Aktaran: Şehsuvaroğlu, **A.g.m.**, s. 26.

¹²⁷ Salih b. Nasrullah, **Gayet-ül Beyan**, Aktaran: Şehsuvaroğlu, **A.g.m.**, s. 29.

¹²⁸ Nidaâî, **A.g.e.**, Aktaran: Şehsuvaroğlu, **A.g.m.**, s. 27.

¹²⁹ Veliyyüddin Efendi, **Kamus’sul Hikmet-i Ve’t Tıp**, Aktaran: Şehsuvaroğlu, **A.g.m.**, s. 30.

¹³⁰ Veliyyüddin Efendi, **A.e.**, Aktaran: Şehsuvaroğlu, **A.g.m.**, s. 32.

¹³¹ Veliyyüddin Efendi, **A.e.**, Aktaran: Şehsuvaroğlu, **A.g.m.**, s. 33.

¹³² Ak Şemsettin, **Risâle-i Tıbb-ı Hikmet**, Aktaran: Şehsuvaroğlu, **A.g.m.**, s. 26.

Efendi'nin damara uyguladığı basınçla kan durur ve cüzâmlı hasta kendine gelir. Kitabında bizzat izlediği bu damardan kan alma olayını anlatan Velliyüddin Efendi bir süre sonra Edirne'de karşılaştığı bu tüccarda cüzâmdan eser kalmamış olduğuna dair tanıklığını da bu tedavinin sonuna ekler.¹³³

Evliya Çelebi de cüzâmın tedavisinde etkili sonuçlar alınan, Kahire'deki Kalavun Hastanesi'nde üretilen “*Tiryak-ı Faruk*” adlı bir terkipten de söz eder. Hindistan ve Avrupa ülkelerine de ihracı yapılan bu karışım Çelebi'ye göre içindeki diğer maddelerin yanı sıra “*beş vukiyye zeytinyağı ve beş vukiyye yılan eti*” terkibi ile hazırlanmaktaydı.¹³⁴

Cüzâm tedavisi için özel ve etkin bir ilaç olan Süflon'un 1941 yılında bulunmasına¹³⁵ kadar devam eden uzun süreçte hastalığın tedavisi için sıklıkla denenilen yöntemlerden biri de hamam ve kaplıcalardı. Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi boyunca sıklıkla bahsettiği bu kaplıcalardan bazıları; “*Âb-ı nâbdan nûş eden cereb ü cüzâmdan halâs olur*”¹³⁶ diye bahsettiği Eskişehir, “*cüzzâm ve felç ve barasa, ve hafakâna ve zâtü'l-cenbe, bi-emri-i Hudâ gâyet nâfi'dir*”¹³⁷ dediği Ilgın, “*Hâssasiyeti ol mertebededir kim cüzâm ve miskinâdem kırk kerre girse anadan dogma olur*”¹³⁸ diyerek anlattığı Aydos kaplıcalarıdır.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki belgelerde bu karmaşık ve zahmetli terkiplerle “*fasd*” adı verilen tehlikeli kan alma tekniklerinin, miskinhanelerde bir tedavi yöntemi olarak denendiğine dair bir kayda rastlanmamıştır.

1831 ile 1913 tarihleri arasında Dr. Lorenz Rigler ile II. Abdülhamid'in doktoru olan Zambako Paşanın Üsküdar Miskinler Tekkesi'nde gözlemler yaparak hastalığın patolojik süreçlerini inceledikleri bilinmektedir. O dönemde hekimler tarafından cüzâmlı hastalara uygulanan sülük yapıştırma, soğuk lapa, civalı ve iyotlu

---

¹³³ Şehsuvaroğlu, **A.g.m.**, s. 31.

¹³⁴ Terzioğlu, **A.g.m.**, s. 15.

¹³⁵ Ethem Utku, **A.g.m.**, s. 13.

¹³⁶ Evliya Çelebi, **A.g.e.**, 3. Kitap, s. 11.

¹³⁷ **A.e.**, s. 15.

¹³⁸ Evliya Çelebi, **A.g.e.**, 5. Kitap, s. 48.

merhem sürme gibi tedavi usullerinin¹³⁹ miskinhanede kalan cüzâmlılar üzerinde denenip denenmediğine dair elimizde kesin bir bilgi yoktur. Kapanış süreci diğer miskinhanelere göre daha geç bir tarihe tekâbül eden Kıbrıs Miskinhanesi'nde kalan cüzâmlıların ise 1922 tarinden itibaren “*Chaumoogra Oil*” isminde bir ilaçla tedavi edilmeye çalışıldıkları ancak ilk yıl hastalarda kayda değer iyileşme gözükmemekle beraber tedavinin ikinci yılından itibaren basillerin ve nodüllerin kaybolarak, dökülen kaşların yeniden çıkmaya başladığına dair detaylı bilgiler İngiliz dönemine ait kayıtlarda yer almaktadır.¹⁴⁰

---

¹³⁹ Yıldırım, **A.g.e.**, s. 65.

¹⁴⁰ Berathı, **A.g.e.**, s. 83.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: OSMANLIDA KURULAN MİSKİNHANELER VE ÜSKÜDAR MİSKİNLER TEKKESİ

3.1. OSMANLILARIN KURMUŞ OLDUĞU MİSKİNHANELER

Osmanlılarda genellikle “*Miskinler Tekkesi*”, “*Miskinler Dergâhı*”, “*Miskinler Zaviyesi*”, “*Meczumin Zaviyesi*” ve “*Miskinhane*” adlarıyla anılan cüzâmhanelerin ilki II. Murad (1421-1451) zamanında Edirne’de açılmıştır.¹ Daha sonra İstanbul, Bursa, Kıbrıs ve Girit’te de miskinhaneler açılmış ve halkın merhametini kazanmak için genellikle Miskinler Tekkesi diye anılmışlardır. Osmanlılar, Anadolu’da miskinhane olmayan şehirlerde ise dış mahallelerden birini cüzâmlıların tecridine ayırmışlardır.²

Edirne Miskinhanesi, Osmanlı’da kurulan ilk miskinhane olma özelliği taşımaktadır. Bu miskinhane ile ilgili II. Murad zamanında Kirişhane semtinde açıldıktan sonra 1628 yılına kadar faaliyet gösterdiği ve semtteki mezarlıkta bulunan cüzâmlılara ait olduğu söylenen birkaç mezar taşının dışında elimizde bilgi yoktur.³

3.1.1. Üsküdar Miskinler Tekkesi’nin Kuruluşu

Üsküdar Miskinler Tekkesi hacıların ve Payitahttan çıkan ordunun geçtiği Bağdat Menzil Yolu üzerinde Yavuz Sultan Selim tarafından 1514’de yaptırılmıştır.⁴ Yavuz Sultan Selim, İran Seferi’ne çıkarken yanına aldığı Miskin Dede namında bir dervişin arzusu üzerine tekkeyi inşa ettirmiştir.⁵

Cüzâma yakalanan kimseleri, halktan ayrı tutarak hastalığın bulaşmasını önlemek amacıyla yapılacak miskinhane için en uygun yer olarak Karacaahmet

---

¹ Nuran Yıldırım, “Cüzâmhaneler”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayımları, İstanbul: 1994, C. VII, s. 456.

² Ünver, **A.g.e.**, s. 5.

³ **A.y.**

⁴ Nil Sarı, Ü. E. Kurt, “Üsküdar Miskinler Tekkesi”, (Çevrimiçi) <http://www.uskudar.bel.tr/tr-TR/bilgi/Lists/Sunumlar/Attachments/.../T51.pdf>, 14 Nisan 2014, s. 1-11.

⁵ Mehmet Nermi Haskan, “Yüzyıllar Boyunca Üsküdar”, (Çevrimiçi) <http://www.uskudar.bel.tr/tr-TR/hizmet/Sayfalar/YayinDetay.aspx?Sureli>, 5 Nisan 2014, s. 278.

Mezarlığı'nın İraniler Kabristanı'na bakan kısmı seçilmiştir.⁶ 1514 senesinde Üsküdar sadece Tunusbağı, Çiçekçi ve Selimiye'ye kadar yayılmış olup şimdikinden daha küçük bir alanı kaplıyor ve İstanbul'un çok uzağında sayılıyordu.⁷ 9 oda olarak inşa edilen tekkeye 1810 yılında, II. Mahmud'un (1808-1839) hazine vekili Ali Ağa⁸ tarafından 11 oda daha ilave edilmiş ve böylece tekkedeki oda sayısı 20'ye çıkmıştır.⁹

Tekkenin, Bağdat Menzil Yolu üzerinde inşa edilmesinin bir diğer nedeni, cüzâmlıların işlek bir yerde ikamet ettirilerek halkın ihsan ve merhamet duygularından faydalanabilmelerini sağlamak içindir. Yolculuğa çıkan ya da dönenler tekkenin önünde yer alan sadaka taşlarına gönüllerinden koparıp bırakırlar¹⁰ bu taşlara para bırakıldığını gören “Gözcü Dede” içeriye “Selam” diye seslenip sadakayı haber verir ve bunu işiten cüzâmlılar da uzun uzun “âmin” diye bağırırlardı.¹¹

İslâm dininin muhtaçlara dönük en önemli kavramlarından biri olup, ayet ve hadislerle teşvik edilen sadakanın, verilen kişinin onurunu kırmayacak biçimde gerçekleşmesine büyük önem verilmiştir.¹² Kur'ân-ı Kerim'de Bakara sûresinde “*Ey iman etmiş olanlar, vermiş olduğunuz sadakaları, yapmış olduğunuz iyilikleri başa kakmak ve eziyet vermekle geçersiz kılmayın*”¹³ diyerek emrettiği şekilde Müslüman toplumlarda yardımın gizli yapılmasına büyük özen gösterilmiş ve bu hassasiyetin Osmanlı toplumuna has incelikli bir şekli olan “Sadaka Taşı” uygulaması ortaya çıkmıştır.¹⁴

Süheyl Ünver, sadaka taşlarını şu şekilde tarif etmektedir:

⁶ Enver Naci , “Miskinler Tekkesi”, **Yedigün Dergisi**, İstanbul: 1935, C. V, S. 126, s. 11.

⁷ Haskan, **A.g.m.**, s. 278.

⁸ İbrahim Hakkı Konyalı, **Abideleri ve Kitabeleriyle Üsküdar Tarihi**, İstanbul: Türkiye Yeşilay Cemiyeti Yayınları, C. I, 1976, s. 235.

⁹ Haskan, **A.g.m.**, s. 279.

¹⁰ **A.y.**

¹¹ Ünver, **A.g.e.**, s. 5.

¹² Duman, **A.g.md.**, s. 384.

¹³ **Bakara**; 2/ 64.

¹⁴ Ziya Kazıcı, “Osmanlı'da Hayır Müesseseleri ve Sadaka Taşları” (Çevrimiçi) <http://www.oruczekatsadaka.com> , 15 Ağustos 2014.

“Sadaka taşı iki metre boyunda mermer bir sütun, üstünde bir çukur var. Geçen asırda yolu buraya düşenlerden hal ve vakti yerinde olanlar mermerin üstündeki çukura bir miktar para bırakmış. Derdini kimseye açamayan hakiki bir fakir ihtiyacı olunca oradaki parayı alır. O günkü ihtiyacı bir kuruş mu? Yüz para mı? Onu ayırır, kalanını kendisi gibi ihtiyacı olanları düşünme terbiyesi icabı çukuruna kor ve meçhul sadakacıya içinin memnunluğunu kalbinden ulaştırır ve dönermiş.”¹⁵

Sadaka taşları uygulaması Osmanlı’da Tanzimat dönemine kadar devam etmiş ve ihtiyaç sahiplerinin teşhir olmadan yardım almalarına olanak sağladığı gibi dilencilğin önlenmesine de hizmet etmiştir.¹⁶

Üsküdar Miskinler Tekkesi’nin önünde bulunan sadaka taşları da aynı yardımlaşma ve sadaka kültürünün incelikli bir ürünü olarak bu amaca hizmet etmek için dikilmiş taşlardı. Cüzâmlılarla temas etmeden yardımda bulunmak isteyen yolcular¹⁷ tekkenin önündeki sekiz adet üstü delik taşa sadakalarını bırakır¹⁸ ve bu sadakalar bir sandıkta biriktirilerek haftadan haftaya açılıp miskinler arasında paylaştırılırdı.¹⁹ Süheyl Ünver’in sekiz adet olarak belirttiği bu sadaka taşlarını²⁰ Enver Naci, yarım adam boyunda 10-15 tane olarak belirtmiştir.²¹ Zaman içinde büyük kısmı yok olan bu taşlardan günümüze mezar taşı olarak kullanılan sadece bir tanesi kalmıştır.²²

3.1.2. Bir Dilek Kapısı ve Şifa Kaynağı Olarak Miskinler

¹⁵ Süheyl Ünver, “Sadaka Taşları”, (Çevrimiçi) <http://www.os-ar.com>, 17 Ağustos 2014.

¹⁶ Duman, **A.g.md.**, s. 384.

¹⁷ Ünver, “Sadaka Taşları”, (Çevrimiçi) <http://www.os-ar.com>, 17 Ağustos 2014.

¹⁸ Ünver, “Cüzâm Hastalığına Dair Arşiv Kayıtları ve Kayseri Leprosiserisi”, **Dirim Dergisi**, 1936, C. XI, S. 3, s. 79.

¹⁹ Naci, **A.g.m.**, s. 11.

²⁰ Ünver (1936), **A.g.m.**, s. 79.

²¹ Naci, **A.g.m.**, s. 11.

²² Yıldırım, **A.g.e.**, s. 64.

Enver Naci'nin halkın tekkedeki cüzâmlılardan medet umduklarını anlatan satırları, halkın Miskinler Tekkesi'nin sakinlerinden gerçek bir tekke müridi gibi deva beklediklerini gösterir: “*Gebe kalamayan kadınlarla, evde kalmış telâkki edilen 18- 20 yaşındaki kızlar miskinlerin en büyük gelir kaynaklarıydı. Bu zavallı kadınlar tekkenin ortasındaki alanda bulunan bir değirmen taşını bir miskinın yardımıyla çevirir, böylece kısmetini açar. Bu arada hücrelerin pencerelerinden kafalarını uzatmış olan miskinler değirmen çeviren arkadaşlarının işaretini üzerine hep bir ağızdan “Amin Amin!” diye haykırırlardı.*”²³

Miskinler Tekkesi'nde yatan cüzâmlılardan halkın dua ve deva beklmelerine bir başka örnek de Evliya Çelebi'nin Tokat'ta şehir dışında yer alan miskinler tekkesine, atı hasta olanların gelip miskinlerden dua istemelerini anlattığı şu bölümdür: “..... *Du'aları müstecâbdır, hatta bir ademin atını sancı dutsa yâhûd düvüce ve kızıl kurd olsa bir akçelik yağ mumu alup atın boğazına asup tekyeyi deverân u seyerân etdirirken miskinler “ Allâh Allâh” deyü gülbâng-ı Muhammedî du'âsın ederler. Bi-emrillâhî Te'âlâ ol at şifâ bulur.*” Çelebi, hastalanmış atlara dair bu ilginç ritüeli ve sonuçlarını bizzat yaşamış biri olarak, kendisine Basra Paşası Efrâsiyâbzâde tarafından hediye edilen cins atının Tokat'ta sancılanması üzerine miskinler tekkesine gidip bir akçelik mum götürdüğünü ve atının iyileştiğini yazar.²⁴

Gebe kalamayan kadınlardan, evde kalmış kızlara ve oradan hasta atlara uzanarak, miskinlerin duaları etrafında şekillenen bu umutların kaynağı cüzâmlıların dualarının hemen kabul gördüğüne dair halkta oluşan güçlü inançtı.

3.1.3. Cüzâmlıların Miskinler Tekkesi'nde Tecridi

Miskinler Tekkesi'ne alınacak kişilerin cüzâmlı olmaları şarttı. Sadece hekimler tarafından hastalıklarının cüzâm olduğu teşhis edilenler buraya alınır, hastalığının cüzâm olmadığı kesinleşenler “*ol marazdan ve zahmetden berü's-sâha*” denilerek serbest bırakılırlardı. Hastalığının cüzâm olduğu kesinleştikten sonra miskinhaneye yatmak istemeyen kişiler ise kolluk kuvvetlerinin yardımıyla buraya

²³ Naci, **A.g.m.**, s. 11.

²⁴ Evliya Çelebi, **A.g.e.**, 5. Kitap, s. 36.

getirilirdi.²⁵ Evliya Çelebi, cüzâmlıların Üsküdar Miskinler Tekkesi'ne getirilişlerini şöyle anlatır:

“Ve Tekye-i Miskinler, tarîk-i âm üzre şehir haricinde bir tekyedir. Cümle miskinler anda sâkin olup nezaratlar ile geçinirler. Şehir içre bir miskin haber alsalar amân vermeyüp alup tekyelerine götürürler. İsterse a'yân, eşrâf, kibâr olsun anı miskinler ellerinde olan hatt-ı şerifleri ile alup miskinhaneye götürürler. Zîrâ diyâr-ı Rûm'da cüzâm marazı sârîdir deyü şehir içre miskîn durmak memnû' olduğundan her şehir haricinde başka miskînâneler vardır. Kimse ile ihtilât etmeyüp başka sâkin olurlar.”²⁶

Ayvansarayî Hafız Hüseyin Efendi, “*Hadikatü'l Cevâmi*” adlı eserinde Üsküdar Miskinler Tekkesi'ni zaman zaman kullanılan bir diğer isimle “*Dedeler Mescidi*” başlığı altında şöyle anlatmıştır:

“Miskinler mescidi denmekle meşhurdur. Bânisi fatih-i Mısır Sultan Selim Han-ı Kadîm hazretleridir. Binası “Zıkr 920”(1514/1515) tarihindedir. Bu miskin tabiri fakir demek olmayub, belki bir illet-i mahsusa olub, güya bir soy gibi bir sınıf kimesnelerde vukû' bulur. El- iyâzü billah her kimde zuhur ederse bunlar gitdikte, eğer o illetten bir nişâne zuhur etmiş ise yanlarına alurlar ve illa başka kimesneyi içlerine dahil etmezler. Gerek zükûr ve gerek inâs cümlesi miskin olmak şartdır. Fütûhât ve sadakat eksik değildir ve yine kendilerinden bir şeyhleri ve kendilerine mahsus bir ayinleri olub, iyâl ve evladları cümle o mahaldedir.”²⁷

---

²⁵ Sarı, **A.g.m.**, s. 368.

²⁶ Evliya Çelebi, **A.g.e.**, 1. Kitap, s. 234.

²⁷ Ayvansarayî Hüseyin Efendi, Alî Sâti' Efendi, Süleymân Besîm Efendi, **Hadikatü'l – Cevâmi' (İstanbul Câmileri ve Diğer Dîni – Sivil Mi'mârî Yapıları)**, “Dedeler Mescidi”, Haz. Ahmed Nezh Galitekin, İstanbul: İşaret Yayınları, 2001, s. 655.

Ayvansarayî'nin de belirttiği gibi “Miskin” tabiri cüzâmlı anlamında kullanılmakla beraber aciz, tepkisiz, yoksul ve hareketsiz anlamlarına da geldiğinden cüzâmlıların durumuna uygun bir tanımlama olarak toplumun hastalığa bakışındaki nezaketi de göstermektedir. Cüzâmlıların barındığı bu ve buna benzer yapıların tekke, zaviye, hangah gibi isimlerle anılmasının nedeni hem tarikat pirlерinin türbesi yanında müstakil bir grup olarak yaşanılan tekkelere benzerliğinden hem de halkın merhamet duygularını uyandırmak içindi.²⁸

Üsküdar Miskinler Tekkesi toplum içinde yaşama şansı olmayan cüzâmlıları barındırma ve sağlıklı kişileri cüzâmdan koruma amacıyla kurulmuş bir sosyal yardım kuruluşuydu. O dönemde cüzâm hastalığının tedavisi olmadığından tekkede kalan hastalara herhangi bir tedavi uygulanmıyor ve vakıflara bağlı bir kurum olduğu için tekkeye, Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nin izni olmadan hasta kabul edilmiyordu.²⁹

Diğer taraftan bu tekkeye sadece İstanbul'dan değil İstanbul dışından cüzâmlılar da getirilirdi.³⁰ Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan Trabzon'da cüzâma yakalanmış iki kişinin Üsküdar'daki tekkeye kabul edilip edilemeyecekleri hakkında Dâhiliye Nezaretine yazılan aşağıdaki dilekçe bu duruma örnek teşkil etmektedir:³¹

Evkâf-ı Hümayûn Nezâret-i Celîlesine

Cüzzâm illetine mübtelâ olup mahallince tedâvîleri gayr-ı kâbil olmasından dolayı Dersa'âdet'e gönderilmelerine Trabzon vilâyetinden lüzûm gösterilen iki kişinin Üsküdar'da kâin miskînler dergâhına kabûlleri mümkün olup olmayacağıнын inbâsına himem-i aliyye-i nezâret-penâhîleri derkâr buyrulmak bâbında

Hülâsa: Cüzzâm illetine mübtelâ iki şahs hakkında

²⁸ Sarı, **A.g.m.**, s. 367.

²⁹ Yıldırım, **A.g.e.**, s. 64.

³⁰ Sarı, **A.g.m.**, s. 370.

³¹ BOA. DH.MUİ. 62/20, 24 Kânûn-i sâni [6 Şubat 1910].

Aynı konu üzerine Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde 1905 tarihli; Trabzon'da biri tutuklu iki cüzâmlı dilencinin Üsküdar'daki Miskinler Tekkesi'ne gönderilmesi ile ilgili karar³² ve Nablus kasabasında iâşe ve tedavileri yapılamayan cüzâmlıların, Dersaadet Cüzâmhanesi'nde tedavileri için gerekenin yapılması³³ yönünde alınan bir diğer karar örneği Üsküdar Miskinler Tekkesi'ne İstanbul dışından da cüzâmlıların geldiğini gösteren belgelerdir.

Zaptiye Nezareti'nin 1899 yılında bütün vilayetlere gönderdiği tamim uyarınca, İstanbul'da cüzâmlıları kabul eden ve tedavilerinin yapılabileceği bir hastane olmadığı için bu tarihten itibaren İstanbul'a başka yerlerden hasta gönderilmemesini istemiştir.³⁴ Ancak yukarıda verdiğimiz Trabzon'da tedavileri yapılamadığı için Üsküdar Miskinler Tekkesi'ne gönderilen cüzâmlılar örneğinde görüldüğü üzere 1910 tarihinde dahi Üsküdar Miskinler Tekkesi'ne dışardan hastalar gelmekteydi.³⁵

3.1.3.1. Gayrimüslim Cüzâmlıların Tekkeye Kabulü

Üsküdar Miskinhanesi'ne yatırılmak üzere İstanbul dışından gelen cüzâmlılar olduğu gibi Osmanlı Devleti sınırları dışında cüzâma yakalanan Osmanlı vatandaşlarından da tekkeye kabul edilenler olabiliyordu. Başbakanlık Osmanlı Arşivinde bulunan 1899 tarihli Varşova'da Sen Lazar Hastanesi'nde yatmakta iken sınır dışı edilen ve kendi isteği ile memleketi Kalimnos Adası'na gitmek isteyen Antuvan Kafalyas'ın³⁶ Bayburt ve Trabzon yoluyla Üsküdar'daki miskinhaneye yerleştirilmesi hususundaki belge³⁷ imparatorluk sınırları dışında yaşayan ve Devlet-i Aliyye Tebaası'na mensup Hristiyan cüzâmlıların da Üsküdar Miskinhanesi'ne kabul edildiklerini göstermesi açısından önem taşımaktadır.

³² BOA. DH.MKT. 925/37, 15 Za.1322 [21 Ocak 1905].

³³ BOA. DH.MKT. 24/144, 22 Ra. 1311 [2 Ekim 1893].

³⁴ BOA. ZB. 34/588, 20 Haziran 1315 [2 Temmuz 1899].

³⁵ Yıldırım, **A.g.e.**, s. 64.

³⁶ BOA. DH.TMIK.M. 7/78, 19 B. 1317 [23 11 1899].

³⁷ BOA. DH.MKT. 16/2349, 23 M. 1318 [22 Mayıs 1900].

1887 tarihli belge³⁸ cüzâma yakalanan hastaların tedavisi için Üsküdar'da bir miskinler tekkesi olmasına rağmen tekkenin Müslüman hastalar için vakfedildiğini ve Hıristiyan hastaların tedavi edilebileceği yerlere ihtiyaç duyulduğundan bahseder. Bu belge ve "Miskinler Tekkesi'ndeki hastaların tamamı Müslümandı"³⁹ bilgisinden hareketle Devlet-i Aliyye tebaasından Antuan Kafalyas'ın 1900 yılında Üsküdar Miskinler Tekkesi'ne yerleştirilmesini⁴⁰ tekkenin daha geç dönemlerine ait münferit bir uygulama olduğunu düşünsek bile Osmanlı dönemine ait çeşitli kayıtlar miskinhanelerde gayrimüslim cüzâmlıların da kalabildiğini göstermektedir.

Konya Şeriye Sicillerinde yer alan daha erken dönemlere ait iki belgede de Müslüman olmayan cüzâmlıların miskin tekkelerindeki tecritlerine örnek oluşturmaktadır. Bu kayıtlara göre 15 Temmuz 1692 tarihinde Sırçalı Sultan Miskinler Zaviyesi'nde, Arslan adlı bir zimmi kalmakta olup,⁴¹ Misis oğlu Mank adlı başka bir zimmi de cüzâm olduğu şüphesiyle aynı miskinhaneye yatırılmak istenmiş ancak yapılan muayene sonucu hastalığının cüzâm olmadığı anlaşılınca zaviyede kalmaya mecbur bırakılmamıştır.⁴²

Üsküdar Miskinler Tekkesi'ne yatırılmak istenen Antuan Kafalyas⁴³ ve Sırçalı Sultan Miskinhanesi'nde yatan ve yatırılmak istenen iki gayrimüslime dair⁴⁴ farklı tarihlere ve farklı miskinhanelere ait benzer uygulamalar sayıca az da olsa Müslüman olmayan cüzâmlıların da miskinhanelere kabul edilebildiklerini göstermeleri açısından son derece önemlidir.

3.1.4. Miskinler Tekkesi'nin İdaresi ve Teşkilatlanması

Üsküdar Miskinler Tekkesi, miskinlerin ibadetlerini yapması için tekke bünyesinde kurulmuş olan mescidin imamı tarafından yönetilmekteydi. Tekkenin dini ve idari işleyişinden sorumlu olan imam, mesuliyetindeki bu iki farklı göreve

³⁸ BOA. DH.MKT. 105/1443, 15 Z. 1304 [3 Eylül 1887].

³⁹ Yıldırım, **A.g.e.**, s. 65.

⁴⁰ BOA. DH.MKT. 2349/16, 23 M. 1318 [22 Mayıs 1900].

⁴¹ KŞS. No: 49, s. 138. Aktaran: Yusuf Küçükdağ, "Konya'da Cüzâmlı Hastaların Osmanlı Döneminde Bakım ve Tedavileri", **Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları**, İstanbul: 2003, S. 9, s. 189.

⁴² KŞS. No: 45, s. 181. Aktaran: Yusuf Küçükdağ, **A.g.m.**, s. 189.

⁴³ BOA. DH.MKT. 2349/16, 23 M. 1318 [22 Mayıs 1900].

⁴⁴ KŞS. No. 49, s. 138; KŞS. No. 45, s. 181. Aktaran: Küçükdağ, **A.g.m.**, s. 189.

atfen hem tekkenin şeyhi hem de müdürü sayılırdı.⁴⁵ İbrahim Hakkı Konyalı'nın “*miskinlerin yine kendilerinden bir şeyhi vardı*”⁴⁶ ifadesi doğrultusunda, miskinhanenin ilk dönemlerinde imamlar cüzâmlılar arasından seçilmiş olsa da tekkenin son müdürü İzzet Efendi'nin Süheyl Ünver'e verdiği bilgiler ışığında tekkenin son yüzyılındaki imamların cüzâmlıların arasından seçilmediği kesin olarak bilinmektedir.⁴⁷

Tekkede görevlendirilen imamların cüzâmlılar arasından seçildiğine dair bilgilerin tekkenin ilk dönemlerine ait bir uygulama olduğu düşünülürse, arşivde kaydı bulunan imam atamalarının padişahın emriyle sadece cüzâmlı imamlar arasından mı yapıldığı soruları akla gelebilir.⁴⁸

Başbakanlık Osmanlı Arşivinde bulunan atamalarla ilgili belgeler miskinler tekkesine tayin edilen imam ya da hatibin cüzâmlı olup olmadığı ile ilgili kesin bilgiler vermemekle beraber tekkenin imam ve hitabetlik görevine ilişkin arşiv belgeleri, atamaların bizzat padişahın hatt-ı hümayun'u ile yapıldığını göstermektedir.

5 Haziran 1796 tarihli belgede “Üsküdar Miskinler Tekkesi'nde bulunan caminin hitabetliği Mustafa Halife'ye tevcih edilmiştir.”⁴⁹ Aynı konudaki bir başka belgede de caminin imamet ve hitabetliği Yakub bin İbrahim'e tevcih edilmiştir.⁵⁰

Mukaddemâ sadr-ı a'zam tarafından minber vaz' olunan Üsküdar'da vâki' Miskinler tekyesi mescidinin ber vech-i hasebi imâmet ve hitâbetine mutasarrıf olan Ahmed Halife veledi Kebîr kendü hüsn-i rızâsıyla yedinde olan berâtın virüp mutasarrıf olduğu ciheteyn-i mezbûrteyni erbâb-ı istihkâkdan işbu râfi'-i tevki'-i refî'ü'ş-şân-ı hâkânî Mehmed Halife ibni Halîl zîde salâhuya ferâğ u kasr-ı yedd itmeğin kasr-ı yedinden ber vech-i hasebi merkûma tevcih ve yedine berât-ı âlişânım virilmek recâsına Üsküdar kâdîsı Mevlânâ İsmâ'îl zîdet

⁴⁵ Ünver, **A.g.e.**, s. 8.

⁴⁶ Konyalı, **A.g.m.**, s. 235.

⁴⁷ Ünver, **A.g.e.**, s. 10.

⁴⁸ Sarı, **A.g.m.**, s. 371.

⁴⁹ BOA. HAT. 1464/47, 29 Z. 1210 [5 Haziran 1796].

⁵⁰ BOA. HAT. 1616/4, 18 B. 1254 [7 Ekim 1838].

fezâilehu arz itmeğle ancak hitâbeti pâye-i serîr-i i'lâma telhîs olundukda hakkında mezîd-i inâyet-i pâdişâhânem zuhûra getirüp sâdır olan hatt-ı hümâyûn-ı şevket-makrûnum mücebince tevcîh idüp bin iki yüz iki senesi Muharremi'nin yirmi sekizinci günü târîhiyle müverrah virilen ruûs-ı hümâyûnum mücebince bu berât-ı hümâyûnu virdim ve buyurdum ki mezbûr Mehmed Halîfe ibni Halîl zîde salâhu varup kasr-ı yedd iden merkûm yerine mescid-i mezbûrda ber vech-i hasebi imâm ve hatîb olup edâ-yı hıdmet eyledikten sonra işbu berât-ı âlişânıma mugâyir imâmet ve hitâbeti umûruna taraf-ı âhardan hiç ferd mâni' ve muzâhim olmayup dahl ü ta'arruz kılmayalar şöyle bileler alâmet-i şerîfe i'timâd kılalar tahrîren fi'l-yevmi't-tâsi' işrîn Muharrem sene isnâ ve mieteyen ve elf Mahrûse-i Kostantîniyye⁵¹

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde mahfuz bulunan 1787 yılına ait bir başka belge de mescid imamlarının görevden ayrılma ve tayinleri ile ilgili önemli bilgiler içermektedir.

Miskinler Tekkesi mescidinde imam ve hatib olan Ahmed Halife kendi rızasıyla bu görevden ayrılmayı talep etmiş, kendi yerine Mehmed Halife'nin getirilmesi hususunu Üsküdar Kadısı İsmail Efendi'ye arz etmiştir. Bu vaziyet padişaha telhis edilince, tayini uygun bulunan Mehmed Halife'ye berat-ı hümayun verilmiştir.

Berat-ı hümayunun sonunda imamlık ve hatiplik vazifesini ifa sırasında hiç kimsenin kendisini engellememesi, sıkıntı vermemesi ve taaruz içinde olmamaları da sıkı sıkıya tenbih edilmiştir.⁵²

Evkaf-ı Hümayun Nezareti 1826 yılında dağınık bir halde bulunan ve kötü bir şekilde yönetilen vakıfları merkezi bir kurumun çatısı altında toplamak için kurulmuştur.⁵³

⁵¹ BOA. C.EV. 509/25748, 28 M. 1202 [9 Kasım 1787].

⁵² **A.b.**

⁵³ Nazif Öztürk, **Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi**, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995, s. 69.

Miskinler Tekkesi'nin nezarete bağlanması hemen olmamış, ancak bu durum 1838 yılında çıkarılan bir irade-i seniyye ile gerçekleşmiştir. Elimizde mevcut bulunan 1838 tarihli belgede aynı zamanda tekkede bulunan mescidde imamlık ve hatiplik yapacak olan görevlilerin hususiyetleri ile göreve başlama ve ayrılma şekilleri hakkında önemli bilgiler ihtiva etmektedir.⁵⁴

Buna göre Miskinler Tekkesi mescidinde imamlık ve hatiplikle vazifeli olan kişiler genellikle seyyid olup görevlerini ancak kendi rızaları ile bırakmaktadırlar.⁵⁵ Bazı belgelerde görev sürelerinin kaydı hayat olduğu da belirtilmektedir.⁵⁶

Ataması yapılacak yeni imamlar için “*lede'l imtihan ehliyeti mümâyün olur*” şeklinde bir ifade kullanılmaktadır. Bu ifadeye göre tekke mescidinde imam ve hatiplik yapacaklarda bazı vasıfların arandığı ve görev esnasında bu aranan özelliklerin dışında kusur kabul edilebilecek davranışları olanların azledilerek yerine göreve haiz olma şartı taşıyanların getirileceği anlaşılmaktadır.⁵⁷

Miskinler Tekkesi mescidinde imam ve hatiplik yapan din görevlileri aynı zamanda tekke şeyhliği görevini de yürütmektedirler.⁵⁸ Yeterli ehliyet sahipleri arasından seçilmekte⁵⁹ olan söz konusu şeyhlerin atamaları da Evkaf Nezareti'nce yapılmaktadır.

Arz-ı bendeleridir ki,

İşbu arz-ı hâl ve derkenâr ve evkâf müfettişi faziletlü efendi dâ'îlerinin i'lâmü nâtik olduğu üzre medîne-i Üsküdar'da miskinler tekyesi mescid-i şerîfnde ber vech-i hasebi hitâbet ve imâmet cihetleri mutasarrıfı Seyyid Ahmed bin Ali Halîfe'nin hüsn-i rızâsıyla kasr-ı yedinden lede'l-imtihân ehliyeti nümâyân olan sâhib-i arz-ı hâl Seyyid Ya'kûb bin İbrâhîm Halîfe'ye ber mûceb-i nizâm bi'n-nefs bilâ kusûr edâ-yı hîdmet itmek ve terk ü tekâsül ider ise ref'inden âhara virilmek şartıyla bâ hatt-ı şerîf-i şevket-redîf-i şâhâne ve bâ ruûs-ı

⁵⁴ BOA. HAT. 1616/4-1, 9 Ca. 1254 [31 Temmuz 1838].

⁵⁵ BOA. HAT. 1616/4-1, 11 Ca. 1254 [2 Ağustos 1838].

⁵⁶ BOA. BEO. 2742/205638, 10 Za. 1323 [6 Ocak 1906].

⁵⁷ BOA. HAT. 1616/4-2, 2 Ca. 1254 [23 Ağustos 1838].

⁵⁸ Ünver, **A.g.e.**, s. 8.

⁵⁹ BOA. HAT. 1616/4-2, 2 Ca. 1254 [23 Ağustos 1838].

hümâyûn tevcih ve yedine kaleminden iktizâ iden berâtı i'tâ olunmak bâbında emr u fermân hazret-i menlehü'l-emrindir.

*Darbhâne-i âmire müşîri sa'âdetlü atûfetlü paşa hazretleri iktizâsına himmet buyura diyü buyruldu.*⁶⁰

3.1.4.1. İmamların Maaşları

Üsküdar Miskinler Tekkesi'nde görev yapan imamların maaşları Mihrişah Valide Sultan Vakfi başta olmak üzere çeşitli vakıflarca karşılanmaktaydı. 1906 tarihli vesikadan öğrendiğimize göre Hasan Tevfik Efendi tekkede imam iken vefat etmiştir. Hayatta iken kendisine maaş olarak Mihrişah Valide Sultan Vakfi'ndan on kuruş ve Şehabettin Paşa vakfından kırk kuruş olmak üzere toplam elli kuruş maaş ödenmekteydi. Hasan Tevfik Efendi'nin ölümünden sonra bu maaş, vazifesi ve geliri bulunmayan kardeşi Mehmed Kazım Efendi'ye “*kayd-ı hayat*” şartıyla ödenmiştir.⁶¹

Evkaf Dairesi'nce yazılmış bu vesikadan da anlaşılacağı üzere Miskinler Tekkesi'nde görev yapan imamların adı geçen vakıflar tarafından görevleri süresince ödenen düzenli bir maaşları vardı.

Üsküdar Miskinler Tekkesi'nde görev yapan imamların buradaki maaşlarından başka gelirleri de olabilmekteydi. İstanbul Mahkemesi 24 numaralı şeriye sicilinde “*İstanbul İskelelerindeki tüm kayıkların sayısı ile sahip ve çalışanlarının isimleri*” nin yazılı olduğu kayıta o tarihte Üsküdar Miskinler Tekkesi'nde görev yapan Mehmed ismindeki imamın Kumkapı İskelesi'nde Samatya – Kumkapı arasında dolmuş yapan kayık ashâbından biri olduğu bilgisi yer alır.⁶² Aynı sicilde sözkonusu hatta çalışan kayıkların bir seferde on iki kişi taşıyabilecekleri tahmin edilmişken “*kadime mugayir*” olarak on beş kişiden fazla yolcu aldıklarının tespit edildiği ve bundan sonra on iki yolcudan fazla alan kayıkçılara razı olunmayacağı bilgisi yer alır.⁶³ Aynı tarih aralığı içindeki şeriye sicilinde yer alan Beşiktaş ve

⁶⁰ BOA. HAT. 1616/4-2, 2 Ca. 1254 [23 Ağustos 1838].

⁶¹ BOA. BEO. 2742/205638, 10 Za. 1323 [6 Ocak 1906].

⁶² İstanbul Kadı Sicilleri, İstanbul Mahkemesi 24 Numaralı Sicil (H. 1138-1151 [1726-1738], İstanbul: İSAM Yayınları, 2010, s. 431.

⁶³ A.e., s. 44.

Ortaköy iskelelerinde çalışan kayıklardaki yolculardan iki akçeden fazla ücret alınmaması ile ilgili kayıttan⁶⁴ yola çıkarak Üsküdar Miskinler Tekkesi imamı olan Mehmed Efendi'nin Samatya-Kumkapı arasında çalışan kayığının da aynı ücretlendirmeye tabi olduğunu varsayarak çalıştığı hattaki tek seferden yirmi dört akçe kazanmış olabileceğini söyleyebiliriz.

Bu belgeden yola çıkarak miskinhanede aileleriyle birlikte kalan ve geçimleri devletçe karşılanıp maaşları vakıflarca ödenen imamların Samatya-Kumkapı hattında çalışan bir kayığa sahip olacak birikimi elde edebildiklerini düşünebileceğimiz gibi maaşlarının dışında ek gelir kaynaklarına sahip olabildiklerini de söyleyebiliriz.

3.1.5. Miskinlerin Tekkedeki Yaşamları ve Gelir Kaynakları

Üsküdar Miskinler Tekkesi'ne gelen cüzâmlılar genellikle ailelerini ve çocuklarını da yanlarında getirirler ve senelerce burada yaşarlardı. Miskinhaneye bekâr kadın veya erkek hasta çok az gelirdi ve asıl hücrelerin bulunduğu daireye alınmazlardı. Bekâr cüzâmlılar cümle kapısı ile büyük daire arasında yapılmış olan bekârlara ayrılmış odalara yerleştirilirdi. Bu iki kapı arasında hergün bir bekâr nöbet bekler ve akşam ezanı okunur okunmaz kapıları kapatırdı.⁶⁵

Tekkede kalan cüzâmlıların geçimleri güvenceye alınmış ve bu suretle hastalığın yol açacağı sefalet ve bakımsızlığın ortaya çıkmasına engel olunmuştur.⁶⁶ Üsküdar Miskinler Tekkesi'nin iaşesinde Nurbânû Sultan Vakfı'nın (Atik Valide Sultan Vakfı) katkısı büyüktü. Vakfiye şartnamesinde miskinlerin adı özellikle belirtilmiş “*hangah'ta sakin bulunan dervişlere verilen taamdan her gün fukara ve mesakine tevzi*” edilmesi denilerek vakfın “*fukara ve miskinlere, zuafâ ve muhtacîne*” yardım amacıyla kurulduğu belirtilmiştir.⁶⁷

⁶⁴ İstanbul Mahkemesi 24 Numaralı Sicil Defteri, 79/22b-3.

⁶⁵ Naci, **A.g.m.**, s. 11.

⁶⁶ Haskan, **A.g.m.**, s. 279.

⁶⁷ Sarı, **A.g.m.**, s. 375.

II. Selim'in (1566-1574) hasekisi ve III. Murad'ın (1574-1595) annesi olan Nurbânû Sultan, Sultan Selim'in padişah olmasıyla “*Başhaseki*” ünvanını almış⁶⁸ daha sonra II. Selim'in ölümünün ardından III. Murad'ın tahta çıkmasıyla valide sultan olarak anılmaya başlamıştır.⁶⁹ 1574-1583 yılları arasında “*Vâlîde-i saadet-penah*”, “*Mehd-i ulyâ-yı saltanat*” sanlarını taşıyan Nurbânû Sultan, padişah analarına özgü valide sultan makamını ilk temsil eden padişah annesi olmuştur.⁷⁰ Onun döneminde harem etkili bir kurum haline gelmiş ve valide sultanlık yüksek bir statüye ulaşmıştır. Nurbânû Sultan'ın hem hanedan üyeleri hem de üst düzey görevliler arasında yüksek bir meblağ sayılan günlük 2000 akçe tutarındaki harçlığı Valide Sultan olarak gücünün önemli bir göstergesi sayılmaktadır.⁷¹

Osmanlı maliyesinde padişahın annesi, kızları ve hanımlarının giyim, mücevher, ayakkabı vb. ihtiyaçları için devlet tarafından bir arazinin vergi gelirlerinin tahsis edilmesine paşmaklık adı verilirdi. Hukuki sürece göre mîrf arazi, serbest veya has paşmaklık şeklinde hanedana mensup sultanlara ve özellikle valide sultanlara tahsis ediliyor, daha sonra bu tür paşmaklıklar valide sultanın serbest mülk olarak kurduğu hayratına vakfedilebiliyordu.⁷²

Nurbânû Sultan'a oğlu III. Murad tarafından tahsis edilen Yeni il hasası, gelirlerinin büyüklüğü bakımından Osmanlı İmparatorluğu'ndaki valide sultan paşmaklıkları içinde en dikkate değer olanlardan biridir. Söz konusu paşmaklık için Sivas yöresinde daha çok konargöçer Türkmen cemaatlerinin bulunduğu Yeni il adıyla oluşturulan bir idari birimin gelirleri tahsis edilmiştir. Tamamı Nurbânû Sultan'a temlik edilen Yeni il hasaları yılda 4 milyon akçe gelir getiriyordu. I. Ahmet'in (1603-1617) saltanatı sırasında gelirleri 800.000 akçe daha artış gösteren Yeni İl paşmaklığı, 1583'de Valide Sultan Külliyesi için vakfa çevrilmiştir.⁷³

---

⁶⁸ Necdet Sakaoğlu, **Bu Mülkün Kadın Sultanları**, İstanbul: Oğlak Bilimsel Kitaplar, 2011, 4. bs., s. 193.

⁶⁹ İlhan Şahin, “Nurbânû Sultan”, **DİA**, C. XXXIII, İstanbul: 2007, s. 250.

⁷⁰ Sakaoğlu, **A.g.e.**, s. 195.

⁷¹ Şahin, **A.g.md.**, s. 250.

⁷² Mehmet İpşirli, “Paşmaklık”, **DİA**, C. XXXIV, İstanbul: 2007, s. 186-187.

⁷³ **A.g.e.** s. 187.

Nurbânû Vâlide Sultan, haslarının gelirlerinden edindiği servetle Üsküdar Toptaşı'nda sonraları, "Orta Vâlide Külliyesi", "Atik Vâlide Külliyesi" adlarını alan, birer şerefeli iki minerali ve orta kubbeli cami ile şadırvan, medrese, dârülhadis, dârülkurra, dârüşşifa, sıbyan mektebi, imaret, kervansaray, çifte hamam ve şem'i-haneyi kapsayan bir külliye yaptırarak bu tesisler için bir de vakıf kurmuştur.⁷⁴ Yeni il'in tüm gelirlerinin bu cami ve külliye vakfedilmesi kimi Osmanlı belgelerinde buradaki Türkmenlerin zaman zaman "Üsküdar Türkmenleri" adıyla anılmasına yol açmıştır.⁷⁵

Osmanlı Devleti'nde bazen beledî ve toplumsal çeşitli hizmetler veren külliyelerin bir parçası olarak bazen de müstakil biçimde hizmet veren imaretler,⁷⁶ medrese talebeleriyle, fakirler için yemek pişirilip, yedirilen yerler olarak kurulmuştur. Günde en az dört, beş bin kişiye öğle ve akşam olmak üzere iki defa yemek çıkaran bu müesseselerden medrese talebeleri, cami ve hayrat hademesi, fukaralar ve misafirler (ayende ve revende) olmak üzere dört sınıf istifade ederdi.⁷⁷ Nurbanu Sultan İmareti'de Üsküdar Miskinler Tekkesi'ndeki cüzâmlıların iâşesinin önemli bir kısmının sağlandığı imarethanelerden biriydi.

Üsküdar Miskinler Tekkesi'nin iâşesi hakkında Sultan Abdülmecid'e sunulan bir arz-ı hâlden çok zengin bilgiler edinmekteyiz.⁷⁸

Miskinler Tekkesi fukarası perişan hale düştüklerinden bu durumun düzeltilmesi için belirli bir maaş ve tayinatın olup olmadığının öğrenilmesi için çeşitli kalemlere suâl olunmuştur. Ama buralardan bir kayıt bulunamamış ve sonunda tekkenin bulunduğu bölgede oturan bilgi sahibi "*erbâb-ı dirâyetten*" kimseler arasında tahkikat yapılmıştır.⁷⁹

---

⁷⁴ Sakaoğlu, **A.g.e.**, s. 197.

⁷⁵ Şahin, **A.g.md.**, s. 251.

⁷⁶ Zeynep Tarım Ertuğ, "İmaret", **DİA**, C. XXII, İstanbul: 2000, s. 219.

⁷⁷ Mehmet Zeki Pakalın, "İmaret", **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C. 2, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1983, s. 61.

⁷⁸ BOA. HAT. 1629/89, 29 Z. 1255 [4 Mart 1840].

⁷⁹ **A.b.**

Buna göre tekkede yirmi adet evli miskin odası ile haricinde bir adet mülazım odası bulunmaktadır.⁸⁰

Atik Vâlide Sultan Vakfı'ndan her bir odaya günlük bir çift fodla ve çorba ile yalnız Perşembe günlerine has olmak üzere pilav-zerde verilmekteydi. Yine aynı vakıftan her odanın odun ihtiyacı için de 8 kuruş tahsis edilmiştir.⁸¹

Fodla (fodula) Ramazan pidesine benzer biçimde ince, fazla mayalanmamış özsüz hamurdan yapılan ve kolay kopma özelliğine sahip bir nevi ekmek olup daha ziyade imaretlerde, saray mutfağında, İstanbul'daki diğer bazı saraylarda ve yeniçerilere ait fırınlarda pişirilirdi.⁸²

Medrese talebelerine verilmek üzere imaretlerde yapılan fodlalar yeniçerilerin tam ve yarım tayın ekmekleri gibi doksan dört veya kırk beş dirhemdi. Medreseye yeni giren talebeye mülâzım istihkakı olarak bir tam fodla verilir hücre sahibi olunca bir misli arttırılırdı.⁸³ İmaretlerde pişirilen fodlalar gündelik olarak hak sahipleri olan talebelere, müderrislere, bevvâblara, hizmetlilere, misafirlere ve ihtiyaç sahibi olan fakir fukaraya dağıtılırdı. Bu fodlalar çok defa vakıf mütevellisi tarafından yapılan anlaşma sonucu çarşı fırıncılarına havale edilerek pişirilirdi.⁸⁴

Miskinlere günlük olarak verilen fodlalar doksan dirhemlik ekmekler olup, yanlarında verilen çorbalar da genellikle buğday ve arpa unundan veya kırmısından yapılmış çorbalarıdır. Bazan içine nohut koyulmuş yağlı pirinç çorbası verildiği de olurdu.⁸⁵ Pilav ve zerde ise cuma gününün arifesi olduğu için “seksen iki şerefli” (Cuma, Bayram ve Ramazan geceleri) günden biri kabul edilen perşembe günleri verilmekte ve bir kişilik zerde için 37,5 dirhem pirinç, 12,5 dirhem sadeyağ ile 37,5 dirhem bal kullanılmaktaydı.⁸⁶

⁸⁰ BOA. HAT. 1629/89, 29 Z. 1255 [4 Mart 1840].

⁸¹ **A.b.**

⁸² Feridun Emecen, “Fodula”, **DİA**, C. XIII, İstanbul: 1996, s. 167.

⁸³ Mehmet Zeki Pakalın, “Fodla”, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, C. I, 1983, s. 634.

⁸⁴ Emecen, **A.g.md.**, s. 170.

⁸⁵ Mehmet Zeki Pakalın, “İmaret”, **A.g.md.**, s. 62.

⁸⁶ Ömer Lûffi Barkan, “Şehirlerin Teşekkül ve İnkişafı Tarihi Bakımından: Osmanlı İmparatorluğunda İmâret Sitelerinin Kuruluş ve İşleyiş Tarzına Âit Araştırmalar”, **İktisat Fakültesi Mecmuası**, C. XXIII, S. 1 – 2'den Ayrı Bası, İstanbul: 1963, s. 261-263.

Yukarıda bahsettiğimiz Sultan Abdülmecid'e sunulan belgeye göre tekkeye Atik Vâlide Sultan Vakfı dışında da aynı ve nakdi tahsisatlar yapıldığı görülmektedir. Buna göre İstanbul Ağası tarafından senelik 100 çeki odun; Darphâne-i Âmire tarafından idare olunan Selimiyye Vakfı'ndan her ay 15 kuruş taamiyye; Kethüda Ahmed Efendi Vakfı'ndan her ay 8 kuruş odun bedeli; El- Hâcc Emin Paşa Vakfı'ndan hatip ve imama verilmek üzere 5'er kuruşdan 10 kuruş aylık bağlanmıştır.⁸⁷

Miskinler Tekkesi iâşesi için gereken etler Kavak Mezbahası'ndan gelirdi. Ayrıca tekkeye senelik 12 adet kurban tahsis edilmişti. Su, İçerenköy'deki İbrahim Paşa suyundan ve Selimiye'den getirilirdi. Tekke sakinlerin giyimleri için erkeklere yünden elbise, mest-pabuç, keçe takke, kadınlara ise mavi dokumadan çarşaf ve şalvar verilirdi.⁸⁸

Âtik Valide Sultan imaretinden ve diğer evkaflardan gelen fodula ve diğer taamiyenin yetmediği durumlarda ise ek tahsisatlar için başka kaynaklar kullanılmaktaydı. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan 1891 tarihli belge bu duruma örnek teşkil etmektedir. Söz konusu belgeye göre tekkede ikamet eden cüzâmlıların sayısının arttığı durumlarda anılan vakıflarca verilen 20 çift fodula ve aylık 400 kuruş ile ayrıca senelik 196 kuruş taamiye yeterli gelmemektedir.⁸⁹

Bu vakıflarca karşılanan iâşeye ek olarak bedeli Maliye Hazinesi'nden karşılanmak üzere Gureba Hastanesi'ne verilmekte olan günlük 50 kıyye ete ilaveten Üsküdar Miskinhanesi'ne de günlük 5'er kıyye daha et tahsis edilmiş ayrıca günlük 20 çift fodula sayısı 40 çifte çıkarılarak miskinlerin zaruretleri giderilmeye çalışılmıştır.⁹⁰

Tekkede yaşayan ve belgelerde fukarâ olarak zikr edilen miskinler, geçimlerini sadaka ve yardımlar yoluyla sağlamakta olup toplanan bu sadaka ve yardımlar

⁸⁷ BOA. HAT. 1629/89, 29 Z. 1255 [4Mart 1840].

⁸⁸ Sarı, **A.g.m.**, s. 375.

⁸⁹ BOA. İ.DH., 1160/90683, 28 Teşrin-i evvel 1305 [9 Kasım 1891].

⁹⁰ **A.b.**

mülazım sıfatı ve sorumluluğu da olan tekke müdürünün gözetiminde miskinler arasında pay edilmekteydi.

Ancak yapılan tüm tahsisat ve yardımlara rağmen miskinlerin yaşam standartlarında yükselme sağlanamamış ve perişan hallerini gidermek; beslenme, barınma, ısınma gibi temel ihtiyaçlarını makul yaşam koşulları seviyesine çıkarmak için devlet yönetimince bazı çareler aranmış ve ilk planda çözüm olarak miskinlere verilen taamiyenin arttırılması gündeme gelmiştir.

Tekkede mevcut bulunan yirmi bir odanın her birinde bir ocak bulunduğu ve her aile kendisine verilen zahireler ile kendi yemeğini pişirdiği⁹¹ için tekkedeki odaların her birine her ay bir keyl pirinç ve kasapbaşı tarafından et tahsis edilmesi düşünülmüş. Fakat yirmi bir oda için toplam 21 keyl pirince ilaveten bir yemek için gerekli olabilecek et, yağ ve diğer yemeklik levazımatın eklenmesi durumunda taamiye arttırımının oldukça külliyetli bir meblağa ulaşılacağı anlaşılmıştır. Bursa'dan gelmesi muhtemel olan miskinlerle beraber tekke sakinlerinin sayısında olabilecek artışın da bu meblağı daha çok yükselteceği düşünülerek bu uygulamadan vazgeçilmiştir.

Sonuç olarak Miskinlerin mağduriyetlerinin giderilmesi için üç yol bulunmuştur.

- a- Gümrükten “Ta’âmiye” adıyla aylık yüzer kuruş tayini,
- b- “Evkaf-ı celîle-i şâhâneleri” fazlasından yüz kuruş ta’âmiye ihsânı,
- c- Aylık yüz ellişer kuruş ta’âmiye tertibiyle maaş bağlanması.

Bu üç şıktan hangisinin seçileceği takdiri de Sultan Abdülmecid’e bırakılmıştır. Abdülmecid belgenin en üst kısmına kendi el yazısıyla “*sâirinden sarf-ı nazar ile evkaf-ı hümayûnumuz fazlasından şehriye yüz ellişer guruş ta’âmiye tahsis oluna*” diyerek miskinlerin mağduriyetlerinin giderilmesi hususunda yapılması gerekeni bildirmiştir.

---

⁹¹ Naci, **A.g.m.**, s. 10.

Tablo 1: 1839 yılında Üsküdar Miskinler Tekkesi'ne Çeşitli Vakıf veya Kişilerden Miskin Hane Başına Yapılan İşe Tahsisatları

GELİR KAYNAĞI	HANE BAŞINA YAPILAN TAHSİSAT		
	Ayni (Günlük/Yıllık)	Nakdi (Aylık)	Bedeli (Guruş)
Atık Valide Sultan	1 çift fodla	Odun	8
	1 çorba		
	Perşembe günleri Pilav ve zerde		
Selimiye Vakfı		Ta'âmiye	15
Kethüda Ahmet Efendi Vakfı		Odun	8
Sultan Abdülmecid		Ta'âmiye	150
El- Hacc Emin Paşa Vakfı		İmam ve Hatip maaşı	10
İstanbul Ağası	100 çeki odun (senelik)		

Kaynak: BOA. İ.MVL. 127/3327, 24 Za. 1264 [22 Ekim 1848].

Miskinlerin günlük tayinatlarından olan fodalalar Üsküdar Atık Valide Cami İmaretindeki fodalacılar tarafından tekkeye getirilip hücrelerin kapılarına bırakılırdı.⁹² Fodlacılar, imarethane fodalalarını sırtlarına yükledikleri altı silindir şeklinde olup yukarıya doğru koni şeklinde daralan mahrutü küfelerin içinde taşırlar, ellerine de beş on tane alıp “*fodlacı*” diye bağırarak bir kısmını yolda isteyenlere satar diğerlerini de muayyen yerlere bırakırlardı.⁹³ Miskinlerin, vakıf ve diğer yerlerden gelen yiyecek vs. yardımından başka herhangi ihtiyaçları olması halinde ise bu ihtiyaçlar tekkenin imamı tarafından dışardan temin edilirdi.⁹⁴

Ancak, Osmanlı Arşiv Belgeleri'nde miskinlerin alış veriş yapmak ya da dolaşmak için çarşıya çıktığı ve halkın arasına karıştığı istisnai durumlarla ilgili kayıtlar da bulunmaktadır. 6 Haziran 1793 tarihli arşiv belgesi miskinlerin dışardan ihtiyaçlarını temin eden bir vekilharçları bulunmasına rağmen Üsküdar çarşısında serbestçe dolaştıklarını ve bu duruma engel olamadıkları ya da göz yumdukları için

⁹² Naci, **A.g.m.**, s. 10.

⁹³ İlhan Ayverdi, **Kubbealtı Lugâtı Asırlar Boyu Târihi Seyri İçinde Misalli Büyük Türkçe Sözlük**, İstanbul: 2008, 3. bs., s. 989.

⁹⁴ Naci, **A.g.m.**, s. 10.

tekke Şeyhi Ali ve Molla Bektaş'ın şeyhlikten azl edilip Bursa Miskinler Tekkesi'ne sürgün edildiklerinden bahseder.⁹⁵

Üsküdar kadısı Mehmed Sadık ve Bursa naibine hitaben yazılan bu belgede, Üsküdar'ın ileri gelenlerinden 18 kişi, cüzâmlılar zâviyesi fukarasından 11 kişinin çarşı ve pazarda gezip tozdukları hususunda şikâyette bulunmuşlardır. Şikâyet gerekçeleri eskiden beri adı geçen ve halkın arasına karışmaları yasak olan cüzâmlı fukaranın, alışveriş için kendi aralarından seçtikleri bir vekilharçları olmasına rağmen çarşı pazarda serbestçe dolaşıyor olmalarıdır. Cüzâmlıların bu konudaki uyarıları dinlememeleri sonucunda zaviyede şeyh olan Sepetçi Ali ve Bektaş isimli kişiler de cüzâmlıların serbestçe dolaşmalarına göz yumdukları için azl edilerek Bursa zaviyesi'ne sürgün edilmişlerdir.

Ancak daha sonra Ali Dede affedilmiş fakat Bektaş Dede Bursa'da kalmıştır. Bektaş Dede, Ali'nin hanımı olan Ayşe'nin dayısıdır. Ayşe Hanım, dayısının eşi ve çocuklarının perişan halde olduğunu ve onun da affedilmesi hususunda bir arzu hal sunmuş ve Üsküdar kadısı da bu konuda tahkikatla görevlendirilmiştir.⁹⁶

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki 1793 tarihli bu belge⁹⁷ ve yaklaşık yüz yıl sonraki 1891 tarihli başka bir belge⁹⁸ cüzâmlıların sokakta serbestçe dolaşmasının Osmanlı Kanunnameleri'nde yasaklandığı halde zaman zaman bu kuralın ihlal edilebildiğini ve bu yasağın miskinler tekkesinde kalan cüzâmlılar tarafından çiğnenmesi halinde ise 1793 tarihli belgeden de görüleceği üzere tekkenin dini ve idari işleyişinden sorumlu tekke şeyhinin bu ihlalden mesul tutularak sürgünle cezalandırılabileceğini göstermektedir.

Ancak bu belgede dikkati çeken bir başka detay da tekkedeki miskinlerin çeşitli vakıf ve kişiler tarafından karşılanan günlük taamiyelerinin dışındaki farklı ihtiyaçlarını karşılamak için aralarından seçtikleri bir kişiyi vekilharç olarak görevlendirebilmeleridir. Miskinlerin bu ihtiyaçları karşılamak için gereken

⁹⁵ BOA. Cevdet Zabtiye 930, 23 Ca. 1207 [6 Ocak 1793].

⁹⁶ BOA. Cevdet Zabtiye 930, 23 L. 1207 [3 Haziran 1793].

⁹⁷ BOA. Cevdet Zabtiye 930, 23 Ca. 1207 [6 Ocak 1793].

⁹⁸ BOA. DH.MKT. 1906/4, 27 Ca. 1309 [29 Aralık 1891].

meblağın kaynağının ise çeşitli vakıflar tarafından verilen nakdi yardımlar⁹⁹ ve sadakalar¹⁰⁰ olduğunu düşünebiliriz.

Üsküdar Miskinler Tekkesi'ndeki miskinlerin günlük işelerine ilaveten ayrıca her sene Ramazan dolayısıyla verilen ek taamiyeleri vardı. 5 Temmuz 1853 tarihli Maliye Nezareti'ne ait bir belgeden anlaşılacağı üzere; tekkeye Ramazan-ı Şerif dolayısıyla “Yüz vukiyye pirinç, elli vukiyye revgan-ı sade, otuz kıyye asel ve yirmi kıyye zeytun” verilmekteydi.¹⁰¹ Ancak yine aynı belgeden öğrendiğimize göre tekkede kalan miskinlerin sayısının çokluğu nedeniyle verilen taamiyeler yeterli gelmediği için tayinatlarının “bir rub” arttırılmasının uygun olacağı padişahın emrine sunulmuş ve 18 Temmuz 1853 tarihli belgeden anlaşılacağı üzere sözü edilen tayinata ilave olarak bir çeyreklik ek tahsisatın aylara taksim edilerek her ay ödenmesinin daha uygun olacağına karar verilmiştir.¹⁰²

Tablo 2: 1853'de Üsküdar Miskinler Tekkesi'ne Ramazan Ayına Mahsusan Verilen Tayinatlar

TAYİNATIN NEVİ	MİKTARI	
Pirinç	100	vukiyye
Revgan-ı Sâde	50	vukiyye
Asel	30	vukiyye
Zeytun	20	kıyye

Kaynak: BOA. İ.MVL. 277/10803-2, 28 N. 1269 [5 Temmuz 1853].

Miskinlerin Ramazan tayinatları dışında ayrıca her yıl Muharrem ayının son haftasında tekkedeki kazanlarda biri halk, diğeri kendileri için pişirdikleri “Muharrem Aşuresi” için Evkaftan verilmiş 1000 kuruşluk tahsisatları vardı. Her sene civar halkla beraber yapılan bu aşure için tekkenin imamı tarafından tekkeye yakın evlerden birkaç kadın, aşurenin malzemelerini hazırlayıp, pişirmeleri için çağrılırlardı. Kaynatılan bu iki kazan aşureye miskinlerden hiçbiri el sürmez sadece hazırlanışını pencerelerinden izlerler ve aşure piştikten sonra halk ile beraber

⁹⁹ BOA. İ.MVL. 127/3327, 24 Za. 1264 [22 Ekim 1848].

¹⁰⁰ Naci, **A.g.m.**, s. 11.

¹⁰¹ BOA. İ. MVL. 277/10803-2, 28 N. 1269 [5 Temmuz 1853].

¹⁰² **A.b.**

yerlerdi. Aşure günü miskinlerin hasta olduklarını unutup sağlıklı insanlarla ortak bir ritüeli paylaşabildikleri tek gündü.¹⁰³

Üsküdar Miskinler Tekkesi'nde geçimlerini verilen sadakalar ve devletçe yapılan yardımlarla karşılayan miskinlerin hayatlarını makul ölçülerde geçirebilmeleri için verilen tayinatın dışında, Laleli Evkafından aylık 250 kuruş ve Cevrî Usta Vakfı'ndan senelik 500 kuruş taamiye tahsisatları vardı.¹⁰⁴ Ancak miskinlerin çeşitli vakıflarca karşılanan tahsisatlarından yeterli olmadığı durumlarda “*Merhamet ve Âtîfet-i Seniyyeye Şâyân*” ve “*Efkâr-ı Fukarâdan*” oldukları göz önünde bulundurularak müşkül durumlarının giderilmesine çalışılıyordu. Devlet hazinesinin açıktan maaş tahsisi imkânı bulunmadığı durumda mirasçısı olmayan kimselerden devlete kalan “*mahlul*” kaleminden karşılanmak üzere miskinlerin aylık maaşları olan 250 kuruşun üzerine, 150 kuruş daha zam yapılması uygun görülmüştü.¹⁰⁵

Tablo 3: 1848'de Üsküdar Miskinler Tekkesi'nin Gelir Kaynakları

VAKFIN ADI	MİKTARI (Guruş)	
	Aylık	Yıllık
Laleli Vakfı	250	-
Cevrî Usta Vakfı	-	500

Kaynak: BOA. I. MVL. 127/3327-3-1, 7 Za. 1264 [5 Ekim 1848].

Tekkedeki ikiz çocuk sahibi olan miskinler, Evkaf Nezareti'nden tahsis edilen maaş ve taamiyeye ek olarak Osmanlı Devleti'ndeki sosyal yardım uygulamalarından biri olan “*Tev'em Maaşı*”ndan yararlanma hakkına da sahipti.

Tev'em maaşı, Arapça ikiz anlamına gelen tev'em kelimesine atfen Osmanlı Devleti'nde bir batında birden fazla çocuk dünyaya getiren yardıma muhtaç ailelere yönelik bir sosyal yardım uygulamasıydı.¹⁰⁶ Tev'em maaşının miktarı ve birimi

¹⁰³ Naci, **A.g.m.**, s. 10

¹⁰⁴ BOA. İ.MVL. 127/3327, 7 Za. 1264 [5 Ekim 1848].

¹⁰⁵ BOA. İ.MVL. 127/3327, 24 Za. 1264 [22 Ekim 1848].

¹⁰⁶ Güven Dinç, Fatma Şimşek, Haldun Eroğlu, “Osmanlı İmparatorunda Tev'em Maaşı”, **Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, (Çevrimiçi) <http://www.uvt.alakbilim.gov.tr>, 21 Ekim 2014, s. 80.

zaman içinde farklılıklar göstermiş olsa da ailenin muhtaçlık durumuna göre günlük 5 akçe ile 15 akçe arasında değişen bir tutar üzerinden hesaplanıp aylık olarak ödeniyordu. Osmanlı'da para birimlerinde meydana gelen değişiklikler neticesinde günlük 5 akçe ile 15 akçe arasında değişen tev'em maaşı ilerleyen tarihlerde günlüğü 5 kuruş ile 15 kuruş aralığında hesaplanarak ailelere ödenmiştir.¹⁰⁷ Tev'em maaşı bazı ailelere kayd-ı hayat boyunca ödenebildiği gibi bazı durumlarda erkek çocuklar 20 yaşına geldiğinde, kız çocuklar ise evlendiklerinde kesilebiliyordu.¹⁰⁸

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki belgeler Miskinler Tekkesi'nde kalan cüzâmlıların da bu sosyal yardım uygulamasından faydalandıklarını göstermektedir. Üsküdar Miskinler Tekkesi sakinlerinden Abdullah Mustafa Dede'ye ikiz çocuklarının doğumundan sonra ikizlerinin her biri için aylık 30 kuruş tev'em maaşı bağlanmıştır.¹⁰⁹ Bu belge, Osmanlı Devleti'nde genellikle günlüğü 5 ila 15 kuruş arasında belirlenen tev'em maaşının Abdullah Mustafa Dede'ye çocuk başına günlük 1 kuruş olarak bağlandığını göstermektedir. Miskinler, aileleri ile beraber tekkede yaşadıkları¹¹⁰ ve tüm geçimleri devlet teminatı altında olduğu¹¹¹ için tekke sakini olan Abdullah Mustafa Dede'nin sözkonusu maaşa diğer ailelerden daha az ihtiyacı olacağı varsayılarak kendisine bağlanan Tev'em maaşının günlük 5 ila 10 kuruş aralığının dışında hesaplanmış olduğu düşünülebilir.

Miskinler, "*iş ve güce adîmü'l iktidar*"¹¹² olmadıkları ve bağışlar dışında bir gelirleri bulunmadığı için vergiden muaf tutulmuşlardır.¹¹³ İktisadi açıdan bakıldığında, vergi muafiyetleri tekke ve zaviyeler açısından para ya da yiyecek şeklindeki bağışlarından çok daha önemliydi. En sık rastlanılan vergi muafiyetleri avâriz-ı divâniyye ve tekâlif-i örfiyye adı altında toplanan vergi ve hizmetlerle ilgilidir.¹¹⁴

---

¹⁰⁷ Dinç, **A.g.m.**, s. 81.

¹⁰⁸ Dinç, **A.g.m.**, s. 85.

¹⁰⁹ BOA. DH.MKT. 1996/33, 22 Ağustos 1308 [3 Eylül 1892].

¹¹⁰ Ayvansarâyî, **A.g.e.**, s. 655.

¹¹¹ Haskan, **A.g.e.**, s. 279.

¹¹² BOA. I.MVL. 127/1264, 24 Za. 1264 [22 Ekim 1848].

¹¹³ Sarı, **A.g.m.**, s. 372.

¹¹⁴ Surayia Faroqhi, **Anadolu'da Bektaşilik**, Çev. Nasuh Barın, İstanbul: Simurg Kitapçılık, 2003, s. 136.

Miskinler Tekkesi her ne kadar gerçek anlamda bir tekke sayılmasa da¹¹⁵ tekkelere tanınan vergi muafiyeti ayrıcalıklarından miskinlerin de yararlandıkları gözükmemektedir.

Üsküdar Miskinler Tekkesi'nde ikamet eden ve sara hastası olan Mehmet Dede'den alınan verginin iade edilmesi¹¹⁶ ve Dersaadet'te âcezeden sayılan miskinlerin emlak vergisinden ve techizat-ı askeriyye ianesinden muaf tutulmaları¹¹⁷ bu duruma örnek teşkil eden uygulamalardır.

Miskinlerin taam tahsisatları zahire olarak kendilerine verilir ve her aile yemeğini kendi odasında bulunan ocakta pişirir, tekkedeki miskinler için ortak bir kazan kaynamazdı.¹¹⁸

Miskinlerin günlük yaşamlarına dair bilgilerimiz oldukça sınırlıdır. Tekkenin geç tarihlerinde bahçede keçi, tavuk vs. gibi hayvan besledikleri bilgisi dışında herhangi bir zanaat ya da özel bir meşguliyetlerinin olduğuna dair elimizde bir belge bulunmamaktadır. Enver Naci'nin miskinlerin günlük rutinleri ile ilgili verdiği; *"hergün serviler ve dikenler arasında mezar taşlarının üstünde tenbel tenbel dolaşırlar, daha doğrusu sürünürlerdi"*¹¹⁹ bilgisinden yola çıkarak miskinlerin tekkedeki ibadet, yemek hazırlama, pişirme dışındaki zamanlarını tekkenin bahçesinde dolaşarak geçirdiklerini tahmin edebiliriz.

Ayvansarayî'nin Miskinler Tekkesi ile ilgili verdiği bilgiler doğrultusunda tekkenin sadece cüzâmlılardan oluşan sakinlerinin ibadetlerini de gene aynı mahaldeki mescidde tekke şeyhiyle birlikte yaptıklarını öğreniyoruz.¹²⁰ Cüzâmlıların tekkenin mescidinde namaz kıldıkları ve müezzinlik yaptıkları, ancak hastalıklarının yarattığı ağız ve çene deformasyonlarından dolayı okuduklarının anlaşılması bilinmemektedir.¹²¹

---

¹¹⁵ Ünver, **A.g.e.**, s. 6.

¹¹⁶ BOA. A.MKT. DV. 73/44, 5 N. 1269 [13 Haziran 1853].

¹¹⁷ BOA. BEO. 1694/126987, 11 R. 1319 [28 Temmuz 1901].

¹¹⁸ Naci, **A.g.m.**, s. 10.

¹¹⁹ **A.y.**

¹²⁰ Ayvansarayî, **A.g.e.**, s. 655.

¹²¹ Ünver, **A.g.e.**, s. 9.

Miskinlerin tekkedeki tecritlerinin kendi aralarında yaşanan adli olaylar esnasında da devam ettiği, dava konusu durumların olması halinde ise mahkeme heyetinin davayı görmek için tekkeye geldiği bilinmektedir.¹²² Ancak önceleri sadece kapı önüne çıkıp kimseyle görüşmeyen cüzâmlıların mütareke ve savaş yıllarında Evkaf'dan verilen tahsisatları kesildikten¹²³ sonra çarşıya inip alışveriş yapmaya başladıkları ve hatta Ömer Efendi isminde bir cüzâmlının yirmi tane keçi beslediği, bazı cüzâmlıların ise tavuk besleyip dışarda yumurta sattıklarına dair bilgiler kaynaklarda yer almaktadır.¹²⁴

Miskinlerin tekkede geçen zamanları gene tekkenin mezarlığında sonlanır, tekkenin arka tarafındaki bahçeye gömülen miskinlerin¹²⁵ mezar taşlarına hastalıklarının ne olduğu yazılmazdı.¹²⁶

3.1.5.1. Üsküdar Miskinler Tekkesi'nin Fiziki Durumu

Miskinler Tekkesinin odaları, iç bahçeye bakar şekilde inşa edilmiş olup her odanın önünde ahşap bir revak ve içinde de bir ocak bulunmaktaydı.¹²⁷ Tekkenin 9 oda olarak inşa edilmişinden sonra 1815 yılında Sultan II. Mahmud'un hazine vekili Ali Ağa tarafından yaptırılan kapsamlı onarımda oda sayısının arttırıldığı¹²⁸ kesin olarak bilinmekle beraber odaların tam sayısı hakkındaki bilgiler dağınık şekildedir. 1840 tarihli miskinlerin taamlarına zam yapılmasıyla ilgili belgede, tekkede 20 tane miskin odası, bir tane de mülazım odası olarak toplam 21 odanın olduğundan bahsedilirken¹²⁹ Konyalı, 1815 yılında Sultan II. Mahmud'un hazine vekili Ali Ağa tarafından yaptırılan onarımda eklenen 11 odayla birlikte tekkedeki oda sayısını toplam 20 olarak belirtir.¹³⁰

---

¹²² Ünver, **A.g.e.**, s. 10.

¹²³ Naci, **A.g.m.**, s. 11.

¹²⁴ Yıldırım, **A.g.e.**, s. 64.

¹²⁵ Nuran Yıldırım, "Cüzâmhaneler", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayımı, C. 7, 1993, s. 456.

¹²⁶ **A.y.**

¹²⁷ Yıldırım, **A.g.e.**, s. 64.

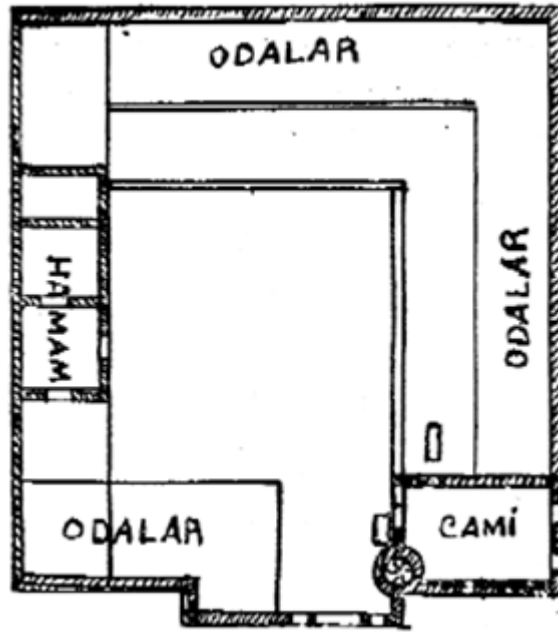
¹²⁸ Konyalı, **A.g.e.**, s. 235

¹²⁹ BOA. HAT. 1629/89, 29 Z. 1255 [4 Mart 1840].

¹³⁰ Konyalı, **A.g.e.**, s. 235.

1936 yılında tekkenin kalıntılarını inceleyen Süheyl Ünver, buranın takribî bir planını yapmıştır. Planda tekkenin hamamı, su haznesi, çamaşırhanesi ve mescidi yer almaktadır.¹³¹

Resim 1: Üsküdar Miskinler Tekkesi'nin Süheyl Ünver tarafından çizilmiş 30 x 40 tertibinde takribî planı.

Kaynak: Süheyl Ünver, “Cüzâm Hastalığına Dair Arşiv Kayıtları”, s. 78.

Ünver, Miskinler Tekkesi'ne ait bu planla ilgili şu bilgileri vermektedir:

“Bu plân 30 x 40 tertibindedir. Halen yıkık duvarları mevcut. Camii ve minaresi duvarları duruyor. 18 odanın bölmeleri ahşap olduğundan tayin kabil olmadı. Her odanın önünde ahşap ve üstü kapalı bir teras vardır.”¹³²

¹³¹ Sarı, **A.g.m.**, s. 378.

¹³² Ünver (1936), **A.g.m.**, s. 78.

Ünver'in, takribi planına göre 18 odalı olan tekkeyi; Enver Naci, 33 odalı büyük bir yapı¹³³ olarak tarif etmektedir.

Oda sayısı ile ilgili bilgilerin birbirlerinden farklı olmasını 1815 ve daha sonra yapılan tamiratlarda tekkeye yeni odalar eklendiği şeklinde yorumlayabiliriz. Sözü edilen 1840 tarihli belgede¹³⁴ tekkede kalan miskinlerin “*müteehhil*” olduğundan ve Bursa başta olmak üzere diğer yerlerden gelecek miskinlerden de bahsediliyor olmasının yanında ayrıca 1848 tarihli başka bir belgede¹³⁵ tekkede çok sayıda miskin kalmakta olduğuna dair bir bilginin bulunuyor olması, geçen zaman içinde miskin sayısındaki artışa bağlı olarak, tekkede yapılan tamiratlarda yeni odaların eklenmiş olabileceği ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

Tekkenin planı ile ilgili bilgiler de oda sayısında olduğu gibi farklıdır. 1909-1913 tarihleri arasında yapılan İstanbul haritalarında¹³⁶ yer alan tekke planında ise Ünver'in planlarından farklı bölümler yer alır. Kaynaklarda yer alan birbirinden farklı bilgi ve planlardan yola çıkarak tekkenin bünyesinde bulunan mescit, hamam, çamaşırhane ve çeşme gibi yapıların hangi tarihler arasında yapıldığını ve geçirdikleri değişikliklerin kronolojisini tam olarak bilmemiz mümkün olmamaktadır.¹³⁷

Enver Naci'nin Miskinler Tekkesi ile ilgili çizdiği planda Ünver'den¹³⁸ ve 1909-1913 tarihleri arasındaki İstanbul haritalarından¹³⁹ farklı olarak avluya bakan 25 adet oda kapısı görülürken hamam ve su haznesi yer almaz. Tekkenin girişinde ise büyük bir değirmen yer alır.¹⁴⁰ Bu plandan yola çıkarak Enver Naci'nin makalesinde yer alan gebe kalamayan kadınlarla, evde kalmış kızların, tekkenin ortasındaki değirmen taşını bir miskin yardımıyla çevirip kismetlerini açtıkları,¹⁴¹ söz konusu

---

¹³³ Naci, **A.g.m.**, s. 10.

¹³⁴ BOA. HAT. 1629/89- 29 Z. 1255. [4 Mart 1840]

¹³⁵ BOA. İ.MVL. 127/3327, 24 Za. 1264 [22 Ekim 1848].

¹³⁶ Sarı, **A.g.m.**, s. 379.

¹³⁷ **A.g.m.**, s. 378.

¹³⁸ Ünver (1936), **A.g.m.**, s. 78.

¹³⁹ Sarı, **A.g.m.**, s. 379.

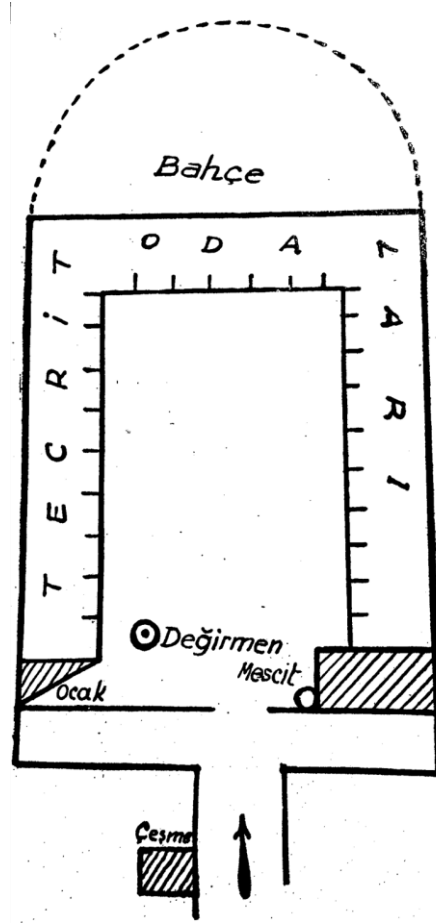
¹³⁹ Naci, **A.g.m.**, s. 11.

¹⁴⁰ Sarı, **A.g.m.**, s. 379.

¹⁴¹ Naci, **A.g.m.**, s. 11.

değirmenin; tekkenin planında yer alan değirmenle aynı olduğu sonucunu çıkarabiliriz.

Resim 2: Üsküdar Miskinler Tekkesi'nin Enver Naci tarafından çizilmiş planı.

Kaynak: Enver Naci, "Miskinler Tekkesi", s. 11.

Üsküdarlı Ressam Ali Rıza Bey'in 1930 tarihinde yaptığı resim, Miskinler Tekkesi'nin ve civarındaki yapıların fiziki durumlarını anlatan önemli bir belgedir. Bu resimde Bağdat Caddesi'nden ayrılan kısa bir yolun sonunda Miskinler Tekkesi görülür. İki yanı sadaka taşları ile çevrili yolun sağ tarafında bir mezarlık sol tarafında ise günümüze kadar gelmiş olan Hafız İsa Ağa Çeşmesi vardır. Resimden son cemaat yerinin ahşap olduğu anlaşılan mescidin taş minaresi kısa olup kapısı

yola bakmaktadır. Mescidin biraz arkasında ve sağ tarafında üstünde beş baca bulunan aşhane ile miskinlerin yaşamlarını sürdürdüğü miskinhane bulunmaktadır.¹⁴²

Resim 3: Süheyl Ünver'in 1957 tarihli Miskinler Tekkesi Resmi

Kaynak: Nil Sarı, “Üsküdar Miskinler Tekkesi”, s. 366.

Binanın arkası hariç üç tarafı mezarlık olup etrafı servilerle çevrili¹⁴³, dış duvarları kâgir, içi ahşap olan Miskinler Tekkesi'ndeki¹⁴⁴ mescidin minberini Yalıkçı Mehmed Emin Paşa 1758 tarihinde yaptırmıştır.¹⁴⁵ Mescidin son halinin fotoğrafları, yıkık olmasına rağmen mescide dışardan açılan bir kapının var olduğunu gösterir. Bu kapının cüzâmlılar ile direkt temasa geçmeyen mescid imamının kullandığı kapı olduğu düşünülebileceği gibi tekkede zaman içinde yapılmış olan onarımların neticesinde açılmış olabileceği de düşünülebilir.¹⁴⁶

Süheyl Ünver'in Üsküdar Miskinler Tekkesi'nin son imamı İzzet Efendi'den naklettiği “*hastalığın imam ve hatiblere geçtiği işidilmemiştir*”¹⁴⁷ bilgisine dayanarak mescide son eklenen kapının zaman içinde yapılan çeşitli onarımlar neticesinde açılmış olabileceği daha kuvvetli bir ihtimal olarak düşünülebilir.

¹⁴² A.y.

¹⁴³ Yıldırım, A.g.e., s. 64.

¹⁴⁴ Ünver, A.g.e., s. 9.

¹⁴⁵ Ayvansarayî, A.g.e., s. 655.

¹⁴⁶ Sarı, A.g.m., s. 371.

¹⁴⁷ Ünver, A.g.e., s. 11.

3.1.5.2. Miskinler Tekkesi'nin Geçirdiği Onarımlar

Tekke geçen zaman içinde irili ufaklı çeşitli onarımlara tabi tutulmuştur. Osmanlı Arşiv Belgeleri'ndeki tekke ile ilgili en erken tamirat kaydı tekkenin mescidi ile ilgili olup 1725 senesine aittir. Belgede sadrazam tarafından minberi yaptırılan mescidin imamet ve hitabet cihetlerinin de tamir edilmesi gerektiğinden bahseder.¹⁴⁸ 1796 senesindeki su yolu tamirâtı ile ilgili arşiv belgesi de tekkenin geçirdiği nispeten küçük tamiratlarla ait örneklerden bir diğeridir. “*Su nazırı*” tarafından 2.300 kuruşa mâl olması öngörülen “*ba’zı mahalleri ta’mîr ve ba’zı mahalleri tecdîd olunarak*” yapılacak ve miskinlere “*mâ-i leziz*” sağlayacak tamiratın “*umûr-ı hayriyeden*” sayılarak; su yolları ile ilgili tamirat masraflarının “*cânib-i mîrî*”den mi “*müberat-ı haseneden*” mi karşılanması gerektiği hususu sorulmaktadır.¹⁴⁹

Üsküdar Miskinler Tekkesi'nin tavanı, damı ve zemini ahşap olduğu için zaman içinde yukarıda örneklerini verdiğimiz irili ufaklı onarımlar gibi birkaç tamir geçirmiş ancak en kapsamlı onarım II. Mahmud zamanında yapılmıştır.¹⁵⁰ Enderunî Vasıf Osman Bey'in “*Tarih-i Mesken-i Miskinler*” başlığı altında divanına kaydettiği otuz mısralı kitabeye¹⁵¹ bu onarımın tarihi ebced hesabıyla (1225H./1810M.) düşünülmüş olup Hattat Mustafa Rakım tarafından hat edilmiştir. Kitabede; tavanı çökmüş, rüzgârdan kapı ve pencereleri gevşemiş bir harabe halinde olan binanın II. Mahmud'un hazine vekili Ali Ağa'nın çabalarıyla yeniden yapıldığı yazılıdır.¹⁵²

Miskinler Tekkesi yıkılmadan önce kapısının üzerinde bulunan bu kitâbe bugün Türk İslam Eserleri Müzesi'ndedir. 250 x0.76 metre boyundaki kitabede altışar satırlık beş sütun halinde yazılı olan eser şudur:¹⁵³

Şâh-ı himmetgâr dâdâr-ı keramet iştihâd

Hazret-i Sultan Mahmud bin Han Abdülhamîd

¹⁴⁸ BOA. C.EV. 72/ 3569, 13 Ca. 1137 [28 Ocak 1725].

¹⁴⁹ BOA. C.BLD. 99/4940, 15 S.1211 [20Ağustos 1796].

¹⁵⁰ Yıldırım, **A.g.e.**, s. 64.

¹⁵¹ Haskan, **A.g.m.**, s. 281

¹⁵² Yıldırım, **A.e.**, s. 64.

¹⁵³ Haskan, **A.g.m.**, s. 281.

*Padişah-ı mülk-i irfân dâver-i iklim-i şân
Nuhbe-i devrân hidiv-i kâmrân şâh-ı ferîd
Böyle kân-ı merhamet- dârâ-yı şefkat güsteri
Bir getürmüşdür cihâna Hazret-i Rabb-ı Mecîd
Dest-i mi'mâr'ı inâyât ile ol şahenşehin
Kalb-i âlem olsa âbâdan değil emr-i bâd
Himmeti ma'mur idüb sahn-ı cihânı sûbesû
Nice hayrâta muvaffak oldu ol şâh- reşîd
Bendegânı dahi de'b ü âdetin derpîş idüb
Her biri bir hayrile ahdinde oldu müstefîd
İşte ez-cümle vekîl-i genci kim İsa Ağa
Ol Şeh'e celb-i du'â için kılub sa'y-i akîd
İtdi âbâdan bu vîran mesken-i miskinleri
Kıldı hakka âciz ü bî-keslere lûtf-i mezîd
Onca demlerdir hârâbe-zâr olub her cânibi
Zir ü bâlâsında olmuşdı imaret nâ-bedîd
Şiddet-i bâd ile bâb ü revzeni idüb sarîr
Birbiriyle gûyâ eyler idiler güft ü şinîd
Cem olub kad-sütuni pir sâl-hurde missal
Kuruyub çökmüşdü sakf ü bâbı mânend-i kadîd
İtmeyüb bir kimse ta'mîre nigâh-i iltifât
Kalmış idi öyle vîran ü harâbe çün medîd
Mazhar-i tevfik-i Mevlâ olub ol zât-ı güzîn
Yapdı bir muhkem bina mesken ki çün kûh-i cedid
Eyleyüb hayr ü müberrâtın Cenab-ı Hakk kabûl
Saye-i şâhide mesrûr ide ber-vefk-i ümîd
Hiç söz olmaz Vâsifâ bu hayra yaz târihini
Oldı dâr-ı mesken-i miskinler inşâ-yıcedîd /Sene 1225.¹⁵⁴*

¹⁵⁴ Haskan, **A.g.m.**, s. 281-282.

Üsküdar Miskinler Tekkesi ve camisi¹⁵⁵ 12 Ağustos 1843 tarihinde Sultan Abdülmecid döneminde bir tamirat daha geçirmiştir. İkinci ampir tarzında yapılan bu onarım 350 lira 2 kuruşa mâl olmuştur.¹⁵⁶

1843 senesinde yapılan bu tamirat ile ilgili Osmanlı Arşivi'nde bulunan belge "*Üsküdar'da Miskinler zaviyesi ile derununda kâin Cami'-i şerîfin ta'mirleri bu defa reside-i hitam*" olmuştur denilerek¹⁵⁷ hem tekke hem de cami için kapsamlı bir tamiratın yapıldığından bahseder. Yine aynı belgeden anlaşılacağı üzere tekke ve caminin tamirâtı için yapılan keşifte 35.002 kuruş tutacağı öngörülen onarım 20.000 kuruş tutmuş ve artan 15.002 kuruş iade edilmiştir. Tekkenin tamir masraflarını karşılayacak bir gelir kaynağı olmadığı için padişahın emirleri doğrultusunda Evkâf Hazinesi'nden karşılanmış ve masrafı Laleli Evkâfi'na kaydedilmiştir.¹⁵⁸

Osmanlı Arşivi'nde yer alan belgeler tekkenin en son ve kapsamlı tamiratın 1896 yılında yapıldığını gösterir. Belgede yer alan; "*Üsküdar'da Miskinler Dergâhı'nın iskân olunmaz derecede harab*" ifadesi tekkenin 1843 yılında geçirdiği son kapsamlı onarımdan sonra geçen elli dört yıl içinde oturulamayacak kadar bakımsız kaldığını ifade eder.

1896 yılında yapılan bu son onarım için yapılan keşifte tekkenin "*Mecidî on dokuz guruştan kırk bir bin on iki guruşla vücuda geleceği*" hesaplanarak bu bedelin "*on dokuz bin iki yüz kusur kuruşun vakıfları mevcudundan ve üst tarafının ileride vâridât-ı vakıftan mahsub edilmek üzere üç yüz on iki senesi bûdçesi tertibinden tesviyesi hususunun Evkâf-ı Hümayun Nezâret-i Celilesi'ne havale*" edilmesi yönünde karar verilmiştir.¹⁵⁹

Osmanlı Arşiv Belgeleri'nde yer alan Üsküdar Miskinler Tekkesi ile ilgili tamirat belgelerine bakarak; tekkenin su yolları gibi görece daha az masraflı tamiratlarının yanında 1810, 1843 ve 1896 yılında olmak kaydıyla yapılan üç büyük

¹⁵⁵ Bu tarihten sonraki tamir kayıtlarında mescidden cami olarak bahsedilmektedir.

¹⁵⁶ Ünver, **A.g.e.**, s. 7-8.

¹⁵⁷ BOA. İ.DH. 78/3896, 16 B. 1259 [12 Ağustos 1843].

¹⁵⁸ Sarı, **A.g.m.**, s. 380.

¹⁵⁹ Sarı, **A.g.m.**, s. 381.

tamiratta da, masrafların karşılanacağı kaynak sorununun asıl problem olarak gündeme geldiğini anlıyoruz.

Tekkenin kapsamlı tamiratlarının 30 ila 50 yıl gibi uzun aralıklarla yapılması ve bu geçen süre zarfında tekkenin oturulamayacak kadar bakımsız kalması, tamirat için daha büyük meblağların harcanmasını gerektirmiştir. Tekkeye gelir sağlayan vakıflar olmasına¹⁶⁰ ve tahsisatı Evkâf Nezareti'nden karşılanmasına¹⁶¹ rağmen 1843 tarihli bir belgede “*bi vakf-ı hayrat*”¹⁶² olarak anılması tekkenin gelir kaynaklarının söz konusu tarih itibariyle ortadan kalktığını göstermektedir. Bu tarihten sonra yapılan tamirat masrafları ya Evkâf Hazinesi'nden veya “*ileride vâridât-ı vakıftan mahsub edilmek üzere*” karşılanmaya çalışılmıştır.¹⁶³

3.1.5.3. Miskinler Tekkesi Çeşmesi

Sultan II. Mahmud'un Hazine Vekili olan Hafız İsa Ağa, Miskinler Tekkesi'nin 1810 yılındaki kapsamlı tamiratının ardından 1811 yılında “*gelip geçen susamış yolcular için*” tekkenin yanında bir de çeşme yaptırmıştır.¹⁶⁴

Miskinler Tekkesi'nin yanında olduğu için Miskinler Çeşmesi adıyla da anılan çeşmenin üstündeki kitabede de banîsinin Hafız İsa Ağa olduğu yazılıdır.¹⁶⁵

İbrahim Hakkı Konyalı, “Üsküdar Tarihi” adlı eserinde Miskinler Çeşmesi adıyla anılan bu çeşmenin yok olduğundan bahsetmiş olsa da¹⁶⁶ günümüzde Karacaahmet Mezarlığı'nı İbrahim Ağa'ya bağlayan Dr. Eyüp Aksoy Caddesi'nin biraz ilerisinde¹⁶⁷ İstanbul Büyükşehir Belediyesi Mezarlıklar Müdürlüğü Anadolu Yakası I. Bölge Müdürlüğü'nün yan tarafında bulunmaktadır.¹⁶⁸

---

¹⁶⁰ Konyalı, **A.g.e.**, s. 235.

¹⁶¹ Yıldırım, **A.g.e.**, s. 64.

¹⁶² BOA. İ.DH. 78/3896, 16 B. 1259 [12 Ağustos 1843].

¹⁶³ Sarı, **A.g.m.**, s. 381.

¹⁶⁴ Sarı, **A.g.m.**, s. 381.

¹⁶⁵ Enis Karakaya “Miskinler Çeşmesi”, **Türk Ansiklopedisi**, Ankara: Milli Eğitim Basımevi, C. XI, 1963, s. 476.

¹⁶⁶ Konyalı, **A.g.e.**, s. 237.

¹⁶⁷ İsa Ağa (Hafız) Çeşmesi, (Çevrimiçi) <http://www.suvakfi.org>, 6 Temmuz 2014.

¹⁶⁸ Sarı, **A.g.m.**, s. 381.

Tuğla ve kesme taştan yapılmış olan geniş bir haznenin caddeye bakan cephesinin ortasında yer alan çeşme mermer kaplamadır.¹⁶⁹ Bugün mevcut olmayan ayna taşını mermerden düz bir çerçeve süslemektedir.¹⁷⁰ Çeşme aynasının eskiden bulunduğu yerin iki yanında pilastırlar (bir bölümü duvara gömülmüş ayak), en üstte ise kitabe metni bulunur. Kitabenin ortasında bir madalyon bulunan dalgalı taç kısmı günümüzde mevcut değildir.¹⁷¹ Bu kayıp madalyonda II. Mahmud'un tuğrası, mermer alınlığın iki yanında ise çam kozalağı tasvirleri bulunduğu bilinmektedir.¹⁷²

Miskinler Çeşmesi, kare planı ve kubbeli sebiliyle ampir üslubunun Türk sanatına yeni girdiği yıllarda inşa edilmiş süslemesiz ancak mimarî özellikleriyle öne çıkan yalın örneklerden biridir.¹⁷³

Büyük bir hazneye sahip çeşme,¹⁷⁴ Selimiye Suyolu ile Duvardibi'nden tekkeye giden yol üzerindeki maslaktan gelen boruyla su almaktaydı. Bugün kurumuş olan çeşmenin 17 beyitlik mermer kitabesini Enderunî Vasıf Osman Bey hazırlamış ve Mustafa Rakım tarafından ta'lik hatla yazılmıştır.¹⁷⁵

Kitabede yer alan beyitler şu şekildedir:

*Menba-ı cû-yi inayet mahsem-i âb-ı kerem
Hazret-i Sultan Mahmud Hân-ı İskender-vekar
Âb-eû-yi şân-ı devlet der bahr-ı saltanat
Kılzem-i zehhâr-ı himmet dâver-i gevher-nisâr
Kilk-i lûtfu bend-i kâma lûle-i ayn-ı atâ
Cud-i tab'ı kişver-i ihsâna bahr-ı bî-kenar
Âlem-i sîrâb feyz-i cûyibar-ı hayr idiüb
Gülşen-i mülke su virdi ol şeh-i âli-tebâr
Sû-be-sû ma'mur idiüb dünyayı ol şah-ı cihan
Yapdı almede nice âsar-ı hayr-ı bî-şümar
Daima böyle cihanda vaz'-ı âsar eyleyüb
Olduğiyçün mail-i hayrat o şâh-ı kâm-kâr
Meslek-i şâhanesine eyleyüb âlem sülûk
Hayre meyl itdi cihânın meşrebi bîr-ihdiyâr
Bak vekîl-i künz-i şâhî Hafız İsa nâm aga*

¹⁶⁹ Karakaya, **A.g.md.**, s. 476.

¹⁷⁰ İsa Ağa (Hafız) Çeşmesi, (Çevrimiçi) <http://www.suvakfi.org.tr>, 6 Temmuz 2014.

¹⁷¹ İsa Ağa Çeşmesi, (Çevrimiçi) <http://www.envanter.gov.tr>, 6 Temmuz 2014.

¹⁷² Karakaya, **A.g.md.**, s. 476.

¹⁷³ Karakaya, **A.g.md.**, s. 476.

¹⁷⁴ Sarı, **A.g.m.**, s. 383.

¹⁷⁵ Karakaya, **A.g.md.**, s. 476.

*Kıldı bu hayrât-ı dil-cüyi binâya ihtidâr
Celb idüb vakf-ı Selimiyye'den âb-ı dil-kişen
Eyledi bu çeşmeyi ibn-i sebîle yâdigâr
Hiç söz olmaz tarhına bu çeşmesâr-ı himmetin
Nakşızîbâ resmi dil-cû âb-ı sâfi hoşgüvar
Serbet-i kand ile hem taam olduğun gûş eyleyüb
Varsa bu da 'vâmı inkâr eyleyen gelsün beri
İşte hammas şerbeti işte bu şîrin cüyibar
Bir midir bu âb-ı şîrin ile hiç âb-ı hayat
Bunda hem safvet nümayan hem letâfet âşikar
Hak bu kim bu hayr-ü asâr ile Şah-ı âleme
Eyledi celb-i duâ atşândan leyl-ü nehâr
Tûl- i ömr ile muammer idüb ol Şahinşehi
Mazhar-ı tevfik ide zâtın cenâb-I kirdgâr
Saye-i şâhide Hak ol sahib-ül hayratı da
Eyleye dil hâhı üzre feyz-yâb-ü behredâr
Oku vasıf su gibi târih-i cevher-mayesin
Gel su iç kıl Hakka hamd işte muallâ çeşmesâr. /1226.*

3.1.5.4. Miskinler Tekkesi'ne Ait Kuyular ve Sebil

Miskinler Tekkesi civarında bulunan ve tekkeye ait yapı gurubu içinde anılan tulumbalı bir kuyu ile musluklar vardır.

Sultan Abdülmecid döneminde camisiyle beraber ikinci kez esaslı bir tamir geçiren miskinhaneye (1843) Hacı Hüseyin Hayri Paşa bir sebil (1866) ve Mürğ-i Kevser Hanım adlı bir hayırsever de musluk ve tulumbalı bir kuyu (1887) yaptırmıştır.¹⁷⁶ Mürğ-i Kevser Hanım vefat edince yaptırdığı kuyunun yanını gömülmüştür. Bu kuyuya atılan sikkenin bir cüzâmlının çalıştırdığı tulumba vasıtasıyla çekilen suyla birlikte geri gelmesi parayı atan kişinin dileğinin yerine geleceğine dair işaret kabul edilirdi.¹⁷⁷

Adını Miskinler Tekkesi'nden alan, Hacı Hüseyin Hayri Paşa'nın yaptırdığı Miskinler Sebili, Hafız İsa Ağa çeşmesi karşısında bulunuyordu.¹⁷⁸ Bu sebil ile birlikte Kevser Hanım'ın yaptırmış olduğu tulumba ve musluklar da Boğaziçi

¹⁷⁶ Yıldırım, **A.g.m.**, s. 186.

¹⁷⁷ Yıldırım, **A.g.e.**, s. 64.

¹⁷⁸ Sarı, **A.g.m.**, s. 484.

Köprüsü yapılırken çevre yolunun açılması sırasında yok olmuştur.¹⁷⁹

Miskinler Tekkesi civarında bugün hala mevcut olan bir başka kuyu daha vardır. Kuyu bileziğinin kitabesinde bânisinin Kaptan-ı Derya Ali Paşa'nın oğlu Mehmed Ethem Paşa olduğu yazılıdır.¹⁸⁰

Kitabede şöyle denmektedir:

*Sâhibü'l-hayrât esbak kapudân müteveffa devletlü
Mehmed Ali Paşa'nın mahdumu şehriyari damadı
Ethem Paşa'nın hayrâtıdır /1303.¹⁸¹*

3.1.5.5. Üsküdar Miskinler Tekkesi Mezarlığı ve Türbesi

Miskinler Tekkesi civarındaki kabirler Boğaz Köprüsü'nün çevre yolu açılırken yıkılıp yok olmuştur.¹⁸² Hafız İsa Ağa Çeşmesi'nin arka tarafında, eskiden Miskinler Tekkesi'nin bulunduğu civarda yeşile boyalı bir sadaka taşı ile karşısında yine yeşile boyanmış Türkçe “Miskin Baba” yazılı bir levha ile buna tutturulmuş yeşil bir sarık ve Hacı Hüseyin'e ait bir mezar taşı görülür.¹⁸³ Üzerinde “Miskin Baba” yazılı hamzavî şâhidesi üzerinde değişik bir rumuzu olan bu kabir 1717'de vefat eden el-Hacc Hüseyin'e aittir.¹⁸⁴

3.1.6. Üsküdar Miskinler Tekkesi'nin Sonu

Miskinler Tekkesi'yle ilgili bilgi veren kaynaklarda tekkenin kapanış tarihi ile

---

¹⁷⁹ Konyalı, **A.g.e.**, s. 236.

¹⁸⁰ Sarı, **A.g.m.**, s. 383.

¹⁸¹ **A.y.**

¹⁸² Konyalı, **A.g.e.**, s. 236.

¹⁸³ Sarı, **A.g.m.**, s. 384.

¹⁸⁴ Haskan, **A.g.m.**, s. 278.

ilgili farklı tarihler yer almaktadır. Süheyl Ünver, 1923'e kadar ayakta kalması esaslı bir tamirle mümkün olan tekkenin hastaların yeterli bakımı görmemeleri neticesinde 1923'de lağvedildiğini söyler.¹⁸⁵ Mehmet Zeki Pakalın ise tekkenin 1908 inkılab'ından sonra kapandığını yazar.¹⁸⁶ Nuran Yıldırım ise tekkenin mütareke yıllarında bir süre göçmenlerin barınmasına tahsis edildiğini ancak 1938'de çıkan bir yangınla harabeye döndüğünü belirtir.¹⁸⁷ Enver Naci'nin Üsküdar Miskinler Tekkesi'nin sonu ile ilgili anlattıkları ise şu şekildedir: “*Genel savaş ve mütareke yıllarında Evkaf tarafından tahsisatları verilmeyen miskinlerin bakımsız kalıp dışarı çıkmaya başlamalarıyla birlikte bu durumu engellemeye çalışan mahalle ihtiyar heyeti Mazhar Osman'a başvurmuştur*”.¹⁸⁸

Tekkenin son zamanlarında sayıları 7-8'e düşen ve aileleriyle oturan miskinler¹⁸⁹ önce Nurbanu Valide Sultan Toptaşı Bimarhanesi'ne nakledilmişlerdir.¹⁹⁰ Ancak Toptaşı Bimarhanesi'nde kalmak istemeyen miskinler, tahsisatlarının kendilerine ödenerek tekkede kalmaya devam etmek istemişler; bu durum gerçekleşmeyince de bir kısmı kaçmış, kalanları ise Toptaşı Bimarhanesi'ne yatırılmışlardır.¹⁹¹ 15 Haziran 1927'de Toptaşı Bimarhanesi'ndeki akıl hastaları Bakırköy'deki Reşadiye kışlalarında kurulan “Emraz-ı Akliye” ve “Asabiye Hastanesi”ne taşınırken, Mazhar Osman daha iyi koşullarda barındırılıp tedavi edilmelerini sağlamak için miskinleri de buraya naklettirerek kadın ve erkek hastalar için tahsis edilen iki ayrı pavyona yerleştirmiştir.¹⁹²

Üsküdar Miskinler Tekkesi, miskinsiz kalınca kurşunları ve muslukları azalmaya, yapı çıplaklaşmaya başlamış,¹⁹³ dam ve duvarları çökmüş daha sonra ise

---

¹⁸⁵ Ünver, **A.g.e.**, s. 8.

¹⁸⁶ Mehmet Zeki Pakalın, “Miskinhane”, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, C. II, 1983, 3. bs., s. 546.

¹⁸⁷ Yıldırım, **A.g.e.**, s. 65.

¹⁸⁸ Naci, **A.g.m.**, s. 11.

¹⁸⁹ Ünver, **A.g.e.**, s. 9.

¹⁹⁰ Sarı, **A.g.m.**, s. 386.

¹⁹¹ Naci, **A.g.m.**, s. 11.

¹⁹² Yıldırım, “Cüzâmhaneler”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, C. XII, s. 456.

¹⁹³ Naci, **A.g.m.**, s. 11.

tekkenin tahtaları yıkılmak için taşınmaya, duvar ve temellerinin taşları sökülmeğe başlamıştır.¹⁹⁴ Tekke ile ilgili bu harap duruma son vermek ve sorunu kökten çözmek isteyen Evkaf Nezareti, Derviş Ağa isminde bir yıkıcı ile anlaşarak tekkeyi 1500 liraya satmıştır. Tekke, 22 Ağustos 1928'den sonra yıkılmaya başlamıştır. Sadece cümle kapısının önünde ve tam yol üzerinde bulunan çeşmeye el sürülmemiştir.¹⁹⁵

Enver Naci, 1935 yılında yayınlanmış olan makalesinde tekkenin yıkık duvarlarının Karacaahmed mezarlığının ortasından Kadıköy'e giden toprak yolun kenarında görülebildiğinden bahseder.¹⁹⁶ Bu kalıntılar da 1970-1973 yılları arasında Boğaz Köprüsü ve çevre yolları yapılırken yok olmuştur.¹⁹⁷

3.2. BURSA MİSKİNHANESİ

Bursa'da 1551 – 1867 tarihleri arasında hizmet vermiş bir miskinler tekkesinin mevcut olduğu bilinmektedir.¹⁹⁸ Yıldırım semtinde¹⁹⁹ Muradiye yolu üzerinde²⁰⁰ Yıldırım Sultan Bayezid'in 1399'da yaptırdığı Darüşşifa civarında bulunan bu leprozeriye, Miskinler Zaviyesi denilmektedir.²⁰¹ Üsküdar'da yer alan miskinhaneye "tekke", Bursa'da yer alana ise "zaviye" denmesinden hareketle Bursa'da bulunan miskinhanenin Üsküdar'da bulunandan daha küçük olduğu düşünülmektedir.²⁰²

Bursa Miskinler Zaviyesi'nin kesin olarak ne zaman kurulduğuna dair şimdiye kadar bir bilgiye rastlanmamış olmasına rağmen Bursa Şeriye Sicilleri'nde yer alan 3 Şubat 1484 tarihli kayıttan cüzâmlı olduğu zannedilen Resul Fakih isimli kişinin Bursa Darüşşifa'sındaki hekimlerce muayene edildiği ve cüzâmlı olmadığını anlaşılmış olduğu belirtilmektedir.²⁰³

---

¹⁹⁴ Ünver, **A.g.e.**, s. 8.

¹⁹⁵ Naci, **A.g.m.**, s. 11.

¹⁹⁶ Naci, **A.g.m.**, s. 11.

¹⁹⁷ Sarı, **A.g.m.**, s. 386.

¹⁹⁸ Ünver, **A.g.e.**, s. 11.

¹⁹⁹ Ünver, "Bursa'da Yıldırım Semtindeki Leprahlılar Yurdu", İstanbul: **İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası**, No. 1, 1958 den Ayrı Baskı, s. 144.

²⁰⁰ Evliya Çelebi, **A.g.e.**, C. 2, s. 11.

²⁰¹ Ünver (1958), **A.g.m.**, s. 144.

²⁰² Ünver, **A.g.e.**, s. 11.

²⁰³ Bursa Şeriye Sicili, 4A, Vrk. 5 b, 5 M. 889 [3 Şubat 1484]. Aktaran: Terzioğlu, **A.g.m.**, s. 16.

“ *El- hakim be Kütahya, ba'de's-selâm mâlum ola ki:*

Kütahya tevâbi'nden Selu nâm karyeden işbu hâмили'l-kitâp Resûl Fakıyh bin Bayezid'e cüzam töhmeti etmişler. Mezkûr bunda, Bursa'da etibbây-ı hazıkıyne gösterildi. Bu ol marazdan ve zahmetten beriyü's-sâhadır, didiler. Eyle olsa lutfolunub mezbûre dahl ve te'arûz idüb iyza edenleri iskât idüp müsâb olasınız.”²⁰⁴

Bursa kadısı tarafından Kütahya kadısına yazılan²⁰⁵ yukarıda transkripsiyonunu verdiğimiz bu sicil kaydında adı geçen Resul Fakih isimli kişiye cüzâm teşhisinin konmuş olması durumunda Bursa'da yer alan Miskinler Zaviyesi'ne sevki mümkün olabileceğine göre, Bursa Miskinler Zaviyesi'nin 1484 tarihinde mevcut olabileceği düşüncesi akla gelmektedir.²⁰⁶ Ancak tekkenin kuruluş tarihi ile ilgili kesin bir kayıt bulunmamasıyla birlikte Bursa Şeriye Siciller'inde yer alan evraklar bize Bursa Miskinler Zaviyesi'nin 1551- 1817 tarihleri arasında faal olduğu ile ilgili kesin bilgiler vermektedir.²⁰⁷

3.2.1. Miskinhanenin İdaresi

Bursa Şeriye Sicilleri'nden öğrendiğimiz üzere Üsküdar Miskinler Tekkesi'nde olduğu gibi Bursa Miskinler Zaviyesi'ndeki miskinlerin de şeyh adı verilen bir yöneticileri vardır. Bursa Şeriye Sicilleri'nde yer alan 1484 tarihli bir kayıt bazı haramî ve hırsızlardan zarar gören miskinlerin Kayabaşında yer alan Miskinler meskeninde sakin olmayı ve başlarında bir yönetici olmasını murâd ettiklerinden bahseder;

“*Vechi tahriri sicil budur ki Fahrülayan şehir kethüdası Mahmud Çelebi takriri kelâm edip mahalle-i Yıldırım Han aliyyehürrahme vel gufran zeylinde sakin olan miskinler bazı harami ve haramizâdeler ve hırsuzlardan ziyade mutazarrır olup Kayabaşında olan Miskinler meskeninde sakin olmak murad ettiklerinden gayri kendi taifemizden bize bir kethüda nasbolunsa vaki' olan*

²⁰⁴ Sahillioğlu, **A.g.m.**, s. 14.

²⁰⁵ **A.y.**

²⁰⁶ Terzioğlu, **A.g.m.**, s. 16.

²⁰⁷ Ünver (1958), **A.g.m.**, s. 144.

sadakatı Müslimini mabeynimizde adalet edip, taksim ve tevzi eyleyüp içimizde namerdlik edüp inad ve muhalefet idüp şiddet ve şakavet eyleyenleri men' eylese dediklerin ilâm etmeğin Yıldırım altında miskinler talepleriyle kendülerden Ahmed bin Abdullah kimesne yarar ve mutemediün aleyh kimesne olmağın mezburlara veçhi meşruh kethüda nasbolunmuş bu vesika yedlerine ref' olunduğu ledel ihtiyaç ihticac edine.”²⁰⁸

Bu belgeden de anlaşılacağı üzere hırsızlardan şikâyetçi olan miskinlerin kendi aralarındaki anlaşmazlıkları çözmesini ve kendileri için toplanan sadakaları adaletli bir şekilde paylaşmasını bekledikleri; tercihen kendi içlerinden bir yöneticiye ihtiyaçları vardır. Belgeden Miskinlerin taleplerinin haklı bulunması üzerine kendi içlerinden Ahmed adlı miskinın adalet ve güvenilirlik vasıflarını taşıdığı düşünülerek Miskinler Zaviyesi'ne kethüda olarak atanmasıyla sorunun çözüldüğü anlaşılır.²⁰⁹

8 Eylül 1785 tarihli Bursa Şeriye Sicilleri'nde yer alan daha geç tarihli başka bir kayıta ise Bursa Miskinler Zaviyesi'ne cüzâmlı olduğunu söyleyerek giren Hasan isminde bir kişinin bu zaviyede şeyhlik yapmak için berat aldığı ancak miskinlere eziyet ettiği ve cüzâmlı olmadığı anlaşıldığı için *ref' edilerek* yerine Giridî Hasan Halife'nin şeyh olması hakkında ferman çıktığından bahseder:²¹⁰

“Bursa'da Miskinler tekkesinde sakin miskin taifesinden Hasan nam kimesne Cüzzam marazına mübtelâ olmayıp sağ ve salim vücudünde illeti mezbureden bir illeti yoğ iken “Ben cüzzam marazına mübtelâ ve miskinim” deyu ber takrib tekkei merkumeye şeyh olmak üzere berat ettirilip taifei miskinan fukarasına cevriü eza etmekle ref' edilerek yerine Giridî Hasan Halife ibni İbrahim Şeyh olması hakkında ferman”²¹¹

Bursa Şeriye Sicilleri'nde yer alan bu kayıt Miskinler Tekkesi'nde cüzâmlılara karşılıksız bakıldığından bazı kimselerin bu ayrıcalıktan faydalanmak için kendilerini

²⁰⁸ Ünver (1958), **A.g.m.**, s. 143.

²⁰⁹ **A.y.**

²¹⁰ Bursa Şeriye Sicilleri 8/314, 4 Za. 1199 [8 Eylül 1785]. Aktaran: Ünver “Bursa'da Yıldırım Semtindeki Lepralı Yurdu”, s. 143.

²¹¹ Ünver (1958), **A.g.m.**, s. 143.

cüzâmlı gibi gösterip tekkedeki bakımdan istifade etmelerine²¹² dair önemli bir örnek teşkil etmektedir.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yer alan 3 Haziran 1793 tarihli evrakta ise Üsküdar Miskinler Tekkesi'nde şeyh olan Sepetçi Ali ve Bektaş'ın, tekke sakini olan miskinlerin çarşı ve pazarda gezip, kavga çıkarmasına engel olmadıkları için Üsküdar kadısı ilamı uyarınca şeyhlikten azledilerek çavuş mübaşeretiyle Bursa Miskinler Zaviyesi'ne gönderildikleri bilgisi yer almaktadır.²¹³

Bursa Şeriye Sicilleri'nde ve Osmanlı Başbakanlık Arşivi'nde yer alan bu kayıtlardan²¹⁴ Üsküdar Miskinhanesi'nde olduğu gibi Bursa Miskinler Zaviyesi'nde de miskinlerin çoğunlukla kendi içlerinden seçilen bir şeyhi olduğunu veyahut bunun mümkün olmadığı durumlarda şeyhlik vasıflarına haiz cüzâmlı olmayan birinin bu göreve atandığını; bu şeyhin hem miskinler arasında görülen geçimsizliklerin giderilmesinden hem de zaviyenin malî ve idari yönetiminden sorumlu olduğunu öğrenmekteyiz. Ancak şeyh olarak görevlendirilen kişinin sorumluluklarını yerine getirmediği ya da suîistimal ettiği durumlarda şeyhlikten alındığını ve bazı durumlarda yukarıdaki örnekte olduğu gibi bir cezalandırma yöntemi olarak başka bir miskinhaneye gönderilebildiğini öğrenmekteyiz.

Bursa Miskinler Zaviyesi 1551'den 1817'ye kadar 266 sene faal olarak hizmet vermiştir. Miskinhaneye sadece cüzâmlılar alınmış cüzâmlı olmadıkları halde zaviyeye yerleşmek isteyenler kabul edilmemiştir. Herhangi bir şekilde cüzâmlı olmayan birinin zaviyeye girdiğinin anlaşıldığı durumlar da ise²¹⁵ hekimlerin kontrolünden sonra cüzâmlı olmadığı anlaşılanlar zaviyeden çıkartılmışlardır. Bursa Miskinler Zaviyesi'ne ait kayıtlarda burada kalan miskinlerin tedavisinden hiç söz edilmiyor oluşundan miskinhanenin sadece tecrit amaçlı olduğu anlaşılmaktadır. Ancak diğer miskinhaneler de olduğu gibi burada da zaviyede kalan tüm cüzâmlıların müessesenin inzibat kurallarına uyması şartı vardır.²¹⁶

---

²¹² Ünver (1958), **A.g.m.**, s. 143.

²¹³ BOA. C.ZB, 19/930, 23 L. 1207 [3 Haziran 1793].

²¹⁴ **A.b.**

²¹⁵ Ünver (1958), **A.g.m.**, s. 143.

²¹⁶ **A.g.m.**, s. 144.

3.3. KIBRIS MİSKİNLER ÇİFTLİĞİ

Kıbrıs Miskinhanesi hakkındaki ilk bilgiler, 1830 yılına ait Kilise Meclisi Kararları'nın okullar ve sağlık hizmetleri ile ilgili maddesinde yer alır. Bu karara göre; “Lefkoşa dışında Miskinler için özel bir hastane kurulması ve bunun masraflarının Başpiskopos ve meclis üyelerince karşılanması” önerilecektir.²¹⁷

Tablo 4: 1830'da Kıbrıs Miskinler Çiftliği İçin Yapılacak Bağışlar

Bağış Yapacak Kurum	Miktarı (Kuruş)
Başpiskoposluk	7500
Baf Piskoposluğu	3000
Kitium Piskoposluğu	3500
Girne Piskoposluğu	3000
Cikko Manastırı	3000
Maşera Manastırı	1000

Kaynak: Nazım Beratlı, **Kıbrıs Miskinhanesi, Cüzzam ve Kıbrıs 1830-2001**,s.59.

İki dinli bir vakıf çiftliği olan Kıbrıs Miskinler Çiftliği'nin masrafları başpiskoposlukça karşılanmış olup, çiftliğin arazisi Evkaf İdaresi tarafından verilmiştir. 200 dönümlük bir arazi üzerine kurulan bu çiftliğin 180 dönümü kiraya verilmekte geriye kalan 20 dönümü ise çiftlikte kalan miskinlere ekip biçmeleri için ayrılmıştır. Miskinler Çiftliği, Lefkoşe'nin bir mil dışında, Eğlence Köyü ve vakıf çiftliği arazisi içinde ve Ayios Paraskevi Tepesi yakınlarındadır.²¹⁸

3.3.1. Kıbrıs Miskinler Çiftliği'nde Yaşam

²¹⁷ Beratlı, A.g.e., s. 59.

²¹⁸ Beratlı, A.g.e., s. 63.

Osmanlı döneminin son yıllarında Kıbrıs'ta Amerikan Konsolosu olarak görev yapan General Luigi Palma di Cesnola, Kıbrıs üzerine yazdığı kitapta²¹⁹ Kıbrıs'ta kırk tanesi Müslüman, geri kalanı Hıristiyan olmak üzere iki yüz kadar cüzâmlı bulunduğu ve bu cüzâmlıların Lefkoşe'ye bir mil mesafedeki izole bir köyde kendi yaptıkları kulübelerde ve mağaralarda yaşadığından bahsetmektedir.²²⁰

Kıbrıs Miskinler Çiftliğinde yaşayan cüzâmlıların hayat biçimlerine dair ilk detaylı bilgilerin bulunduğu bu kitapta Cesnola, çoğunluğu kırk ile altmış yaş aralığında ve genellikle alt sınıflara mensup olan bu iki yüz cüzâmlının hükümetten geçim yardımı ile başpiskoposluktan gıda yardımı aldıkları halde panayır ve festival zamanlarında yol kenarlarında dilendiklerinden bahsetmektedir.²²¹

1878 yılında Kıbrıs'a ilk gelen İngiliz yönetim kadrosundan olan Scott Stevenson'un eşi Mrs. Stevenson'un Kıbrıs'ta geçen zamanlarını anlattığı bir anı kitabında,²²² Lefkoşe'nin dışında izole bir halde yaşayan bu cüzâmlı topluluğundaki miskinlerin herbirine hükümet tarafından günde üç somun ekmek ve 2,5 kuruş ödenekle beraber ayrıca kilise tarafından gıda yardımı da yapılmakta olduğunu ve çiftliğe gelen hemen tüm ziyaretçilerin ayrılmadan önce mutlaka bir miktar bağış yaptığından bahsetmektedir.²²³

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan 12 Temmuz 1828 tarihli; “...*Lefkoşe haricindeki miskinhanede bulunan ashab-ı iskanın ekmek tayınları*”²²⁴ ile ilgili belgede miskinlerin günlük ekmek ihtiyaçlarının Osmanlı zamanında da hükümet tarafından karşılandığı bilgisini doğrulamaktadır.

Her şeyin temiz ve tertipli olduğu bu koloninin orta avlusunda cüzâmlıların kümes hayvanları beslediğinden de bahseden Mrs Stevenson, tüm bu olumlu

---

²¹⁹ Luigi Palm adi Cesnola, **Cyprus, It's Ancient Cities, Tombs and Temples**, London: John Murray, Albamerle Street, 1877, s. 244-246; Aktaran: Beratlı, **A.g.e.**, s. 65-66.

²²⁰ **A.y.**

²²¹ **A.y.**

²²² Mrs. Scott Stevenson, **Our Home in Cyprus**, Chapman and Hall Ltd.193 Picadilly, Londra: 1880, s.141-14; Aktaran: Beratlı, **A.g.e.**, s. 69.

²²³ Beratlı, **A.e.**, s. 68.

²²⁴ BOA. C.ZB. 65/3208, 29 Z. 1243 [12 Temmuz 1828].

gözlemlerine rağmen burada kalan miskinlerin ölüm döşeginde olanlarının dahi tahta kerevetlerde ve incecik örtüler altında “*çile doldurduğundan*” söz eder.²²⁵

Cesnola ve Mrs Stevenson’un verdiği bilgilerden yola çıkarak; Miskinlerin geçimlerini sağlamak için verilen evkaf ve kilise yardımları dışında, aldıkları bağış ve besledikleri kümes hayvanlarından sağladıkları gelirler toplamının, bu izole kolonideki cüzâmlıların refah yaşam koşullarını sağlayamadıkları gibi bazı durumlarda da cüzâmlıları dilenmek zorunda bıraktığını söyleyebiliriz.

Mrs. Stevenson’dan, Miskinler Çiftliği’ne 1878 yılı içinde on dört yeni cüzâmlının geldiğini ancak bu vakalardan beşi erkek, üçü kadın olmak üzere sekiz hastanın öldüğünü iki cüzâmlının ise sebebi bilinmeyen bir nedenle köylerine geri yollandıklarını öğrenmekteyiz.²²⁶

Mrs. Stevenson, Kıbrıs Miskinler Çiftliği’ne gönderilen cüzâmlıların, hastalıklarının tespit edilmesini anlattığı bölümde ise “*bu hastalıktan muzdarip olduğu düşünülen kişilerin komşuları tarafından gözlemlenerek takibe alındığını ve köyün ihtiyar heyetince oluşturulan bir “council” tarafından vücutlarındaki hastalık belirtilerin incelenerek, cüzâmlı oldukları ile ilgili kesin hükme varılması halinde miskinhaneye yollandıklarından*” bahseder.²²⁷ Cüzâmlı olduğundan şüphelenilen kişinin yaşadığı mahallerde komşularının şüphesinden hareketle bir heyet tarafından takibe alınması ve şüphelerinde haklı çıkması halinde cüzâmlının yaşadığı topluluktan tecridi Ortaçağ Avrupası’ndaki yöntemlerle büyük benzerlikler göstermektedir.²²⁸

---

²²⁵ Beratlı, A.e., s. 68.

²²⁶ A.y.

²²⁷ Beratlı, A.g.e. s. 69.

²²⁸ Nikiforuk, A.g.e., s. 58

3.3.1.2. Çiftliğin Fiziki Koşulları ve Miskinlerin İaşesi

24 Aralık 1879 tarihli Cyprus Annual Report'ta yer alan Lefkoşa Kazası Başhekimi G.S. Irving'in Kıbrıs Miskinhanesi ile ilgili resmi raporunda,²²⁹ fiziki özellikleri detaylandırılarak anlatılan miskinhanede; ortak bir sundurmaya açılan yirmi altı oda, küçük bir şapel, bir yıkanma odası bulunmakta olup miskinhanede kırk altı cüzâmlı kalmaktadır. İki cüzâmlının aynı odayı paylaştığı miskinhanede daima durumu ağır olan hastanın yanına bu hastaya bakabilecek durumda olan hastalığı daha hafif seyreden başka bir hasta yerleştirilmektedir. Söz konusu raporda, miskinhanede kalan cüzâmlılardan kırk dördünün Kıbrıslı Elen, sadece iki tanesinin Kıbrıslı Türk olup, bu hastalardan otuz üçünün erkek, on üçünün ise kadın olduğu bilgileri verilmektedir.²³⁰

Kıbrıs Miskinhanesi'nde kalan cüzâmlıların 1879 senesine ait işleriyle ilgili söz konusu raporda yer alan bilgilerden hükümetin her miskine günde üç somun ekmek ve günlük iki buçuk kuruş ödenek verdiğini öğrenmekteyiz. Gene aynı raporda yer alan bilgiler doğrultusunda 1829 yılında kurulmuş olan çiftliğin iki yüz dönümlük arazisinin yirmi dönümünün Lefkoşalı Hacı Mustafa Ağa'ya yıllığı iki bin kuruşa kiralandığını, bunun dışında kalan yüz seksen dönümün ise miskinhanede kalan cüzâmlılar tarafından kendi nam ve hesaplarına ekilip biçildiğini öğrenmekteyiz.²³¹ Çiftliğin kuruluşundan itibaren geçen 50 yıl içinde miskinlerin ekip biçtikleri arazinin büyüklüğü 20 dönümden²³² 180 dönüme ulaşmıştır.

Osmanlı dönemi sonlarında Kıbrıs Miskinler Çiftliği'nin meşe, harnup (keçiboynuzu) ve çam ağaçlarıyla dolu; sebze ve tahıl ekip biçmeye uygun geniş arazileriyle hayvan otlatmaya uygun meraları olduğuna dair bilgiler²³³ söz konusu çiftlikte yaşayan miskinlerin tasarrufta bulunabilecekleri arazinin verimliliği ile ilgili önemli ipuçları vermektedir.

²²⁹ G.S. Irving, **Cyprus Annual Report**, 24 Aralık 1879; Aktaran: Beratlı, **A.g.e.**, s. 69.

²³⁰ Beratlı, **A.e.**, s.70.

²³¹ Beratlı, **A.g.e.**, s. 69.

²³² **A.e.**, s. 63.

²³³ **A.e.**, s. 72.

Mrs. Stevenson'un ve Cesnola'nın Kıbrıs Miskinler Çiftliği ile ilgili gözlemlerini anlattığı kitaplarından bir sene sonra yayınlanan İrving'in raporunda verdiği bilgilerden yola çıkarak Kıbrıs Miskinler Çiftliği'deki cüzâmlıların günlük yaşelerinde bir fark olmamakla birlikte kendi nam ve hesaplarına işletebildikleri yüz seksen dönümlük arazinin, cüzâmlıların yaşam koşullarında bu geçen bir sene zarfında büyük bir iyileşmeye yol açmış olabileceğini düşünebileceğimiz gibi Kıbrıs Miskinler Çiftliği ile ilgili Stevenson ve Cesnola'nın kitaplarında yer alan bilgilerin objektiflikten uzak olabileceği sonucuna da varabiliriz. İrving'in çiftlikte kalan cüzâmlıların sayısının ve işleyebilecekleri çiftlik arazisinin büyüklüğü ile ilgili verdiği rakamların doğru olduğundan yola çıkarsak; miskinlerin hastalıklarından dolayı bizzat araziye ekip biçme gücünden yoksun olsalar dahi, kendi nam ve hesaplarına işletebilecekleri kişi başı dört dönüme (3.91) yakın bir araziden elde edecekleri gelire sahip olabileceklerini ve bu gelirle cüzâmlıların Mrs. Stevenson ve Cesnola'nın aktardıklarından çok daha iyi koşullarda yaşayabilecekleri sonucunu çıkarabiliriz.

İrving'in raporunda söz konusu çiftlikte Türk yönetimi zamanında evlenmelerine izin verilmiş olan beş evli çiftin de bulunduğu söz ederek bu çiftlerden sadece birinin şimdilik sağlıklı gözükken altı aylık bebeklerinde yürümeye başladıktan sonra cüzâm belirtileri ortaya çıkmazsa, cüzâmlı ebeveynlerinden alınarak sağlıklı akrabalarının yanına verileceğinden bahseder. Kıbrıs Miskinhanesi'ndeki kurallara göre cüzâmlı karı kocaların evliliklerinden doğacak sağlıklı çocuklar, tüm ihtiyaçları devletçe karşılanmak üzere akrabalarının bakımına verilmektedirler.²³⁴

Kıbrıs Miskinler Çiftliği'nde birlikte kalan cüzâmlı karı kocalar olduğu gibi, cüzâma yakalanıp ömür boyu kalmak üzere miskinhaneye yatırılan kocasından boşanmak isteyen kadınlar da olabiliyordu:

---

²³⁴ Berath, A.g.e., s. 70.

Huzûr-ı mün'imânelerine

Veliyyü'n-ni'metim efendim hazretleri

Burada gayr-ı medhûl bahâ bir kadın vardır ki zevci cüzzâm illetine mübtelâ olduğundan bugünlerde ile'l-ebed orada kalmak üzere Lefkoşe'deki miskînler çiftliğine i'zâm olunur, ve bu hâliyle menkûhasını adem-i tatlıkde isrâr idiyor. Her ne kadar zevce-i âriz olan cüzzam, bir hal, cenûn gibi uyûb-ı fâhişe zevcede tahyîri îcâb itdirmez ise de lakin Abdurrahim Efendi'nin birinci cildinin 177'nci sahîfesindeki "emrû'l-meczûm ve'r-rikâi ve'l-halvet" sernâmesi altındaki fetvâ-yı şerîfe bir derece kadar müsâ'id bulunuyor. Acaba İmâm Muhammed kavliyle amele me'mûr muyuz efendim hazretleri bâkî teveccühât-ı fâsılânelerinin devâm ve bekâi müsterihimdir efendim hazretleri Fî 20 Mart sene 913.

Kulları Mehmed

Dünkü tasdikâtım hergün tekrâr olunan ta'cizâtı def' için bir çare olup yohsa hâşâ karışacağım bir iş olmadığı ma'rûzdur.²³⁵

---

²³⁵ KB. MAA. FE. 10/71, 20 Mart 1913.

Tablo 5: 1901-1920 Döneminde Kıbrıs Miskinler Çiftliği'nde Kalanlar ve Ölenler

OCAK		Yıl İçinde Katılanlar	Ölümler	ARALIK		
Yıl	Hasta Sayısı			Müslüman	Hristiyan	Toplam
1901	110	13	12	24	87	111
1902	111	12	13	23	87	110
1903	110	19	15	28	86	114
1904	114	6	9	28	83	111
1905	111	13	9	28	87	115
1906	115	3	19	24	75	99
1907	99	12	11	27	73	100
1908	100	7	5	28	74	102
1909	102	11	11	25	77	102
1910	102	12	15	25	74	99
1911	99	12	9	21	78	99
1912	99	9	11	18	79	97
1913	97	12	14	16	79	95
1914	95	12	10	17	80	97
1915	97	5	10	16	76	92
1916	92	4	6	19	71	90
1917	90	4	12	17	65	82
1918	82	4	7	16	63	79
1919	79	4	10	13	60	73
1920	73	9	12	12	58	70

Kaynak: Nazım Beratlı, **Kıbrıs Miskinhanesi, Cüzam ve Kıbrıs 1830-2001**, s. 76.

1901-1920 yılları arasında Kıbrıs Miskinler Çiftliği'ndeki Müslüman ve Hristiyan cüzâmlılara eklenen yeni hastalarla, bu hastalar arasındaki ölümleri gösteren Tablo 5'de, yıl bazındaki ortalama cüzâmlı sayısı 91.75 olup, en göze çarpan husus, bütün yıllar itibariyle Çiftlikteki Hristiyan hasta sayısının Müslüman hasta sayısına oranla daha fazla olmasıdır.

Yirmi yıllık süre içinde Çiftlikte kalan Miskinlerin 115 kişiye ulaştığı 1906 yılı tablonun kapsadığı zaman aralığı içinde çiftliğin en kalabalık olduğu yıl olmasının yanı sıra en az hasta katılımının ve en çok ölümün olduğu yıldır. Aynı yıl içinde Çiftlikteki 115 miskine katılan cüzâmlı sayısı 3 kişiyle sınırlı kalmasına rağmen yılsonu itibarıyla hayatını kaybeden miskin sayısı 19'dur.

1908 yılı ise yirmi yıllık zaman dilimi içinde Çiftlikte en az ölümünün olduğu yıldır. Aynı yılın başındaki 100 kişilik cüzâmlı nüfusuna 7 hasta katılmış ve yıl içinde sadece 5 ölüm vakası görülmüştür.

1909 yılında ise senenin başındaki 102 miskinın yaşadığı Çiftliğe, 11 yeni cüzâmlı gelmiş ancak aynı yıl içinde 11 cüzâmlı hayatını kaybettiği için Çiftliğin sene başındaki cüzâmlı nüfusunda bir değişme olmamıştır. Ancak, Çiftliğin yirmi yıllık bir zaman dilimini gösteren tablodaki ölümlerin, çiftliğe yeni katılan cüzâmlılar arasından mı çiftlikte kalmakta olan cüzâmlılar içinden mi olduğunu gösterir bir bilgi bulunmamaktadır.

1 Ocak 1913 senesinde Kıbrıs Miskinler Çiftliği'nde kalan toplam 97 cüzâmlıya yıl içinde 12 cüzâmlı daha katılmış ve aynı yıl içinde 14 cüzâmlı hayatını kaybetmiş²³⁶ ve bu miskinlerin cenazeleri binalardan 30 yard (yaklaşık 27,5 metre) uzakta bulunan etrafı hayvanların girmesini önlemek üzere duvarla çevrili özel bir mezarlığa gömülmüştür.²³⁷ 31 Aralık 1913 günü itibarıyla Kıbrıs Miskinhanesi'nde kalmakta olan toplam 95 cüzâmlının sadece 16 tanesi Müslüman geri kalan 79 cüzâmlı ise Hıristiyandır.²³⁸

Bu bilgilerden yola çıkarak 20 Mart 1913 tarihli belgede²³⁹ bahsi geçen; karısının boşamak istediği cüzâmlı kocanın, 1 Ocak 1913 tarihinde söz konusu miskinhanede kalan 97 cüzâmlının arasına aynı yıl içinde katılan 12 cüzâmlıdan biri olduğu²⁴⁰ ve belgede sözü edilen şer'i fetvalar göz önünde tutularak söz konusu

---

²³⁶ Beratlı, A.e., s. 76.

²³⁷ A.e., s. 69-70.

²³⁸ A.e., s. 76.

²³⁹ KB. MAA. FE. 10/71, 20 Mart 1913.

²⁴⁰ Beratlı, A.g.e., s. 76.

kadının “*ile’l-ebed*” miskinhane de kalacak olan kocasından boşanmış olabileceğini düşünebiliriz.

3.3.2. Miskinler Çiftliğinin İdaresi ve Miskinlerin İbadetleri

Bütün miskin tekkelerinde görüldüğü üzere Kıbrıs Miskinler Çiftliği üzerinde kurulmuş olan miskinler tekkesinde de cüzâmlıların dış dünya ile temaslarını sağlayan bir yönetici bulunmaktadır. “Muhtar” sıfatıyla görev yapan Hacı Nikola adlı kişi tekkenin idaresinden sorumlu olup aylık olarak 135 kuruş maaş almaktadır. Cüzâmlılardan Hıristiyan olanların ibadetleri komşu köyden pazar günleri gelen bir papaz aracılığı ile yapılmaktadır.²⁴¹

İrving’in 1879 tarihinde yazdığı rapordan²⁴² yola çıkarak daha erken dönemde hizmet vermiş olan Üsküdar Miskinler Tekkesi’nde olduğu gibi Kıbrıs’ta hizmet veren miskinhane de çoğunluğu Hıristiyan olan cüzâmlıların ibadet ihtiyaçlarına kayıtsız kalınmadığı, ancak sadece iki kişi olan Müslüman cüzâmlıların ibadetleri için özel bir uygulamadan söz edilmediği anlaşılmaktadır.

3.3.2.1. Miskinler Çiftliği Camisi

1879’dan itibaren çiftlikte kalan ve sayıları giderek artan Müslüman cüzâmlılar da düşünülerek ilerleyen tarihlerde kilisenin yanına bir câmi yapılmıştır. 1901 tarihli Kıbrıs Türk Evkaf Arşivi’ndeki bir belgede Miskinler Çiftliği’nde bulunan bu camiye Hafız Mehmet Reşadi Efendi’nin sınavla tayin edildiği bilgisi yer almaktadır.²⁴³ Bu bilgiye dayanarak Kıbrıs Miskinler Tekkesi’nde de diğer miskin tekkelerinde olduğu gibi cüzâmlıların dini ibadetlerini yerine getirmeleri için görevlendirilen imamın sınavla atandığını söyleyebiliriz.²⁴⁴

Kıbrıs Miskinler Çiftliği’nde açılmış olan bu cami ile ilgili daha sonraki kayıtların ilki 1930 tarihli dir. Söz konusu olan belge “*mezuniyet*” (iyileştğini gösteren belge) olarak köyüne dönecek olan Molla Mehmed isimindeki miskin,

---

²⁴¹ A.e., s. 69.

²⁴² A.e., s. 70.

²⁴³ A.e., s. 75.

²⁴⁴ A.e., s. 76.

Kıbrıs Evkâfı'na Miskinler Çiftliği mütevellisi olduğu sırada emanetinde olan on üç lirayı ve bir dönüm arsanın yönetimini, kendi yerine müteveli olan Sâmi Süleyman'a devrettiği ile ilgilidir.²⁴⁵

Molla Mehmed'in köyüne dönmek üzere aldığı “*mezuniyet*” belgesi, Kıbrıs Miskinler Tekkesi'nin, Osmanlı Devleti'nde daha erken dönemde hizmet veren tekkelerde olduğu gibi sadece cüzâmlıların tecridine yönelik olmadığını; burada kalan hastalara bir tedavi programı uygulandığını göstermesi açısından oldukça önemlidir.

Kıbrıs Miskinler Çiftliği'ndeki camiye ilişkin yedi yıl sonraki belgeler, yapılması planlanan tamiratla ilgili bir dizi yazışmalardır. Kıbrıs valisi tarafından da harab bir halde olduğu teyit edilen caminin²⁴⁶ on beş lira tutacağı tahmin edilen tamirati için mühendis keşfi yapılır.²⁴⁷ İnşaatın başlaması için gerekli izinler alınarak Miskinler Çiftliği vakfının on beş lira tutarındaki senedi ve altı liradan bir kurus eksik nakdi ile tamiratın başlaması karara bağlanır.²⁴⁸

1946 ve 1950 yıllarına ait kayıtlarda da faâl olduğu anlaşılan bu cami ne yazık ki günümüze ulaşamamıştır.²⁴⁹

3.3.3. Çiftliğin İngiliz Yönetimi Dönemindeki Koşulları

1891 yılında Lepra Kanunu'nun kabul edilmesiyle cüzâm hastalığı bir halk sağlığı sorunu olarak kabul edilmiş ve yapılan bir düzenlemeyle Lefkoşa – Larnaka karayolunun güzergâhı değiştirilerek Miskinler Çiftliği gözlerden uzak bir hale getirilmiştir. Kabul edilen Lepra Kanunu'na göre Osmanlı döneminde her miskine verilen üç somun ekmek ve günlük 2,5 kuruş harçlığa ilaveten İngiliz yönetimi tarafından giyim yardımı da yapılmaya başlanmıştır. Miskinlere yapılan bu yardımlara ilaveten çiftlik arazisinin içinden geçen dere islah edilmiş, modern

---

²⁴⁵ Beratlı, **A.g.e.**, s. 77.

²⁴⁶ KB. MAA. VD. 116/1-1 1937.

²⁴⁷ KB. MAA. VD. 116/1-1a, 4 Mart 1937.

²⁴⁸ KB. MAA. VD. 116/4-1, 30 Mart 1937.

²⁴⁹ Beratlı, **A.g.e.**, s. 77.

tuvaletler yapılmış ve miskinhaneye ikişer kişilik beş odalı yeni bir bina ile beraber yirmi dört ayak çapında sekiz köşeli bir eğlence salonu eklenmiştir.²⁵⁰

Kıbrıs Miskinler Çiftliği, arazileri ve diğer taşınmazları ile birlikte 4 Nisan 1899 tarihli ve altı numaralı “*Arazi İstimlak Kanunu*” çerçevesinde Osmanlı İmparatorluğu ile Büyük Britanya arasında yapılan devir anlaşması uyarınca İngiliz Hükümeti’ne devredilmiştir.²⁵¹

1903 yılında Kıbrıs Miskinler Çiftliği’ne suçlu cüzâmlıların diğerlerinden ayrılması için iki odalı bir cezaevi eklenmiştir. 1905 yılında ise artan miskin nüfusu ile beraber ortaya çıkan ve çiftlikte evlenen miskinlerden doğan sağlıklı çocukların cüzâma yakalanmadan bakımlarına yönelik sorunlar çözülmeye çalışılmıştır. Sayıları on biri bulan cüzâmlı çiftlerden doğan sağlıklı çocuklar için Lefkoşa’da bir ev tutularak ilkokul eğitimlerine başlamaları sağlanmıştır. Böylece, cüzâmhanede nüfusun artmasıyla beraber yaşanan sosyal sorunlara kalıcı ve makul çözümler bulunması yönünde çaba harcanmıştır.²⁵²

Kıbrıs Miskinler Çiftliği’nde kalan miskinler için Osmanlı döneminde başlayan gündelik iâşe, yakacak ve ilaç yardımı İngiliz Yönetimi boyunca da devam etmiş, II. Dünya Savaşı ertesinde bu yardımların miktarı günlük iâşe için 12 kuruş’a, yıllık giyim masrafı için de 6 paund’a çıkarılmıştır. 1947 yılına kadar süren günlük iâşe yardımı bu yıl kesilmiş ve çiftlikte kalan miskinlerin çiftliğe kurulan bir kooperatif aracılığı ile beslenme ihtiyaçlarının karşılanması uygulamasına geçilmiştir. İngiliz Hükümeti bu uygulamada kooperatife her miskin için günlük 14 kuruş ödeme yapmıştır.²⁵³

1952 yılında çiftlikte kalan 105 hasta üzerinde uygulanmaya başlayan sulfon* tedavileri çok iyi sonuçlar vermeye başlayınca hasta sayısında belirgin bir azalma başlamış ve hükümet Larnaka’da 12 yataklı bir lepra hastanesinin kurulmasına karar vererek 1954 yılında Kıbrıs Miskinler Çiftliği’ni kapatma kararı almıştır. 1955

---

²⁵⁰ Beratlı, **A.g.e.**, s. 73.

²⁵¹ **A.e.**, s. 72.

²⁵² **A.e.**, s. 79.

²⁵³ **A.e.**, s. 87.

* Cüzâm tedavisinde kullanılan sülfonik asit bileşikli ilaçların genel adı.

yılında kalan cüzâmlıların Larnaka’da yapılan cüzâm hastanesine aktarılmasından sonra üç yıl boş kalan Kıbrıs Miskinler Tekkesi elden geçirilerek Kıbrıs Öğretmen Koleji olarak hizmet vermeye başlamış ancak iki toplumlu adadaki gerilimlerin artmasıyla birlikte Kıbrıslı Türk öğrenciler okulu terk ederek Lefkoşa’nın Türk kesimindeki okula devam etmeye başlamışlardır. Uzun yıllar sadece Rum öğrencilerin faydalandığı Yüksek Pedagoji Enstitüsü adını alan okul daha sonra binaları ve arazisi ile birlikte Kıbrıs Üniversitesi’ne devredilmiştir.²⁵⁴

3.4. GİRİT MİSKİNHANESİ

Girit’te yaşayan cüzâmlı nüfusa ait Başbakanlık Osmanlı Arşivi’ndeki ilk kayıt 5 Mayıs 1852 tarihli Kandiye Kalesi haricindeki cüzâmlılara maaş verildiğini²⁵⁵ gösterir belgedir. Sultan Abdülmecid dönemine ait olan bu kayıt ve takip eden 8 Haziran 1852 tarihine ait, cüzâmlı nüfusa yiyecek ianesi yapılmasına ilişkin belge²⁵⁶ Girit’te 37 Müslüman ve 67 Hıristiyan olmak üzere toplam 104 kişilik bir cüzâmlı topluluğu olduğunu ve bu cüzâmlıların Kandiye Kalesi’nin dışında, “*Cüzâmlılar Çeşmesi*” diye kendi adlarıyla anılan çeşmenin de olduğu²⁵⁷ ayrı bir mahalde yaşadıklarını göstermektedir.

Osmanlı toprakları üzerinde gezi yapmış ilk padişah olan Sultan Abdülmecid halkla görüşmek, denetimlerde bulunmak, rütbe, nişan verip, ihsanlarda bulunmak ve Tanzimat-ı Hayriye’nin taşradaki uygulamalarını görmek amacıyla ilki 25 Haziran 1844’de olmak üzere bir kaç yurt içi gezi yapmıştır. Bu gezilerden üçüncüsüne 1850 yılının haziran ayında Taif vapuruyla çıkan Abdülmecid Limni, Girit ve Rodos adalarını da ziyaret etmiş²⁵⁸ ve Kandiye Kalesi dışında yaşayan Müslüman ve Hıristiyan cüzâmlılar bu ziyaret esnasında kendisine zor durumlarını bildirir arzuhal takdiminde bulunmuşlardır. Cüzâmlıların bu arzuhalini kabul eden Abdülmecid, 104 cüzâmlıya günlük 200 dirhem ekmek ve Müslüman cüzâmlılara ayrıca Ramazan

---

²⁵⁴ Beratlı, **A.g.e.**, s. 90.

²⁵⁵ BOA. İ.MVL. 236/8295, 14 B. 1268 [5 Mayıs 1852].

²⁵⁶ BOA. C.SH. 6/253, 19 Ş. 1268 [8 Haziran 1852].

²⁵⁷ BOA. A.MKT. UM. 445/83, 17 C. 1277 [31 Aralık 1860].

²⁵⁸ Necdet Sakaoğlu, **Bu Mülkün Sultanları**, İstanbul: Oğlak Yayınları, 2011, 17. bs. s. 441-442.

ayında pirinç ve zeytinyağı verilmesi ile ilgili mahallinde tebligat yapılmasını buyurmuş²⁵⁹ ve bu cüzâmlı topluluğa maaş bağlatmıştır.²⁶⁰

3.4.1. Cüzâmhaneler İle İlgili Bir Lâyiha

Girit’de cüzâmlıların varlığına dair Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nde yer alan ilk belgelerden 35 yıl sonra, 14 Temmuz 1886 tarihinde Hanya şehrinde Hıristiyanlar için bir okul, hapishane ve Ziraat Bankasıyla birlikte bir de cüzâmhane açılması gündeme gelir.²⁶¹

Ancak 1889 tarihine kadar çeşitli sebeplerle inşaatına başlanamayan cüzâmhanenin ivedilikle inşası için Girit Vilayet Meclisi Umumîsi tarafından Türkçe ve Rumca olmak üzere iki ayrı dilde cüzâmhaneler lâyihası hazırlanır. Lâyiha ile birlikte Girit valisi tarafından Sultan II. Abdülhamid’e sunulan arzuhalde Girit’de cüzâm hastalarının çoğalıp, hastalığın dehşet verici bir biçimde yayıldığı göz önünde tutularak cüzâmhanenin inşasına bir an evvel başlanması için aşağıda transkripsiyonunu verdiğimiz cüzâmhaneler nizâmnamesinin kabulüne mücade etmesi istenir.²⁶²

Cüzâmhânelere Dâir Nizâm Lâyihası:

***Birinci mâtde:** Meclis-i İdâre-i Vilâyetin başluca iştigâlâtından birisi merkez vilâyetde bulunmak üzere diplomalı etibbâdan mürekkeb bir komisyonun teşkîl ve te’sisidir.*

***İkinci mâtde:** Cüzâmhâneler için cevâmi’ ve kilisalarda ve tensîb olunacak her bir sûretle ahâliden i’âneler derci için cezîrenin her bir şehrinde ahâlî-i mu’tebereden mürekkeb komisyonlar teşkîl idilecek ve islâmdan terekküb idecek komisyonlara nüvvâb efendiler ve hristiyanlardan terekküb idecek komisyonlara piskopos efendiler riyâset idecekdir.*

²⁵⁹ BOA. C.SH. 6/253, 19 Ş. 1268 [8 Haziran 1852].

²⁶⁰ BOA. İ.MVL. 236/8295, 14 B. 1268 [5 Mayıs 1852].

²⁶¹ BOA. MV. 10/91, 12 L. 1303 [14 Temmuz 1886].

²⁶² BOA. MVL. 98/20, 2 B. 1306 [4 Mart 1889].

Üçüncü mâdde: Nevâhî dâireleri her sene vâridâtları nisbetinde olmak üzere cüzzâmhâneler için birer mikdâr akçe tahsisine mecbûr olacaklardır.

Dördüncü mâdde: Hükûmât-ı mahalliyyenin inzimâm mu'âvenetiyle şehirler ve kazâlar nevâhî etibbâsının müstahdem buldukları şehir veya kazâda mevcûd olan cüzzâmların esâmîsini mübeyyin etibbâ-yı mûmâ ileyhim cânibinden tanzîm olunacak defterde evvelâ; her cüzzâmın mürâzât-ı re's ile elyevm ikâmet itmekte bulunduğu mahall sâniyen; müteehhil veyâ mücerred olduğu ve müteehhil ise evlâdları olup olmadığı sâlisen; emvâl ve emlâkının kıymet-i muhammene gösterileceğinden minvâl-i meşrûh üzere tanzîm olunacak defterler işbu nizâmnâmenin târîh-i i'lâmından i'tibâren nihâyet iki mâh zarfında makâm-ı vilâyete takdîm olunacaktır.

Beşinci mâdde: Ma'lûl çocuklar tevellüd itmemek üzere cüzzâm illetine mübtelâ olan zükûr ve inâs eşhâsın adem-i ihtilâtı mâddesi cüzzâmhânelerin te'sisinde esâs ittihâz olunacağından zükûr için bir ve inâs için bir cüzzâmhâne inşâ olunacaktır.

Altıncı mâdde: Bâlâda zikr u beyân olunan komisyonlardan herbirisinin netâyic-i icrââtı her altı ayda bir kere makâm-ı vilâyete arz ve iş'âr olunacak ve makâm-ı vilâyet dahi bunları vilâyet resmî gazetesiyle i'lâna mecbûr olacaktır.

Yedinci mâdde: Cüzzâmhâneler dâire-i resmiye i'tibâr olup binâen aleyh ihrâz-ı hukûk ve der'uhde-i ta'ahhüdât idebilir. Birinci mâddede beyân olunan komisyon cüzzâmhânenin vekîli makâmındadır.

Sekizinci mâdde: Cüzzâm hastalığına mübtelâ olacak her bir kimesne sahîhü'l-mizâc olanlardan bi't-tefrîk zükûrdan ise zükûra mahsûs cüzzâmhâneye ve inâsdan ise inâsa mahsûs cüzzâmhâneye konulacak ve emvâl-i menkûle ve gayr-ı menkûlesinin nisfi ve evlâdları bulunduğu takdîrde yalnız sülûsü mikdârı cüzzâmhâneye âid olacaktır.

Cüzzâmhâneye âid mikdâra mülkiyet-i tâmmе ile cüzzâmhâne mâlik olacak ve cüzzâmın akribâ ve ta'allukâtının mikdâr-ı mezkûr emlâk ve emvâl üzerine bir gûne hakk-ı verâseti olmayacaktır.

Dokuzuncu mâdde: *Bir kimesne cüzzâm illetine mübtelâ olmasıyla berâber artık tarafından icrâ olunacak intikâl veyâ bey' ve hibe mu'âmelâtına mu'teber nazarıyla bakılmayacaktır.*²⁶³

Cüzâmhanelerin kuruluş, işleyiş ve denetim olarak düzenlenişiyle, burada kalacak cüzâmlıların, cüzâmhane kabul koşullarını kapsayan lâyiha sekizinci ve dokuzuncu maddelerinin “*kavânin-i esâsiye-i devlet-i aliyyeye mugâyir*” olduğu gerekçesiyle yeniden tahsisi gerekli görülerek Meclis-i Vükela tarafından red edilmiştir.²⁶⁴

Cüzâmhaneler Lâyihası'nın sekizinci ve dokuzuncu maddelerinin içeriğinden dolayı reddedilmesi, Osmanlı'nın cüzâmlıların tecrit koşullarının sağlanması hususunda gösterdiği titizlik dışında, cüzâmlı olan tebaasıyla sağlıklı olan arasında kurduğu eşitlik dengesini göstermesi bakımından son derece önemlidir. Osmanlı Devleti, cüzâmlı kişinin evlatları varsa menkul ve gayrimenkullerinin üçte birinin, eğer yoksa yarısının, tam mülkiyet esasıyla cüzâmlının kalacağı cüzâmhaneye bırakılması hususundaki sekizci maddeyi ve cüzâmlının, cüzâma yakalandığı andan itibaren malları üzerinden yapacağı satış ve bağışların geçersiz sayılacağı ile ilgili dokuzuncu maddeyi miras hukukuna aykırı bularak, söz konusu maddelerin tashihini istemiştir.

Girit'de giderek artmakta olan cüzâmın önlenmesi, cüzâmlıların bakım ve tecritlerinin yapılabilmesi için cüzâmhaneler inşa edilmesi ile ilgili kaleme alınan lâyiha 1897 yılında tasdik edilmiş²⁶⁵ ve Girit Cüzâmhanesi bu tarihten itibaren açılmıştır.

²⁶³ BOA. MVL. 2376/10, 19 B. 1306 [21 Mart 1889].

²⁶⁴ BOA. MV. 41/47, 21 B. 1306 [23 Mart 1889].

²⁶⁵ BOA. ŞD. 2376/10, 4 Ş. 1315 [28 Aralık 1897].

3.5. OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA AÇILMIŞ OLAN DİĞER MİSKİNHANELER

Osmanlı Devleti Edirne, İstanbul, Bursa, Kıbrıs ve Girit'de açtığı miskinhanelerden başka, cüzâmlıların olduğu diğer bölgelerde de hastalığın yayılmasını önlemek ve cüzâmlıların bakımını sağlamak amacıyla miskinhaneler açmıştır.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki belgelerden 1867 yılında Kudüs'te bir cüzâmhane inşa edildiğini²⁶⁶ ve bu cüzâmhanenin henüz açılmadığı 1879 tarihinde Kudüs kasabası haricinde yaşayan cüzâmlıların iaşelerinin²⁶⁷ Haseki Sultan İmareti'nden karşılandığını;²⁶⁸ 1893 yılında Nablus kasabasında iaşe ve tedavileri yapılamayan cüzâmlıların Dersaadet Cüzâmhanesi'nde tedavilerinin yapılmasının talep edildiğini,²⁶⁹ 1909 yılında Cezayir Bahr-i Sefid, Suriye ve Yanya vilayetleri dahilinde birer cüzâmhane bulunduğunu²⁷⁰ ve bu miskinhanelerin masraflarının mülhak belediyelere serpiştirilerek karşılandığını²⁷¹ öğrenmekteyiz.

---

²⁶⁶ BOA. HR.TO. 141/64, 21 Ağustos 1867.

²⁶⁷ BOA. ŞD. 268/18, 3 Ra. 1296 [24 Şubat 1879].

²⁶⁸ BOA. ŞD. 2271/58, 22 Ca. 1304 [15 Şubat 1887].

²⁶⁹ BOA. DH.MKT. 144/24, 22 Ra. 1311 [2 Ekim 1893].

²⁷⁰ BOA. DH.MKT. 1300/87, 18 S. 1327 [11 Mart 1909].

²⁷¹ BOA. DH.UMVM. 95/33, 16 S. 1330 [5 Şubat 1912].

SONUÇ

Beden, insanın dış dünya ile temasındaki ilk kapıdır. Toplumların bedene bakışı ve ona yükledikleri anlamlar maddi uygarlıkların biçimlenmesindeki ana aksı oluştururlar. Barınma, beslenme, örtünme, sağlık gibi temel ihtiyaçlar bedenin korunması üzerinden gerçekleşirken, korunan bu bedenin maddi ve manevi ihtiyaçları geniş bir ekonomik ve sosyal ilişkiler ağı yaratarak insanın yeryüzündeki tarihini oluşturur. Cüzâmlılar, bu serüven içinde giderek bozulup, çürüyen vücutları ve yavaş yavaş kaybettikleri beden bütünlükleri ile yaşadıkları toplumların vicdani medeniyetlerini sorgulamada tarih boyunca turnosol kağıdı işlevi görmüşlerdir. Tarihin ilk “ötekileri” ve bu nedenle ilk sürgünleri olan cüzâmlılar ekonomik sistem içinde hiçbir artı değer yaratamayacak kesimi temsil etmeleri bakımından da toplumların merhamet antropolojisini çıkarmada önemli rol oynarlar.

Toplumsal davranış kalıplarının oluşmasında en büyük pay sahibi olan dinlerin cüzâmlılara bakışı, “ötekine” reva görülen muamelenin tarihsel kodlarını verir. Musevilikte ve onun ardılı olan Hıristiyanlıkta ceza ve mucize kavramları öğrenilen, korkulan cüzâmlının giderek insani biçimini kaybeden bedeni üzerinden tanımlanarak cüzâmlıyı bir günahkâr olarak niteler ve içinde yaşadığı toplumun nefretine karşı savunmasız halde bırakır. Adaletin, merhametin ve tanrısal kabulün sadece sağlıklı bireyler üzerinden tanımladığı bu ahlaki normlar toplum içinde dezavantajlı olan kesimlere olan acımasız bakışın da ipuçlarını verir. Sadece bedenen ve ruhen sağlıklı insanları kucakladığı düşünülen tanrısal merhamet algısı, cüzâmlıları kırılğan ve kaygan bir ahlaki zemin üstünde yapayalnız bırakarak sosyal ve ekonomik lincin hedefi haline getirir.

Avrupa medeniyetinin köşe taşlarını oluşturan bu bakış zaman içinde Hıristiyan teolojisi içinden seçerek çıkardığı “*çarmıhta acı çeken İsa*” imgesinden yola çıkarak ötekinin ıstıraplarına duyarlı hale gelip, ötekini kucaklayacak bir sosyo-ekonomik sistemin temellerini atacaktır. Hıristiyan Avrupa’nın cüzâmlıları ve körleri iyileştiren merhametli İsa figürüne olan öykünmesi sonucunda cüzâmlılara yardım ancak iyi Hıristiyan modellemesinin sağlam temeller üzerine oturmasına hizmet ederek, cennetin müjdecisi olarak işlev kazanabilecektir. Toplumsal hiyerarşide

“günahkâr” olarak nefret duygularının boşaltım aracı olarak yer alabilen cüzâmlı ancak bir cennet vaadine aracı olup, eskatolojik olarak bir değer kazandıktan sonra ekonomik sistem içinde yer alabilecek ve böylelikle kiliselerin bünyesinde kurulan ilk cüzâmhaneler hastanelerin doğuşuna öncülük edebileceklerdir.

İslâmın hastalara ve ötekiler olarak adlandırdığımız dezavantajlı kesimlere, bakışı günah ve günahkârlık kavramlarından tamamen bağımsız olduğu için Müslüman toplumlarda cüzâmlılar ahlaki bir yargılamaya tabii tutulmamışlardır. Bu nedenle cüzâmlıları adlandırırken kullanılan “*Miskin*” tanımı da hem cüzâmın yol açtığı bedensel belirtileri tanımlaması hem de Kur’ân-ı Kerim’in işaret ettiği yardım edilmesi gereken kesime atfen bu anlayışın incelikli bir uzantısı olarak tüm toplum katmanlarında kabul görererek kullanılmıştır.

Osmanlı Devleti’nde cüzâmlılar günahkâr olarak değil toplum sağlığı açısından risk oluşturan gruplar olarak görülmüşlerdir. Serbestçe dolaşmaları kanunnamelerle yasaklanan cüzâmlılar, tüm bakımları devletçe karşılanmak üzere Miskinler Tekkesi denilen yerlerde tecrit edilmişlerdir. Bu yerlere İslâmi literatürde yer alan sıfatlara atfen Miskinler Tekkesi adı verilmesi, cüzâmlıların her tür toplumsal aşağılanmanın dışında ancak dini kabullerin içinde yer almasını sağlaması bakımından büyük önem taşımaktadır. Nezaket, koruma ve toplumsal kabul duygusunu beslemek amacıyla kullanılan Miskinler Tekkesi adına rağmen miskinhanelerin dini anlamda bir tekke olarak kabul edilemeyeceği görüşü yaygındır. Ancak Osmanlıların kurmuş olduğu Miskinler Tekkelerini incelediğimiz bu çalışma boyunca karşılaştığımız bazı izler bu miskinhanelerin “*tekke*” tanımını oluşturan kimi vazgeçilmez özellikleri ve Bektaşî Tekkelerindeki uygulamaları çağrıştıran ana rabîta noktalarını taşıdıklarını da göstermiştir.

İslâm medeniyetinin temel kurumlarından olan tekkeler kurucu şeyhlerinin istediği mekânlarda, kentlerde veya kervan yolları üzerine kurulan ibadet ve hizmet amaçlı yapılar olup iktisadi kaynaklarını yardımlar ve çeşitli vakıflardan sağlanan gelirler oluşturmaktadır.

Üsküdar Miskinler Tekkesi'nin Miskin Dede isminde bir pirin isteği üzerine hac ve kervan güzergâhı üzerine kurulmuş olması ve Osmanlı Arşivi'ndeki belgelerden öğrendiğimiz üzere yöneticilerine şeyh denilerek vazifesini yapamaması durumunda meşîhatten azl edilmeleri; tekke sakini olan miskinlerin, isimlerinin önüne eklenen Seyyid, Molla gibi kimi dini sıfatlarla anılmaları, arşiv belgelerinde toplu olarak zikredilirken dervişan olarak tanımlanmaları, miskinhanelerin sadece bir tecrit kurumu olarak değil dini referansları öncelik taşıyan gerçek bir tekke gibi algılanabileceklerini de düşündürür.

Miskinlerin, tekkedeki yaşamlarının merkezini oluşturan ibadetleri ve istisnasız tüm tekkeler için uygulanan Ramazan ve Muharrem ayına özel kimi ayı ve nakdi tahsisatların miskinler tekkesi için de uygulanıyor oluşu ve en önemlisi halkın gözünde dilekte bulunacakları bir umut kapısı olarak görülmeleri, söz konusu miskinhanelerin dini bir kurum olarak da kabul gördüğüne ait işaretler olarak okunabilir.

Üsküdar Miskinler Tekkesi'nin Bektaşî dervişi ve halk hekimi olan Karacaahmet'in adını taşıyan mezarlığın içine kurulmuş olması, miskinlerin Muharrem Aşuresine verdikleri önem ve çoğu miskinın isimlerinin önünde yer alan “*dede*” tanımı Miskinler Tekkesi'nin gerçek bir tekkeye benzer yapısının yanısıra işleyiş olarak Bektaşî tarikatlarına dair kimi önemli ipuçları taşıdığını da düşündürmektedir.

Miskinhanelerin kuruluş aşamalarından başlayarak tarihsel süreç içinde devam eden ve uygulamalarıyla gerçek bir tekke çağrışımı yaptıran dini iklim ve sıfatlar sonraki dönemlerde zayıflamış ve miskinhanelerin kuruluşunda ve benimsenmesinde büyük bir önem taşıyan dini vurgular giderek zayıflayarak son dönemlere doğru miskinler, dervişan olarak değil tecrithanelerde kalan hastalar olarak anılmaya başlamışlardır.

Osmanlının kurmuş olduğu miskin tekkeleri içinde kapanışı daha geç bir döneme tekabül eden Kıbrıs Miskinler Çiftliği haricindeki miskinhanelerde cüzâmlıların tedavi edildiğine dair herhangi bir kayıt bulunmamakla birlikte burada

kalan cüzâmlıların bakımına ve zaman zaman içlerine düştükleri ekonomik zorlukların giderilmesine yönelik samimi çabaların arşiv belgelerinde yer alan kayıtları, burada kalan miskinlerin kaderlerine terkedilmiş biçareler olarak görülmediklerini göstermektedir. İncelediğimiz arşiv belgelerinde miskinhanelerde cüzâmlıların herhangi bir tedaviye tabii tutulduklarına dair kayıtların yer almayışını ise cüzâm tedavisinde etkin sonuçlar veren süflon bileşiklerinin henüz bulunmamış olmasıyla açıklayabiliriz.

Osmanlı Devleti çok kimlikli ve çok dinli bir toplum olmakla beraber siyasi felsefe, hukuk ve ahlaki normlarda İslâm dininin mirasçısı olmuş ve teba'ası ile olan ilişkilerini bu anlayış üzerinden kurgulamıştır. Osmanlı toplumunda cüzâmlıların, kültürler arası geçirgenliklerden etkilenen ahali tarafından gerek nefret, gerek hastalıktan korunma içgüdüsüyle zaman zaman yaşadıkları yerlerden kovulmak istendiği, hane bütünlüklerinin tehdit edildiği ya da sosyal ve ekonomik tecrite maruz bırakıldıkları durumlar yaşanmıştır.

Ancak Osmanlı otoritesi hiçbir durumda cüzâmlının toplumsal linç mağduru olmasına izin vermemiş ve cüzâmlının karşılaştığı her tür toplumsal tehdit için örfi ve şer'i hukuku kullanarak cüzâmlının mağduriyetine engel olmaya çalışmıştır. Daha erken döneme ait örnekler olmakla birlikte Ortaçağ Avrupa'sında cüzâmlının uğradığı toplumsal şiddeti görmezden gelen, bu şiddete zemin hazırlayan ya da bizzat uygulayıcısı olan iktidar yapılanmalarına baktığımız zaman Osmanlı Devleti'nin cüzâmlının lehine aldığı sosyal ve ekonomik kararlar, farklı olana yönelik hoşgörüyü göstermesi bakımından büyük önem taşımaktadır.

Bu çalışma boyunca incelediğimiz miskin tekkelerindeki barındırılma koşulları ve Osmanlı Devleti'nin miskinlere bakışı, cüzâmlının iktidar nezdinde "öteki" olarak görülmediğine dair önemli ipuçları vermiştir. Cüzâmlılar tecrit edildikleri miskinler tekkesi denilen yerlerde herhangi bir ahlaki yargılanmaya uğramadan barındırılmış ve ihtiyaçları karşılanmıştır.

Arşiv belgelerinde sözkonusu tekkelerin iktisadi kaynaklarının yetersizlik ya da düzensizlik gösterdiği kimi durumlarda miskinlerin ihtiyaçlarının giderilmesinde zorluklar yaşandığını gösteren kayıtlara rastlanmıştır. Ancak bu zorluklar çalışmamızda ayrıntılarıyla incelemeye çalıştığımız yeni iktisadi kaynakların yaratılmasına yönelik gayretli çabalarla engellenmeye çalışılmış ve miskinler hiçbir durumda ekonomik tecrite maruz bırakılmamışlardır.

KAYNAKÇA

BELGELER

A. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ (BOA)

BOA. A.DVN. 77/61, 7 L. 1266 [16 Ağustos 1850].

BOA. A.MKT.DV. 9/61, 3 Za. 1268 [19 Ağustos 1852].

BOA. A.MKT.DV. 73/44, 5 N. 1269 [13 Haziran 1853].

BOA. A.MKT.UM. 445/83, 17 C. 1277 [31 Aralık 1860].

BOA. BEO. 1694/126987, 11 R. 1319 [28 Temmuz 1901].

BOA. BEO. 2742/205638, 10 Za. 1323 [6 Ocak 1906].

BOA. C. BLD. 99/4940, 15 S.1211 [20Ağustos 1796].

BOA. C.EV. 13/637, 13 N. 1126 [22 Eylül 1714].

BOA. C.EV. 72/ 3569, 13 Ca. 1137 [28 Ocak 1725].

BOA. C. EV. 25748, 28 M. 1202 [9 Kasım 1787].

BOA. C.EV. 59/2918, 15 B. 1207 [26 Şubat 1793].

BOA. C.SH.134/3, 10 Ş. 1178 [2 Şubat 1765].

BOA. C.SH. 1021/21, 2 R. 1216 [12 Ağustos 1801].

BOA. C.SH. 1110/23, 28 S. 1217 [30 Haziran 1802].

BOA. C.SH. 18/1, 29 L. 1224 [7 Aralık 1809].

BOA. C.SH. 1001/21, 22 Ca. 1229 [12 Mayıs 1814].

BOA. C.SH. 1052/22, 29 Ca. 1232 [16 Nisan 1817].

BOA. C.SH. 628/13, 2 Za. 1237 [21 Temmuz 1822].

BOA. C.SH. 1154/24, 29 Z. 1255 [4 Mart 1840].

BOA. C.SH. 6/253, 19 Ş. 1268 [8 Haziran 1852].

BOA. C. ZB. 930, 23 Ca. 1207 [6 Ocak 1793].

BOA. C.ZB. 930, 23 L. 1207 [3 Haziran 1793].

BOA. C.ZB. 65/3208, 29 Z. 1243 [12 Temmuz 1828].

BOA. DH.MKT. 105/1443, 15 Z. 1304 [3 Eylül 1887].

BOA. DH.MKT. 1742/3, 25 Za. 1307 [12 Temmuz 1890].

BOA. DH.MKT. 1757/37, 17 M. 1308 [2 Eylül 1890].

BOA. DH.MKT. 1871/89, 20 S. 1309 [24 Eylül 1891].

BOA. DH. MKT. 1906/4, 27 Ca. 1309[29 Aralık 1891].

BOA. DH.MKT. 1937/55, 28 Ş. 1309 [27 Mart 1892].

BOA. DH.MKT. 1996/33, 22 Ağustos 1308 [3 Eylül 1892].

BOA. DH.MKT. 2000/75, 20 S. 1310 [12 Eylül 1892].

BOA. DH.MKT. 2007/57, 11 Ra. 1310 [2 Ekim 1892].

BOA. DH.MKT. 144/24, 22 Ra. 1311 [2 Ekim 1893].

BOA. DH.MKT. 2349/16, 23 M. 1318 [22 Mayıs 1900].

BOA.DH.MKT. 2609/74, 15 L. 1323. [12 Aralık 1905].

BOA. DH.MKT. 925/37, 15 Za.1322 [21 Ocak 1905].

BOA. DH.MKT. 1102/48, 11 Temmuz 1322 [24 Eylül 1906].

BOA. DH.MKT. 1137/37, 14 Za. 1324 [30 Aralık 1906].

BOA. DH.MKT. 2611/27, 29 S. 1325 [13 Nisan 1907].

BOA. DH.MKT. 1300/87, 18 S. 1327 [11 Mart 1909].

BOA. DH. MUİ. 62/20, 24 Kânûn-ı sâni [6 Şubat 1910].

BOA. DH.TMIK.M. 7/78, 19 B. 1317 [23 11 1899].

BOA. DH.UMVM. 95/33, 16 S. 1330 [5 Şubat 1912].

BOA. DH.UMVM. 13/46, 18 R. 1335 [11 Şubat 1917].

BOA. HAT. 1464/47, 29 Z. 1210 [5 Haziran 1796].

BOA. HAT. 1616/4-1, 9 Ca.1254 [31 Temmuz 1838].

BOA. HAT. 1616/4-1, 11 Ca.1254 [2 Ağustos 1838].

BOA. HAT. 1616/4-2, 2 Ca. 1254 [23 Ağustos 1838].

BOA. HAT. 1616/4, 18 B. 1254 [7 Ekim 1838].

BOA. HAT. 1629/89, 29 Z. 1255 [4 Mart 1840].

BOA. HR.TO. 141/64, [21 Ağustos 1867].

BOA. İ.DH. 78/ 3896, 16 B. 1259 [12 Ağustos 1843].

BOA. İ.DH., 1160/90683, 28 Teşrin-i evvel 1305 [9 Kasım 1891].

BOA. İ.MVL. 127/3327, 7 Za. 1264 [5 Ekim 1848].

BOA. İ.MVL. 127/3327, 24 Za. 1264 [22 Ekim 1848].

BOA. İ.MVL. 236/8295, 14 B. 1268 [5 Mayıs 1852].

BOA. MV. 10/91, 12 L. 1303 [14 Temmuz 1886].

BOA. MV. 41/47, 21 B. 1306 [23 Mart 1889].

BOA. MVL. 98/20, 21 S. 1267 [26 Aralık 1850].

BOA. MVL. 98/20, 27 S. 1267 [1 Ocak 1851].

BOA. MVL. 98/20, 29 S. 1267 [3 Ocak 1851].

BOA. MVL. 98/20, 5 Ra. 1267 [8 Ocak 1851].

BOA. ŞD. 268/18, 3 Ra. 1296 [24 Şubat 1879].

BOA. ŞD. 2271/58, 22 Ca. 1304 [15 Şubat 1887].

BOA. ŞD. 2376/10, 4 Ş. 1315 [28 Aralık 1897].

BOA. ŞD. 1676/ 7, 22 R. 1335 [15 Şubat 1917].

BOA. Y.PRK.SH. 4/36, 26 M.1311 [9 Ağustos 1893].

BOA. ZB. 34/588, 20 Haziran 1315 [2 Temmuz 1899].

KB. MAA.FE. 10/71, 20 Mart 1913.

KB. MAA.VD. 116/1-1 1937.

KB. MAA.VD. 116/1-1a, 4 Mart 1937.

KB. MAA.VD. 116/4-1, 30 Mart 1937.

KB. MAA.FE. 10/71, 11 R. 1331 [20 Mart 1913].

KB. MAA.FE. 10/71, 20 Mart 1913.

B. SİCİLLER

İstanbul Mahkemesi 24 Numaralı Sicil Defteri, H.1138-1151 [1726-1738].

KUTSAL KİTAPLAR

Kitabı Mukaddes: Tevratı Şerif, İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi, 2012.

İncil: “Sevindirici Haber”, İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi, 1997.

Kur’ân-ı Kerim: <http://www.kuranmeali.org>.

KİTAPLAR

- AHMET HAŞİM: **Düzyazıları: “İki Adamın Konuştukları”**, Sad. Mahir Ünlü, İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 2004.
- AKGÜNDÜZ, Ahmed: **İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988.
- AKGÜNDÜZ, Ahmed: **Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri - Eyalet Kanunnameleri**, VI. Kitap, II. Kısım, İstanbul: Fey Vakfı Yayınları No:1, İlmi Araştırmalar Serisi No:1, 1993.
- AKGÜNDÜZ, Ahmed: **Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri - I. Ahmed, I. Mustafa ve II. Osman Devri Kanunnameleri**, IX. Kitap, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları No: 12, 1996.
- AKGÜNDÜZ, Ahmed: **Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri - II. Bayezid Devri Kanunnameleri**, II. Kitap, İstanbul: Fey Vakfı Yayınları No:1, İlmi Araştırmalar Serisi No:1, 1990.
- AKGÜNDÜZ, Ahmed: **Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri - II. Selim Devri Kanunnameleri**, VII. Kitap, II. Kısım, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları No:1, İlmi Araştırmalar Serisi No:1, 1994.
- AKGÜNDÜZ, Ahmed: **Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri - Merkezi ve Umumi Kanunnameler**, IV. Kitap, I. Kısım, İstanbul: Fey Vakfı Yayınları No:1, İlmi Araştırmalar Serisi No:1, 1992.
- AKGÜNDÜZ, Ahmed, Said Öztürk: **700. Yılında Bilinmeyen Osmanlı**, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2000.
- ALIGHIERI, Dante: **İlahi Komedya**, Çev: Rekin Teksoy, İstanbul: Oğlak Klasikleri, 13. Baskı, 2012.

- AYVANSARÂYÎ,
Hüseyin Efendi, Alî
Sâti' Efendi,
Süleymân Besîm
Efendi:
- Hadikatü'l – Cevâmi'** (İstanbul Câmileri ve Diğer Dînî – Sivil
Mi'mârî Yapıları), Haz. Ahmed Nezih Galitekin, İstanbul: İşaret
Yayımları, 2001.
- BARKAN, Ömer
Lûtfi:
- Şehirlerin Teşekkül ve İnkişafı Tarihi Bakımından: Osmanlı
İmparatorluğunda İmâret Sitelerinin Kuruluş ve İşleyiş
Tarzına Âit Araştırmalar**, İstanbul: İktisat Fakültesi Mecmuası,
C. XXIII, S. 1 – 2'den Ayrı Bası, 1963.
- BELGE, Murat:
- İstanbul Gezi Rehberi**, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 3.
baskı, 1994.
- BERATLI, Nazım:
- Kıbrıs Miskinhanesi (Cüzzam ve Kıbrıs 1830-2001)**, İstanbul:
Kalkedon Yayıncılık, Khora Kitaplığı, 2013.
- BOYRAZ, Şeref:
- Fal Kitabı; Melhemeler ve Türk Halk Kültürü**, İstanbul:
Kitabevi, 2006.
- COLLARD, Franck:
- Ortaçağda Zehir ve Cinayet**, Çev. Mustafa Daş, İstanbul:
Yeditepe Yayınevi, 2005.
- DAVİES, Norman:
- Avrupa Tarihi**, Çev. Edt. Mehmet Ali Kılıçbay, M. H. Aklan,
İstanbul: İmge Kitabevi, 2011.
- DEMİRTAŞ, H.
Necâti:
- Açıklamalı Osmanlı Fetvâları II**, İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı,
2012.
- DEVELLİOĞLU,
Ferit:
- Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, Ankara: Aydın Kitabevi
Yayımları, 14. Baskı, 1997.
- DOLS, Michael W.:
- Mecnun: Ortaçağ İslam Toplumunda Deli**, Çev. Didem Gamze
Dinç, İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2013.
- DUERR, Hans
Peter:
- Çıplaklık ve Utanç (Uygarlaşma Sürecinin Miti)**, Çev. Tarhan
Onur, Ankara: Dost Kitabevi, 1999.
- EBU ABDULLAH,
Muhammed İbn
- İbn Battûta Seyahatnamesi**, Çev. A. Sait Aykut, İstanbul: Yapı

- Battûta Tancî: Kredi Yayınları, “Kazım Taşkent Klasik Yapıtlar Dizisi”, 4. Baskı, C. II, 2010.
- ERSOY, Tolga: **Tıp Tarih Metafor**, Ankara: Öteki Yayınevi, 2. Baskı, 1996.
- EVLİYA, Çelebi b. Derviş Mehemed Zillî: **Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, Hz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, Robert Dankoff, Zekeriya Kurşun, İbrahim Sezgin, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2011.
- FAROQHÎ, Suraiya: **Anadolu’da Bektâşilik**, Çev. Nasuh Barın, İstanbul: Simurg Kitapçılık, 2003.
- FOUCAULT, Michel: **Deliliğin Tarihi**, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İstanbul: İmge Kitabevi, 2013.
- HERODOTOS: **Tarih**, Çev. Müntekim Ökmen, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Hasan Ali Yücel Klasikleri, C. I, 2009.
- HILL, Barbara: **Bizans İmparatorluk Kadınları: (1025-1204) İktidar, Himaye ve İdeoloji**, Çev. Elif Gökteke Tut, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003.
- İSTANBUL KADI SİCİLLERİ: **İstanbul Mahkemesi 24 Numaralı Sicil** (H. 1138-1151 [1726-1738], İstanbul: İSAM Yayınları, 2010.
- JÜTTE, Robert: **Erken Modern Avrupa’da Yoksulluk ve Sapkınlık**, Çev. Bengü Kurtege Sefer, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2011.
- KONYALI, İbrahim Hakkı: **Abideleri ve Kitabeleriyle Üsküdar Tarihi**, İstanbul: Türkiye Yeşilay Cemiyeti Yayınları, C. I, 1976.
- MANGO, Cyril: **Bizans: Yeni Roma İmparatorluğu**, Çev. Gül Çağla Güven, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008.
- NİKİFORUK, Andrew: **Mahşerin Dördüncü Atlısı; Salgın ve Bulaşıcı Hastalıklar Tarihi**, Çev. Selahattin Erkanlı, İstanbul: İletişim Yayınları, 4. Baskı, 2010.
- ÖZTÜRK, Nazif: **Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi**,

Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995.

- PANZAC, Daniel: **Osmanlı İmparatorluğu'nda Veba (1700-1850)**, Çev. Serpil Yılmaz, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2. Baskı, 2011.
- RALPH, Jackson: **Roma İmparatorluğu'nda Doktorlar ve Hastalıklar**, Çev. Şenol Mumcu, İstanbul: Homer Kitabevi, 1. Baskı, 1999.
- SAKAOĞLU, Necdet: **Bu Mülkün Kadın Sultanları**, İstanbul: Oğlak Bilimsel Kitaplar, 4. Baskı, 2011.
- SAKAOĞLU, Necdet: **Bu Mülkün Sultanları**, İstanbul: Oğlak Yayınları, 17. Baskı, 2011.
- SENNETT, Richard: **Ten ve Taş (Batı Uygarlığında Beden ve Şehir)**, Çev. Tuncay Birkan, İstanbul: Metis Yayınları, 2011.
- TURNA, Nalan: **Osmanlı Topraklarında Seyahat, Göç ve Asayiş Belgeleri: Mürûr Tezkereleri**, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2013.
- ULUDAĞ, Osman Şevki: **Osmanlılar Devrinde Türk Hekimliği**, Hz. Esin Kahya, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2010.
- YILDIRIM, Nuran: **İstanbul'un Sağlık Tarihi**, İstanbul: İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti Ajansı İstanbul Üniversitesi Projesi No: 55-10, 2010.

MAKALELER

- AYVERDİ, İlhan: "Fodla", **Kubbealtı Lugâtı (Asırlar Boyu Târihî Seyri İçinde Misalli Büyük Türkçe Sözlük**, 3. Baskı, İstanbul: 2008, ss. 988-989.
- AYVERDİ, İlhan: "Fodlacı", **Kubbealtı Lugâtı (Asırlar Boyu Târihî Seyri İçinde Misalli Büyük Türkçe Sözlük**, 3. Baskı, İstanbul: 2008, s. 989.
- BULUT, Halil İbrahim: "Mucize", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. XXX, İstanbul: 2005, ss. 350-352.

- BÜYÜK LAROUSSE Sözlük ve Ansiklopedisi:**
- CONFORTİ, Maria: “Hıristiyanlıkta Beden, Sağlık ve Hastalıklar” **Ortaçağ; Barbarlar, Hıristiyanlar, Müslümanlar**, Edt. Umberto Eco, Çev. Leyla Tonguç Basmacı, İstanbul: Alfa/Tarih, 2014, ss. 483-506.
- DUMAN, Ali: “Sadaka”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. XXXV, İstanbul: 2008, ss. 383-384.
- EMECEN, Feridun: “Fodula”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. XIII, İstanbul: 1996, ss. 167-170.
- ENVER NACİ: “Miskinler Tekkesi”, **Yedigün Dergisi**, İstanbul: 1935, C. V, S. 126, ss. 10-11.
- ERHAT, Azra: “Teuthras”, **Mitoloji Sözlüğü**, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1989, s. 308.
- ERTUĞ TARIM, Zeynep: “İmaret”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. XXII, İstanbul: 1998, ss. 52-55.
- EYİCE, Semavi: “Bizans Hastanelerine Dair”, **Taç Dergisi**, İstanbul: Türkiye Anıt Çevre Turizm Değerlerini Koruma Vakfı Yayınları, C. I, S. 3, 1986, ss. 5-15.
- EYİCE, Semavi: “Zootikos Cüzâmhanesi”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, C.VII, 1994, ss. 566-567.
- GÜNAY, Hacı Mehmet: “Himâ”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. XVIII, İstanbul: 1998, ss. 52-55.
- GÜNAY, Hacı Mehmet: “Vakıf”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. XLII, İstanbul: 2012, ss. 475-479.
- GÜRKAN, Salime Leyla: “Diğer Dinlerde Mucize”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. XXX, İstanbul: 2005, ss. 352-356.
- HARMAN, Ömer Faruk: “Mûsâ”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. XXXI, İstanbul: 2006, ss. 207-213.
- HARMAN, Ömer Faruk: “Günah”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. XIV, İstanbul: 1996, ss. 278-282.
- HARMAN, Ömer Faruk: “Yed-i Beyzâ”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. XLIII, İstanbul: 2003, ss. 376-377.
- İPŞİRLİ, Mehmet: “Paşamalık”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C.

XXXIV, İstanbul: 2007, ss. 186-187.

- KALLEK, Cengiz: “Miskin”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. XXX, İstanbul: 2005, ss. 183-184.
- KARAKAYA, Enis: “Miskinler Çeşmesi”, **Türk Ansiklopedisi**, Ankara: Milli Eğitim Basımevi, C. XI, 1963, s. 476.
- KÜÇÜKDAĞ,
Yusuf, Neyhan
Ergene, Fuat
Yöndemli,
RefikSoylu: “Konya’da Cüzâmlı Hastaların Osmanlı Döneminde Bakım ve Tedavileri”, **Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları**, İstanbul: Türk Tıp Tarihi Kurumu, S.9, 2003, ss. 187-194.
- NİŞANYAN,
Sevan: **Sözlerin Soyağacı (Çağdaş Türkçenin Etimolojik Sözlüğü)**, İstanbul: Everest Yayınları, 2012, s. 100.
- PAKALIN, Mehmet
Zeki: “Miskinhane”, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, C. II, 1983, s. 546.
- PAKALIN, Mehmet
Zeki: “İmaret”, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C. II, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1983, ss. 61-63.
- PAKALIN, Mehmet
Zeki: “Fodla”, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, C. I, 1983, s. 634.
- PAKALIN, Mehmet
Zeki: “Vakıf”, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, Devlet Kitapları, 3. Baskı, C. III, 1983, ss. 577-580.
- PALALI, M. Zeki: “Cüzam”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. VIII, İstanbul: 1993, ss. 150-152.
- PATLAGEAN,
Evelyne: “Yoksullar”, **COĞİTO Bizans Sayısı**, Çev. Elif Özsayar, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, Ocak 2012, 9. baskı, S.17, ss. 127-160.

- SAHİLLİOĞLU, Halil: “Tıpla İlgili On Beşinci Yüzyıl Sonuna Ait Davalar”, **Yeni Tıp Araştırmaları Dergisi**, Türk Tıp Tarihi Kurumu, S.8, İstanbul: 2002, ss. 11-16.
- ŞAHİN, İlhan: “Nurbânû Sultan”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. XXXIII, İstanbul: 2007, ss. 250- 251.
- ŞEHSUVAROĞLU, Bedi N.: “Cüzâm ve Türkçe Tıp Yazmaları”, **Türkiye Cüzâm Tarihi Üzerine Araştırmalar**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Tıp Tarihi Enstitüsü, 1961, ss. 19-28
- ÜNVER, A. Süheyl: “**Türkiye Cüzâm Tarihi Üzerine Araştırmalar**”, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Tıp Tarihi Enstitüsü, 1961, ss. 3-17.
- TALBOT, Alice: “Bizans Manastır Sistemine Giriş”, **COGİTO Bizans Sayısı**, Çev. Özden Arıkan, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 9. Baskı, Ocak 2012, S. 17, ss. 161-176.
- TERZİOĞLU, Arslan: “Bimaristan”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. VI, İstanbul: 1992, ss. 163-178.
- TERZİOĞLU, Arslan: “Türk Lepra ve Leprosori Tarihine Kısa Bir Bakış”, **Merhaba Yaşamak; Türkiye’de Cüzzamla Savaşın Dünü – Bugünü – Yarını**, Haz. Türkan Saylan, Mustafa Sütlaş, İstanbul: Cüzzamla Savaş Derneği Yayını, 2. baskı, 1998, ss. 14-21.
- UTKU, Etem: “Lepra Tarihi”, **Merhaba Yaşamak; Türkiye’de Cüzzamla Savaşın Dünü – Bugünü – Yarını**, Haz. Türkan Saylan, Mustafa Sütlaş, İstanbul: Cüzzamla Savaş Derneği Yayını, 2. baskı, 1998, ss. 9-13.
- ÜNVER, Süheyl: “Bursa’da Yıldırım Semtindeki Lepralılar Yurdu”, **İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası**, İstanbul: No. 1, (1958 den Ayrı baskı), ss. 142- 145.
- ÜNVER, Süheyl: “Cüzâm Hastalığına Dair Arşiv Kayıtları ve Kayseri Leproseri’si”, **Dirim Dergisi**, C. XI, S. 3, İstanbul: 1936, ss. 77-79.
- YILDIRIM, Nuran: “Cüzâmhaneler”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, C.VII, İstanbul: 1994, s. 456.
- YILMAZ, Hayri Fehmi: “Zeyrek Kilise Camii”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. XLIV, İstanbul: 2013, ss. 377-378.

İNTERNET KAYNAKLARI

BROWNE, G: “Some Aspects of the History of Leprosy: The Leprosie of Yestarday”, (Çevrimiçi) <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC1863843> , 5 Şubat 2011.

CADRİEV, Evelyn: “La Capelette Chapell”, (Çevrimiçi) <http://www.melangedmagic.com> , 11 Nisan 2014.

COVEY, C. Herbert: “People With Leprosy (Hansen’s Disease) During The Middle Ages”, (Çevrimiçi) <http://www.his.library.nenu.edu.cn> , 11 Şubat 2014.

ÇAVDAR, Necati: “XIX.Yüzyıl Osmanlı Sağlık Teşkilatlanması’na Dair Bibliyografik Bir Deneme”, (Çevrimiçi) <http://www.turkishstudies.net/makaleler/213669244> ,1 Kasım 2014.

DERBYSHİRE, Heritage: “Spital Leper Hospital”, (Çevrimiçi) <http://www.derbyshireheritage.co.uk/Menu/Misc/Spital- Leper- Hospital.php> , 15 Nisan 2014.

DİNÇ, Güven, Fatma Şimşek, Haldun Eroğlu: “Osmanlı İmparatorlunda Tev’em Maaşı”, (Çevrimiçi) <http://www.uvt.alakbilim.gov.tr> , 21 Ekim 2014.

ERDOĞAN, İbrahim: “Lepra Hastalığı Nedir”, (Çevrimiçi) <http://www.sgk.org/konu/lepra-hastaliginin-tedavisi>, 11 Şubat 2014.

ERGEZEN, Atalay: “Karantina Adası”, (Klazomen Tahaffuzhanesi), (Çevrimiçi) <http://www.urla.gov.tr> , 25 Ağustos 2014.

GENÇ, Özlem: “Ortaçağ Avrupasının Dini ve Sosyal Hayatına İlişkin Bir Bildiri: Duplex Legationis Edictum”, (Çevrimiçi) <http://www.dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/18/1687/17981.pdf> 4 Nisan 2014.

HASKAN, Mehmet Nermi: “Yüzyıllar Boyunca Üsküdar”, (Çevrimiçi) <http://www.uskudar.bel.tr/tr-TR/hizmet/Sayfalar/YayinDetay.aspx?Sureli> , 5 Nisan 2014.

KAZICI, Ziya: “Osmanlı’da Hayır Müesseleri ve Sadaka Taşları”, (Çevrimiçi) <http://www.oruczekatsadaka.com> , 15 Ağustos 2014.

KAZICI, Ziya, İbrahim Canan: “Vakıf ve Vakfiye Kültürümüz”, (Çevrimiçi) <http://www.anadoluvakfi.org> , 11 Temmuz 2014.

PİŞKİN, Süleyman “Lepra”, (Çevrimiçi) <http://spiskin.trakya.edu.tr> , 11 Şubat 2014.

SARI, Nil, Ü. Kurt: “Üsküdar Miskinler Tekkesi”, (Çevrimiçi) <http://www.uskudar.bel.tr/tr-TR/bilgi/Lists/Sunumlar/Attachments/.../T51.pdf> , 14 Nisan 2014.

TANIŞIK, İ. Hilmi: “İsa Ağa (Hafız) Çeşmesi”, (Çevrimiçi) <http://www.suvakfi.org> , 6 Temmuz 2014.

TANIŞIK, İ. Hilmi: “İsa Ağa Çeşmesi”, (Çevrimiçi) <http://www.envanter.gov.tr> , 6 Temmuz 2014.

T.C Başbakanlık Vakıflar Genel M¼d¼rl¼ę¼: “**Bazı Vakfiyelerin Hayır Şartları**”, (Çevrimiçi) <http://www.vgm.gov.tr>, 12 Nisan 2014.

ÜNVER, Süheyl: “**Sadaka Taşları**”, (Çevrimiçi) <http://www.os-ar.com>, 17 Ağustos 2014.

YAZGÜNOğLU, Yasemin – Jale Erten: “**C¼zzam, Lepra, Hansen Hastalığı**”, (Çevrimiçi) <http://bilheal.bilkent.edu.tr/aykonu/ay2007/ocak07/c¼zzam.html> , 5 Şubat 2014.

EKLER

Ek-1: FOTOĞRAFLAR

1a: Hastalığın ileri safhasında bulunan tedavi görmemiş bir cüzâmlının elleri

Kaynak: <https://www.haber365.com> , (Çevrimiçi) 4 Kasım 2014.

1b: Borderlein tipi cüzâmlının yüzde meydana getirdiği deformasyon.

Kaynak: <https://www.tuncelihs.gov.tr> , (Çevrimiçi) 14 Ekim 2014

1c: XIV yüzyıl manuscriptinde cüzâmlı tasviri

Kaynak: <https://www.web.stanford.edu>, (Çevrimiçi) 15 Kasım 2014.

1d: V. Philip döneminde cüzâmlıların yakılmasını gösteren manuscript

Kaynak: British Library, <https://www.bl.uk>, (Çevrimiçi) 11 Mayıs 2014.

1e: Winchester’da XIV. yüzyılda cüzâmlıların tecrid edildiği St. Cross Hospital

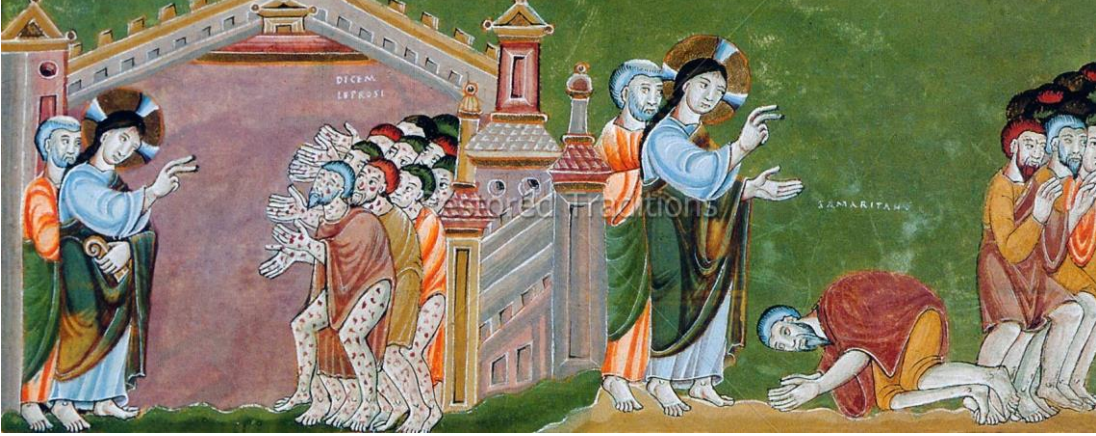
Kaynak: <https://www.english-heritage.org.uk> , (Çevrimiçi) 30 Mayıs 2014.

1f: Cüzâmlılar için Cambridge yakınlarında XIV. yüzyılda inşa edilmiş St. Mary Magdelen Şapeli

Kaynak: <https://www.english-heritage.org.uk>, (Çevrimiçi) 30 Mayıs 2014.

1g: İncilden bir sahne; Luka: 17: 11-19; İsa'nın on cüzâmlıyı iyileştirmesini gösteren XI. yüzyıl manuscripti

Kaynak: <https://www.restoredtraditions.com>, (Çevrimiçi) 12 Nisan 2014.

1h: Ortaçağda cüzâmlıların ellerinde taşımak zorunda oldukları zil

The 'leper's clapper

Kaynak: <https://www2.kenyon.edu> , (Çevrimiçi) 5 Eylül 2014.

1i: Miskinler Çeşmesinin (Hafız İsa Ağa) günümüzdeki durumu

Kaynak: Özlem Dikeçligil, 29 Ekim 2014.

1j: Miskinler Çeşmesi (Hafız İsa Ağa) Kitabesi

Kaynak: Özlem Dikeçligil, 29 Ekim 2014.

1k: Miskinler Çeşmesi'nin arka tarafında bulunan ve Türkçe harflerle Miskin Dede yazan yeşile boyanmış kabir

Kaynak: Özlem Dikeçligil, 29 Ekim 2014.

11: Miskin Dede'nin kabri başında duran tekkeye ait son sadaka taşı

Kaynak: Özlem Dikeçligil, 29 Ekim 2014.

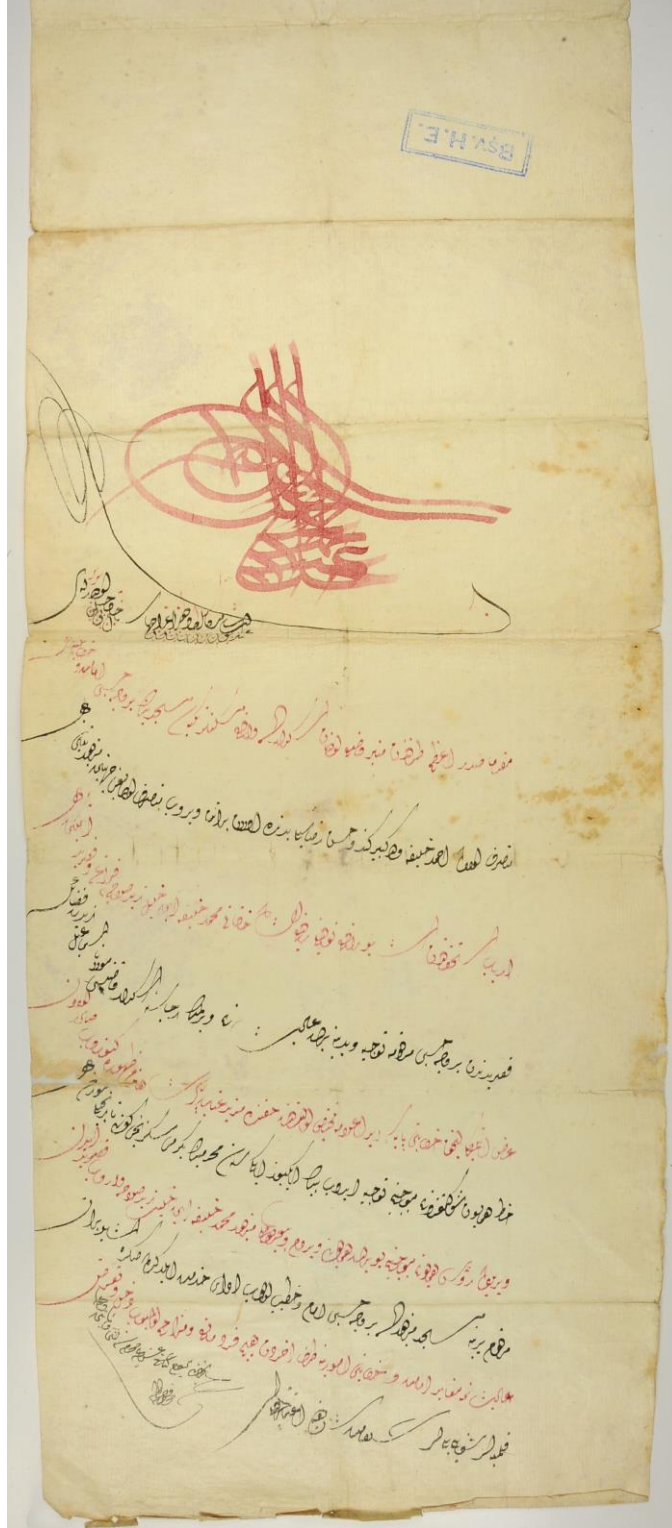
1m: “Merhum el- hac Hüseyin ruhu için fatiha, sene 1129” yazılı mezar taşı

Kaynak: Özlem Dikeçligil, 29 Ekim 2014.

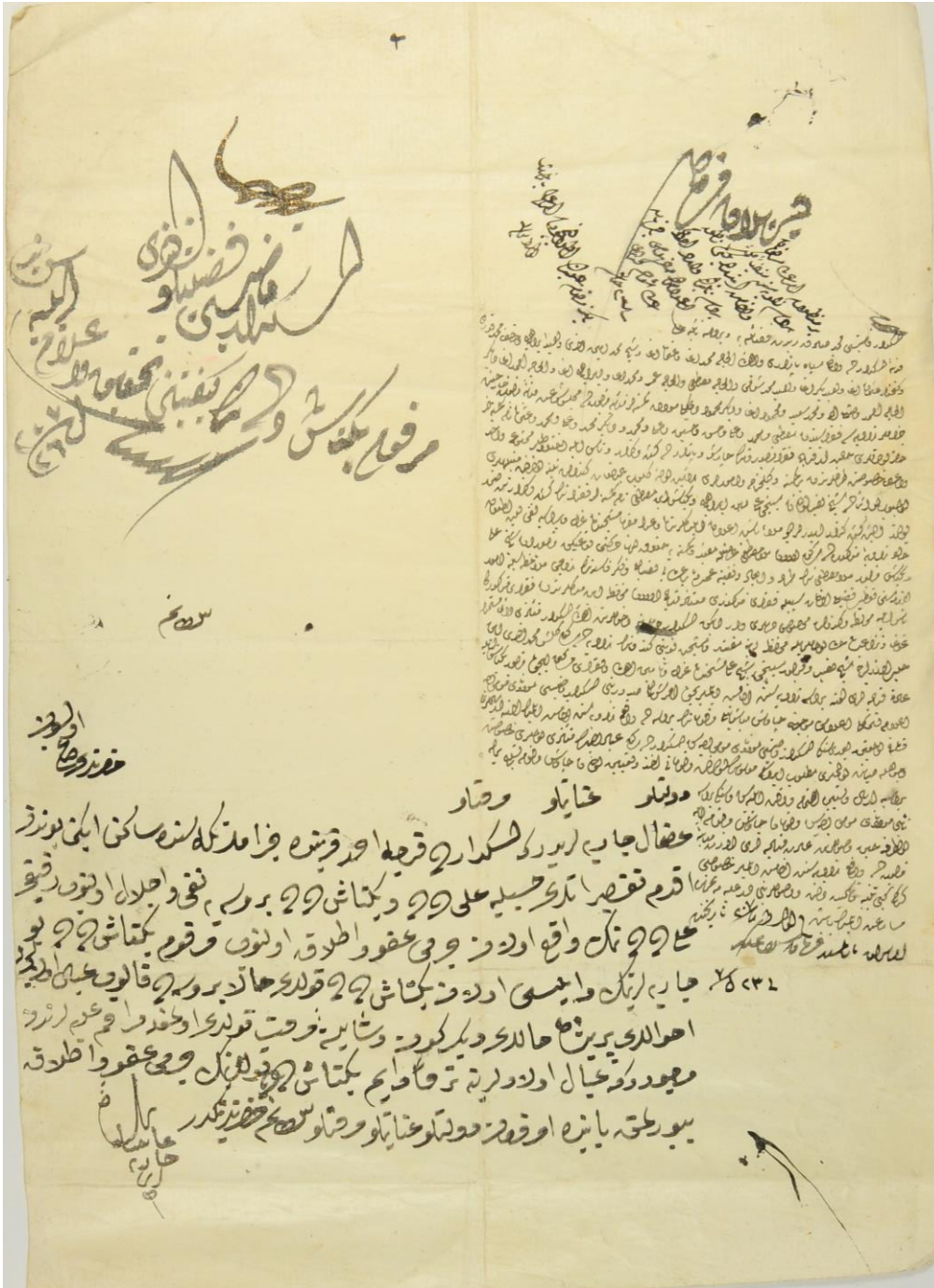
Ek-2: ARŞIV BELGELERİ

2a: Üsküdar'da Miskinler Tekkesi Mescidine İmam Tayini

Kaynak: BOA. C.EV. 509/26748, 29 M. 1202 [10Kasım 1787].

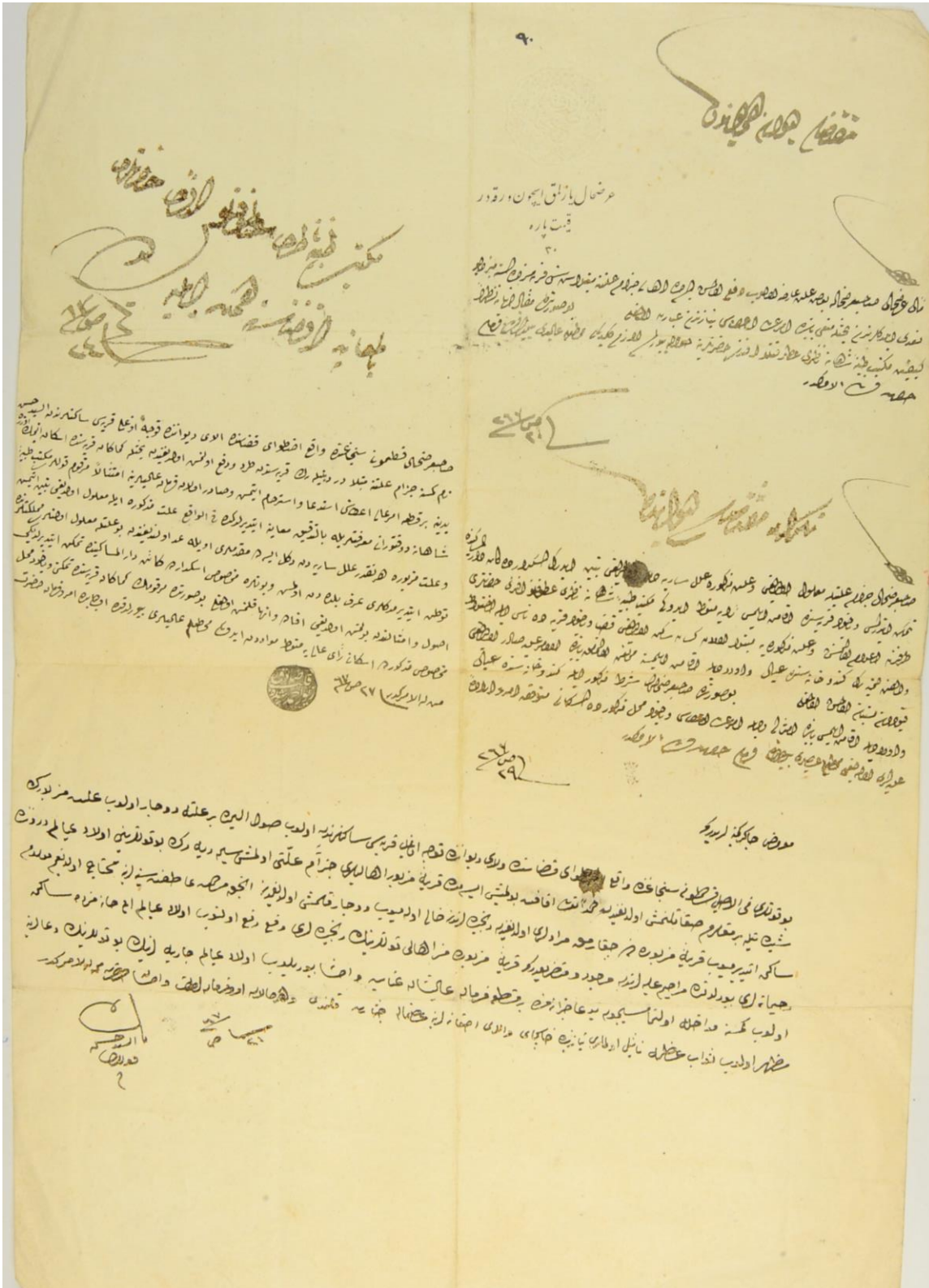
2b: Üsküdar Kadısı ve Bursa Naibine Hüküm: Şeyh Ali ile Bektaş Dede'nin Bursa Zaviyesi'ne gönderilmeleri ile ilgili hüküm

Kaynak: BOA. C.Z.B. 19/930-1, 23 Ca. 1207 [6 Ocak 1793].

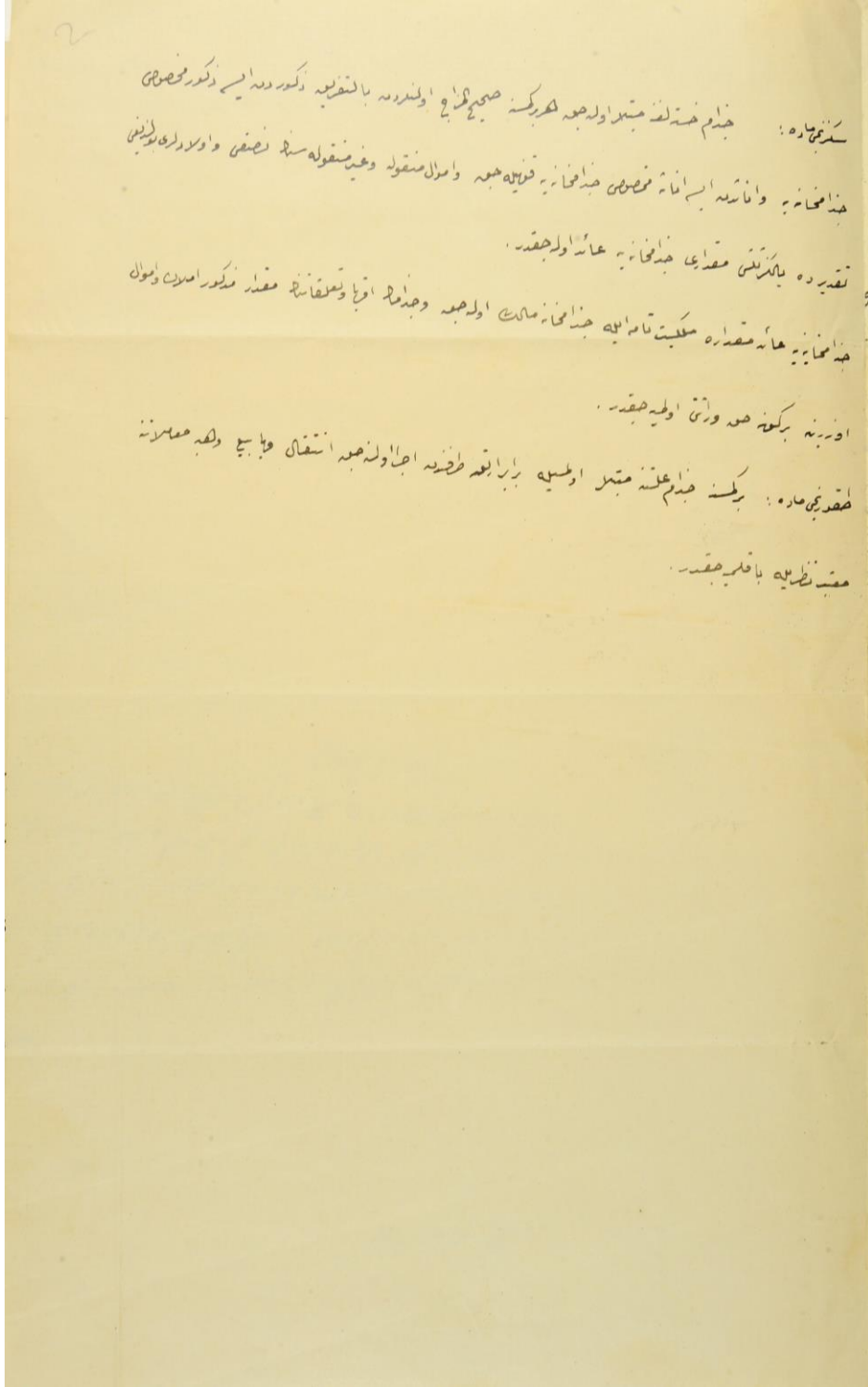
2d: Kastamonu'lu Seyyid Hasan'a cüzâma yakalandığı için yapılan müdahalenin men edilmesi ile ilgili yapılan bir dizi yazışma

Kaynak: BOA. MVL. 98/20, 5 Ra. 1267 [8 Ocak 1851].

2f: Girit Cüzâmhanesi için hazırlanan lâyihamın 8 ve 9. Maddeleri

Kaynak: ŞD. 2376/10-2, 19 B. 1306 [21 Mart 1889].